

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
“Харківський авіаційний інститут”*

М.А. Биканов, А.О. Гордеюк, С.Ф. Гуцу,
М.Ж. Мкртчян, В.М. Петрук

П Р А В О З Н А В С Т В О

Навчальний посібник
до самостійного вивчення права у технічному вузі

Харків “ХАІ” 2006

ББК: Х (4Укр.) я73

Правознавство / М.А. Биканов, А.О. Гордеюк, С.Ф. Гуцу, М.Ж. Мкртчян, В.М. Петрук. – Навч. посібник до самостійного вивчення права у технічному вузі. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т «Харк. авіац. ін-т», 2006. – 108 с.

Навчальний посібник складається з шести розділів і містить основні положення з конституційного, цивільного, трудового, господарського, адміністративного та кримінального права України.

Кожен розділ викладено згідно з програмою у вигляді короткого огляду за кожною темою. Наприкінці другого розділу запропоновано тестові завдання для самоперевірки знань, наведено приклади розв'язання задач і складання позову до суду. Розділ “Трудове законодавство” містить практичні задачі з поданих тем, що дає можливість краще зрозуміти та засвоїти матеріал. Текст містить конкретні звернення до нормативних актів, що регулюють відповідні правові відносини, а наприкінці посібника наведено список необхідної літератури.

Метою запропонованого навчального посібника є забезпечення студентів навчально-методичним матеріалом, який допоможе самостійно оволодіти теоретичним курсом, ознайомитись з найважливішими правовими інститутами, правильно зрозуміти їх зміст і спрямованість.

Для студентів, що вивчають курс “Правознавство” самостійно.

Бібліогр.: 20 назв

Р е ц е н з е н т и: канд. юр. наук, проф. О.В. Гаврилюк,
канд. юр. наук, доц. Т.М. Гайворонська

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут», 2006 р.

Розділ 1. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Тема 1 “Конституційне право і законодавство України як основа регулювання суспільних відносин”

Для характеристики будь-якої галузі права найважливішим є визначення кола соціальних відносин, що нею регулюються, тобто предмета правового регулювання.

Предметом правового регулювання конституційного права України є суспільні відносини, які виникають і діють в процесі здійснення влади народом України.

Специфіка предмета конституційного права України визначається характером конституційного регулювання і роллю в цьому процесі Основного Закону – Конституції України. В першу чергу конституційне право регулює основу суспільних відносин, що виникають безпосередньо в процесі здійснення народовладдя в Україні, яке виступає в двох основних формах – безпосередньої та представницької демократії.

Закріплюючи народовладдя в Україні, конституційне право тим самим відповідає на два запитання: кому належить влада в суспільстві і яким чином вона здійснюється. На ці запитання вичерпну відповідь дає найважливіший закон українського суспільства – Конституція України.

Стаття 1 Конституції визначає, що «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Перш ніж говорити про розподіл влади в державі, необхідно з'ясувати: що ж таке є сама держава? **Держава** – це політична організація суспільства, що володіє владними повноваженнями щодо управління територіально організованим населенням з метою виконання загальносоціальних справ.

Форма держави. Класифікація держав за формою правління і державного устрою

Форма держави містить три складових елементи: форму правління, форму державного устрою і державний режим.

За формою правління держави поділяються на *монархії* і *республіки*. Залежно від форми державного устрою розрізняють *унітарні держави*, *федерації* та *конфедерації*, а залежно від форми чинного державного режиму – *демократичні* й *антидемократичні* (*авторитарні* та *тоталітарні*) держави.

Наша держава Україна є демократичною унітарною республікою, головними ознаками якої є:

1) принцип поділу влади – кожна з гілок влади (законодавча, виконавча, судова) формується і діє у відносній незалежності

одна від одної, розділення влади означає наявність строго окресленого кола повноважень і меж діяльності для кожної з гілок влади;

- 2) демократичний, легальний і вільний спосіб формування влади;
- 3) наявність у державі багатопартійності;
- 4) свобода слова (відсутність цензури) та свобода совісті (віросповідання);
- 5) закріплення і дотримання державою прав і свобод людини і громадянина.

Джерела конституційного права

Джерела конституційного права – це нормативні акти, в яких містяться норми конституційного права і які діють на всій території України.

Перше місце в системі джерел конституційного права належить *Конституції України* – основному закону держави, акту вищої юридичної сили.

Конституційний закон – нормативно-правовий акт, яким вносяться зміни і доповнення в конституцію. Він приймається в особливому порядку і має таку ж юридичну силу, як і конституція (закони “Про громадянство”, “Про Конституційний суд” та ін.).

Закони України регулюють різноманітні види суспільних відносин, які складають предмет конституційного права.

Акти всеукраїнського референдуму – це спосіб ухвалення громадянами України законів, інших рішень з найважливіших питань загальнодержавного і місцевого значення.

Акти Конституційного суду України – це ті рішення суду, які стосуються невідповідності нормативних актів змісту Конституції та законам України.

Нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України – тільки ті з них, які містять норми конституційного права.

Нормативно-правові укази Президента України – це такі, більшість з яких не містить правових норм, проте на практиці відомо чимало указів Президента нормативно-правового характеру, що повністю відповідають його конституційному статусу.

Тема 2 “Конституція – Основний Закон держави і суспільства”

24 серпня 1991 року Україна була проголошена незалежною державою. Ця подія стала початком радикальних демократичних перетворень в нашій державі та суспільстві. Почалося становлення сучасного українського парламенту, в суспільстві утворилися реальна багатопартійність, демократична виборна система, місцеве самоврядування та ін. В перші роки незалежності в законодавстві нашої держави відбулися великі зміни. Було прийнято значну кількість принципово нових законодавчих актів замість чинних

союзних законів, внесено поправки і доповнення, які істотно відновили законодавчу систему України.

Важливим етапом у становленні української держави та розвитку українського суспільства стало ухвалення 28 червня 1996 року нової Конституції, яка проголосила Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, визнала людину найвищою соціальною цінністю, затвердила реальне народовладдя. Вона підсумувала попередній розвиток суспільства і держави та визначила правові основи подальшого їх розвитку і функціонування. Отже, що ж таке конституція?

Конституція – це основоположний засновницький юридичний акт країни. В сучасному світі конституція офіційно й неофіційно розглядається як основний закон держави і суспільства. Зокрема, преамбула Конституції України визначає її як Основний Закон нашої країни.

Конституція України закріплює основні засади життя суспільства, конституційний статус особи, правову основу держави, головні характеристики державного ладу.

Класифікація, форма і структура конституцій

У науковій літературі зустрічаються різні види класифікації конституцій. Наприклад, за часом дії конституції поділяються на *тимчасові та постійні*. Залежно від державного режиму країни конституції можуть бути *демократичними і авторитарними*. Залежно від форми державного правління, прийнятої в державі, розрізняють конституції *монархічні та республіканські*. Стосовно порядку внесення змінень і доповнень конституції бувають *гнучкі, жорсткі та змішані*. Залежно від процедури ухвалення розрізняють конституції *народні* (тобто прийняті на підставі референдуму) і *прийняті парламентом*.

Форма конституції – це спосіб вираження і організації конституційних норм та інститутів. Розрізняють конституції, що існують у вигляді *єдиного документа і декількох нормативних актів*, які в сукупності й складають конституцію. Конституції першого виду називають *кодифікованими*, другого — *некодифікованими*. Існує і так званий *змішаний тип* конституції, класичним прикладом якого є Основний Закон Великої Британії. В цю конституцію входять парламентські закони, судові рішення (прецеденти) і доктринальні тлумачення, а також статuti, конституційні угоди та ін.

До конституцій деяких країн іноді додаються доповнюючі положення і додатки. Так, у деяких доповненнях до конституції США зустрічаються норми, які визначають розмежування компетенцій між центром і окремими штатами.

Тема 3 “Громадянин і держава. Правовий статус людини і громадянина”

Конституція України закріплює положення про те, що людина, її життя і честь визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини й громадянина, закріплені в законодавстві окремої країни, реальне їх здійснення і дотримання є важливими критеріями оцінки діяльності держави і свідчать про її демократичний характер. Сукупність прав, свобод та обов'язків людини, які потребують правового регулювання з боку держави, називають правовим статусом людини. Таким чином, **правовий статус людини і громадянина** – це сукупність законодавчо закріплених прав, свобод і обов'язків громадянина, які визначають фактичне положення людини в суспільстві та державі, а також гарантії їх захисту і реалізації з боку державних органів влади.

Усі люди, що знаходяться на території України, за своїм правовим статусом належать до однієї з трьох категорій: громадяни України, іноземні громадяни або піддані, особи без громадянства (апатриди).

Громадянство України – це стійкий правовий зв'язок між фізичною особою і Українською державою, що проявляється в їх взаємних правах і обов'язках.

Правовий зміст громадянства України визначається Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р.

Згідно з цим законом в Україні існує *єдине громадянство*. Особа не може бути одночасно громадянином України і громадянином іншої держави. Право на громадянство є невід'ємним правом людини, і тому *ніхто не може бути позбавлений громадянства і права на вихід з громадянства*. Громадянин самостійно визначає, чи мати йому громадянство України чи змінити його. Всі громадяни рівні перед законом незалежно від підстав, порядку і моменту надання їм громадянства України. Громадянство України зберігається незалежно від місцепроживання громадянина. Громадянин України має право проживати в будь-якій країні, зберігаючи при цьому правовий зв'язок з Українською державою. Для захисту прав українських громадян за рубежом створюються консульські установи. Основним документом, що підтверджує належність до українського громадянства, є паспорт громадянина України.

Прийняття громадянства України

Законом передбачено такі підстави для надання громадянства України:

1. За народженням. При цьому застосовуються такі принципи: «право крові» та «право ґрунту». Згідно з першим принципом громадянами держави є всі особи, які народилися від громадян цієї

держави. Другий принцип означає, що громадянами держави є всі особи, які народилися на її території.

2. За територіальним походженням. Громадянство може бути надано іноземцю, який сам або його найближчі родичі народилися або постійно проживали на території України до 16 липня 1990 р. Прийняти українське громадянство можуть: дитина-апатрид за наявності зазначених умов; дитина-іноземець, народжена на території України, якщо її іноземне громадянство було припинено.

3. Прийняття громадянства України іноземними громадянами. Прийняти громадянство України можуть іноземні громадяни за наявності певних умов:

- визнання і дотримання Конституції та законів України;
- обов'язкового припинення іноземного громадянства;
- безперервного мешкання на законних підставах на території України протягом останніх п'яти років;
- отримання дозволу на постійне мешкання в Україні;
- володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування;
- наявність законних джерел існування.

Рішення про надання громадянства України ухвалює Президент України.

4. На інших підставах, передбачених міжнародними договорами України.

Надання громадянства України дітям віком від 15 до 18 років може відбуватися тільки за їх згодою.

Припинення громадянства України

Припинення громадянства України означає втрату постійного правового зв'язку особи з Українською державою. Громадянство України припиняється:

1. Внаслідок **виходу з громадянства** України. Здійснюється за клопотанням особи, що виїхала на постійне місце проживання за рубіж. Не допускається вихід з громадянства особи, що притягнута як обвинувачена у кримінальній справі.

2. Внаслідок **втрати громадянства** України, тобто:

- у разі прийняття громадянства іншої держави;
- при неподанні до державних органів України документів про припинення іноземного громадянства або відмову від нього;
- при поданні явно помилкових відомостей або фальшивих документів;
- при вступі на державну службу або до органів місцевого самоврядування іншої держави без згоди на те державних органів України.

3. **На підставах,** передбачених міжнародними договорами України, згодою на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Рішення про припинення громадянства ухвалюється Президентом України.

Тема 4 “Верховна Рада України — єдиний орган законодавчої влади держави”

Верховна Рада України займає важливе місце в системі органів державної влади, бо вона є єдиним органом законодавчої влади в Україні.

Верховна Рада України є однопалатним представницьким органом законодавчої влади, до складу якого входять 450 депутатів, які обираються на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки. Народні депутати здійснюють свої повноваження на постійній основі і не можуть перебувати на державній службі або мати інший представницький мандат.

Верховна Рада працює в сесійному режимі. Сесії Верховної Ради можуть бути *черговими*, які починають свою роботу у встановлені Конституцією терміни (перший вівторок лютого і перший вівторок вересня кожного року), і *позачерговими*, які можуть бути скликані на вимогу не менше третини народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради або на вимогу Президента України.

Засідання Верховної Ради проводяться відкрито, але за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради можливе також проведення закритих засідань.

Конституція України визначає і закріплює структуру органів Верховної Ради. У Верховній Раді народні депутати мають право утворювати депутатські групи і фракції. Фракція – це група депутатів, яка сформована на основі їх партійної належності. Депутатські групи – це групи депутатів, які об'єднуються як за партійною, так і позапартійною основою (не менше 14 депутатів). Депутатські групи (фракції) мають право на пропорційне своїй чисельності представництво в органах Верховної Ради України і офіційних парламентських делегаціях. Порядок діяльності Верховної Ради України і її органів визначається **Регламентом Верховної Ради**. Засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Таким чином, в залі засідань можуть бути присутні преса, телебачення. Закриті засідання проводяться за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України.

Правовий статус народного депутата України

Правовий статус народного депутата України регулюється ст. 76 - 81 Конституції України, а також Законом України «Про статус народного депутата України» від 22 березня 2001р.

Народний депутат України — повноважний і відповідальний представник народу України у Верховній Раді України, обраний відповідно до закону. Він покликаний виражати і захищати суспільні інтереси своїх виборців, брати активну участь у законотворчому процесі, а також у виконанні контрольної функції Верховної Ради України.

Народним депутатом України може стати тільки громадянин України, який досяг 21 року, має право голосу і проживає на території України останні 5 років перед днем виборів. Не може бути обраний у Верховну Раду громадянин, який має судимість за скоєння умисного злочину, якщо ця судимість не скасована у встановленому законом порядку. Народні депутати виконують свої обов'язки на постійній основі. Це означає, що вони зобов'язані відмовитися від іншого представницького мандата і не можуть перебувати на державній службі. Їм заборонено займатися якою-небудь діяльністю, окрім наукової або викладацької.

Перед вступом на посаду народний депутат приносить присягу на вірність Україні перед Верховною Радою України і скріплює її особистим підписом. З цього моменту починають діяти повноваження народного депутата, які припиняються одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради відповідного скликання. Стаття 81 Конституції України передбачає такі обставини дострокового припинення депутатських повноважень:

- особиста заява депутата;
- набрання законної сили обвинувального вироку суду відносно депутата;
- визнання в судовому порядку депутата недієздатним або без вісті відсутнім;
- припинення громадянства України або виїзд депутата на постійне місце проживання за межі України;
- смерть депутата.

Рішення про дострокове припинення повноважень депутата ухвалюється більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, тобто не менш ніж 226 голосами, або за рішенням суду – в передбачених законом випадках.

Тема 5 “Система органів виконавчої влади України.

Правовий статус Президента України.

Органи місцевого самоврядування”

З метою управління економікою всієї держави, реалізації функцій в різних сферах виконавчо-розпорядчої діяльності в державі діє розгалужена система органів виконавчої влади, які утворюються залежно від предмета, сфери їх діяльності та території, на яку поширюються їх повноваження.

Кабінет Міністрів України – найвищий орган у системі органів виконавчої влади, який є відповідальним перед Президентом України, підконтрольним і підзвітним Верховній Раді України. До складу Кабінету Міністрів входять: Прем'єр-міністр України; Перший віце-прем'єр-міністр; три віце-прем'єр-міністри; міністри.

Повноваження Кабінету Міністрів України:

- забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України;
- проведення фінансової, цінової, інвестиційної та податкової політики, політики в сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування;
- розробка проекту закону про Державний бюджет України і виконання затвердженого Верховною Радою бюджету України;
- здійснення заходів по забезпеченню обороноздатності та національної безпеки України, громадського порядку, боротьби із злочинністю;
- керівництво і координація роботи міністерств, інших органів виконавчої влади.

Кабінет Міністрів у межах своєї компетентності видає постанови і розпорядження, обов'язкові для виконання на всій території України. Акти Кабінету Міністрів підписує Прем'єр-міністр України.

Кабінет Міністрів України призначається на термін повноважень Президента України. Проте кожний член Кабінету Міністрів може бути звільнений з посади у будь-який момент Президентом України. У разі, коли зі свого поста йде Прем'єр-міністр, незалежно від причин його звільнення у відставку виходить весь склад Кабінету Міністрів.

Наступною структурною ланкою в ієрархії виконавчих органів влади є центральні органи виконавчої влади.

Міністерства – це галузеві органи управління. Їх мета — організація державного управління в найважливіших сферах життя суспільства (оборона, внутрішні та зовнішні справи, юстиція).

Державні комітети і центральні органи виконавчої влади із спеціальним статусом переважно здійснюють міжгалузеве управління. **Міністерства й інші центральні органи виконавчої влади** здійснюють керівництво дорученими їм сферами соціально-економічного життя, несуть відповідальність за їх стан і розвиток і в межах своїх повноважень видають накази, інструкції, директиви та правила, які підлягають реєстрації в Мінюсті України.

Правовий статус Президента України

Пост Президента в Україні було введено через рік після ухвалення Декларації про державний суверенітет України. Перший

Президент був обраний 1 грудня 1991 року одночасно з проведенням всеукраїнського референдуму, який підтвердив Постанову Верховної Ради України від 24 серпня 1991 р. про проголошення України незалежною, суверенною державою.

Правовий статус Президента України визначається розділом V Конституції України. **Президент України є главою держави** і виступає від імені держави. Він – гарант державного суверенітету України, дотримання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Президент України не відноситься ні до однієї із закріплених Конституцією гілок влади, що цілком узгоджується з принципом поділу влади. Президент України виконує інтегруючу функцію, тобто забезпечує баланс і взаємодію органів державної влади.

Президент України обирається громадянами строком на п'ять років. Повноваження Президента починаються з моменту принесення їм присяги на урочистому засіданні Верховної Ради. Президентом України може бути обраний громадянин України, який досяг 35-річного віку, має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років і володіє державною мовою.

Свої повноваження Президент виконує до вступу на пост новообраного Президента України. В окремих випадках, передбачених Конституцією України, його повноваження припиняються достроково, причинами чого можуть бути:

1. Відставка, тобто добровільна відмова від посади, що набуває чинності з моменту оголошення їм особисто заяви про відставку на засіданні Верховної Ради України. Згода парламенту не потрібна.

2. Неможливість виконувати свої обов'язки за станом здоров'я. При цьому відставка може бути прийнята на засіданні парламенту і затверджена більшістю від його конституційного складу на підставі письмового подання Верховного Суду України.

3. Усунення з посади в порядку імпічменту — особливої процедури притягнення до відповідальності у разі порушення Конституції або скоєння тяжкого злочину.

4. Смерть.

Для виконання своїх повноважень Президент наділяється правом видавати *укази і розпорядження*. Повноваження Президента України стосуються всіх гілок влади і функцій держави. Він:

- представляє державу в міжнародних відносинах, керує зовнішньополітичною діяльністю держави, укладає міжнародні договори, вирішує питання про визнання іноземних держав, призначення і звільнення глав дипломатичних представництв, приймає вірчі та відзивні грамоти дипломатичних представників іноземних держав;

- призначає всеукраїнський референдум, створює, реорганізує, ліквідує міністерства й інші центральні органи виконавчої влади, підписує закони, прийняті Верховною Радою України, має право вето;

- ухвалює рішення про надання громадянства України або його припинення, а також про надання притулку в Україні, здійснює помилування;
- є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України, очолює Раду національної безпеки і оборони України, вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни і укладення миру, ухвалює рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України.

Місцеве самоврядування в Україні

Місцеве самоврядування - це одна з форм народовладдя в Україні, суть якої полягає в самостійному вирішенні населенням питань місцевого значення. Місцеве самоврядування – різновид публічної, але не державної влади. Воно визнається і гарантується Конституцією України, є однією з основ конституційного ладу.

Місцеве самоврядування в Україні регулюється розділом XI Конституції України, Законом України «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 р.

Органи місцевого самоврядування в Україні

Основою місцевого самоврядування в Україні є *територіальні громади* - колектив мешканців села, селища, міста.

Місцеве самоврядування здійснюється в таких організаційних формах:

- 1) безпосередньо населенням – шляхом референдумів, виборів, зборів і сходу мешканців;
- 2) виборними органами, якими є:
 - сільські, селищні, міські ради і їх виконавчі органи;
 - виборні голови органів місцевого самоврядування – сільські, селищні, міські (голови виконавчих органів відповідних рад);
 - виборні районні й обласні ради, які представляють загальні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст.

Депутати виборних органів місцевого самоврядування обираються жителями села, селища, міста на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на чотири роки.

Тема 6 “Судова влада і правоохоронні органи в Україні”

Судова влада є однією з головних гілок державної влади, покликаної шляхом здійснення судового контролю виступати як механізм «стримання і противаг» відносно законодавчої та виконавчої влади. Основне призначення судової влади – захист прав і законних інтересів особи від будь-яких проявів свавілля (як з

боку посадовців, так і з боку державних органів). Судова влада (правосуддя) в Україні здійснюється виключно судами. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами або посадовцями не допускається.

Правосуддя — це особливий вид державної діяльності, суть якої полягає в розгляді та вирішенні кримінальних, цивільних та інших справ. Органи виконавчої влади і їх посадовці мають строгу ієрархію: нижчестоячі органи і посадовці підпорядковуються вищестоячим органам. На відміну від них посадовці судової влади незалежні один від одного і від будь-якого іншого зовнішнього впливу. Судова влада підкоряється виключно закону. Відмінною ознакою судової влади є особливий статус її посадовців. Правосуддя в Україні здійснюють професійні судді і, у визначених законом випадках, народні засідателі та присяжні. На відміну від інших посадовців держави професійні судді займають посади безстроково (окрім суддів Конституційного суду України і суддів, що призначаються на посаду вперше). До кандидата на посаду судді ставляться особливі вимоги (вища юридична освіта, досвід роботи в галузі права, складання кваліфікаційних іспитів). Суддя не має права суміщувати свою професійну діяльність ні з якою іншою, окрім наукової, педагогічної, творчої. Суддя не може бути членом політичної партії. Всі ці обмеження і вимоги покликані забезпечити справжню незалежність і безсторонність судді.

Судову систему України становлять Конституційний суд України і суди загальної юрисдикції. Система цих судів повинна ґрунтуватися на принципах територіальності та спеціалізації. Територіальний принцип означає поширення повноважень судового органу на визначені в законі частини території держави. Спеціалізація судів означає розгляд окремими судами справ певних категорій. В Україні як спеціалізовані вже діють військові та господарські суди. Судові рішення затверджуються суддями від імені держави. Вони є обов'язковими для всіх суб'єктів на всій території України. За їх невиконання передбачено юридичну відповідальність.

Конституційний суд України

Конституційний суд – третя підсистема судової системи України, хоча і представлена єдиним судом. Конституційний суд є незалежним органом в системі судової влади, завданнями якого є забезпечення відповідності законів та інших нормативних актів органів законодавчої та виконавчої влади Конституції України, охорона конституційних прав і свобод особи. Конституційний суд реалізує принцип стримання і протигаг щодо законодавчої та виконавчої влади. Основна його мета – забезпечення конституційної законності та верховенства Конституції України. До Конституційного суду можуть звернутися:

- Президент України з питань своїх повноважень;

- не менш ніж 45 народних депутатів Верховної Ради України;
- уповноважений Верховної Ради України з прав людини;
- Верховна Рада Автономної Республіки Крим та ін.

Рішення Конституційного суду є обов'язковими для виконання на всій території України, остаточними і не підлягають оскарженню. Рішення і висновки Конституційного суду підлягають негайному обнародуванню після їх підписання суддями. Вони мають бути опубліковані в друкарському виданні Конституційного суду – «Віснику Конституційного суду України» або інших офіційних виданнях. Конституційний суд складається з 18 суддів, які призначаються в рівній кількості (по шість) Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України строком на дев'ять років без права призначення на повторний термін.

Правоохоронні органи України

Правоохоронні органи — це державні та недержавні органи, головним завданням і функцією яких є охорона правопорядку, захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб, держави.

До державних правоохоронних органів відносяться:

- Прокуратура України;
- органи і установи юстиції (Міністерство юстиції, Вища рада юстиції, нотаріат, відділи реєстрації актів цивільного стану);
- органи внутрішніх справ, у тому числі міліція;
- Служба безпеки України;
- митні органи.

Недержавні правоохоронні органи складаються з адвокатури, приватного нотаріату, приватних охоронних організацій.

Прокуратура України

У кожній державі завжди є певна сукупність державних органів, які зобов'язані стежити за тим, якою мірою дотримується законодавство країни з боку різних державних органів, установ і посадовців, а також підприємств усіх форм власності та громадян. В Україні основним правоохоронним органом є прокуратура. Необхідно зазначити, що в нашій державі прокуратура не входить ні в систему законодавчої, ні в систему виконавчої влади. Таке положення прокуратури є унікальним і характерним тільки для нашої країни.

Очолює прокуратуру Генеральний прокурор України, який призначається на посаду Президентом України з відома Верховної Ради України строком на п'ять років. Верховна Рада може виказати недовіру Генеральному прокурору України, наслідком чого є відставка з посади. Генеральний прокурор і підпорядковані йому прокурори здійснюють вищий нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законодавчою і виконавчою владою законів та інших

нормативних актів України всіма державними органами, військовими частинами, політичними партіями, суспільними організаціями, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності, підпорядкованості та належності, а також посадовцями і громадянами.

Суть прокурорського нагляду полягає в тому, що прокурор не має ніякої адміністративної влади, тобто він не може скасувати або змінити нормативний акт або рішення якого-небудь державного органу чи посадовця. Прокурор тільки звертає їх увагу на допущене порушення закону і вимагає його усунення. Крім того, однією з основних функцій прокуратури є підтримка державного обвинувачення в суді. При цьому прокурор не здійснює нагляд за діяльністю суду, а є рівноправним учасником судового процесу. Прокурор також може виконувати функцію представника інтересів громадян або держави в суді у випадках, передбачених законом.

Розділ 2. ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Тема 1 “Загальна характеристика цивільного права в Україні”

Право України утворює певну систему, основні складові якої називаються галузями права. Однією з найважливіших галузей в єдиній системі права є цивільне право.

Протягом усього життя людина постійно вступає в правовідносини, тобто у стосунки, які регулюються нормами права. І якщо з кримінальним, кримінально-процесуальним, виправно-трудовим правом вона зустрічається, як правило, нечасто, то з цивільним правом наше життя пов'язано дуже тісно.

Людина щодня щось купує в магазині, користується транспортом, ремонтує якісь речі, будує дачі, оформлює дарчі, пише заповіти, вступає в права спадку. Всі ці пов'язані з матеріальними благами суспільні відносини регулює цивільне право.

Цивільне право як галузь характеризується двома основними ознаками: предметом і методом регулювання. Предмет правового регулювання відповідає на запитання, що регулює дана галузь права, а метод – як здійснюється це регулювання.

Предмет цивільно-правового регулювання становлять майнові й особисті немайнові правовідносини, що складаються між громадянами, громадянами і організаціями, між організаціями. Учасниками цих відносин є також держава, територіальні громади, іноземні держави.

Першу групу відносин, регульованих нормами цивільного права, становлять майнові відносини. Майнові відносини – це властиві товарному виробництву об'єктивні за змістом і вольові за формою відносини, що складаються між вищевказаними учасниками в процесі виробництва, обміну та споживання матеріальних благ.

Другу групу відносин, регульованих нормами цивільного права, становлять особисті немайнові відносини, тобто ті відносини, об'єктом яких є нематеріальні блага.

Особисті немайнові відносини бувають двох видів: *особисті немайнові, пов'язані з майновими* (наприклад, відносини, об'єктом яких є твори літератури, науки, мистецтва, винаходу, корисні моделі, промислові зразки та ін.), і *особисті немайнові, не пов'язані з майновими* (наприклад, відносини, об'єктом яких є честь, гідність, ділова репутація та інші нематеріальні блага, не віддільні від особи людини).

Методом цивільного права є способи і прийоми впливу на майнові й особисті немайнові відносини. Цивільно-правовий метод регулювання має такі особливості: самостійність учасників цивільних правовідносин, свобода вибору, особливий спосіб вирішення суперечок між учасниками правовідносин, майновий характер заходів цивільної відповідальності, юридична рівність учасників цивільних правовідносин.

Визначивши особливості предмета і методу цивільного права, можна дати визначення цивільного права як галузі. Отже, **цивільне право** – це сукупність норм, що регулюють майнові й особисті немайнові відносини між учасниками цивільних правовідносин на основі юридичної рівноправності сторін з метою задоволення їх потреб та інтересів, а також оптимального розвитку економічних відносин у суспільстві.

Функції цивільного права

Функції цивільного права – це специфічні напрямки правового регулювання майнових і особистих немайнових відносин, що виражають його соціальне призначення, в процесі реалізації поставлених перед ним завдань.

1. Головна функція цивільного права – це позитивне регулювання майнових і особистих немайнових відносин.

2. Охоронна функція – це відновлення майнових і особистих немайнових відносин у випадках їх порушення або посягання на них.

3. Виховна функція. Суть її зводиться до вимог добросовісного здійснення цивільних правовідносин учасниками, додержання законів, правил моралі та моральності; припинення і попередження правопорушень.

Принципи цивільного права

Принципи цивільного права – це виражені в його нормах основоположні ідеї, відповідно до яких здійснюється регулювання майнових і особистих немайнових відносин. Згідно зі ст. 3 Цивільного кодексу України до них відносять:

1) неприпустимість свавільного втручання в сферу особистого життя людини;

- 2) неприпустимість позбавлення права власності, окрім випадків, установлених Конституцією України і законом;
- 3) свобода договору;
- 4) свобода підприємницької діяльності, не забороненої законом;
- 5) судовий захист цивільних прав та інтересів;
- 6) справедливість, сумлінність, розумність.

Система цивільного права

Цивільне право, як і будь-яка інша галузь права, є сукупністю розташованих у певній послідовності правових норм, об'єднаних у групи та інститути.

Під цивільно-правовим інститутом розуміють сукупність правових норм, що регулюють окрему групу правовідносин усередині галузі цивільного права, наприклад, інститут права власності, інститут зобов'язального права та ін. Розташовані в певному порядку цивільно-правові інститути утворюють систему цивільного права.

Цивільне право складається із загальної й особливої частин. Загальна частина містить положення, які регулюють загальні для всіх видів цивільних правовідносин питання: задачі цивільного законодавства і предмет цивільного права; суб'єкти цивільного права («Особи»); об'єкти цивільного права; угоди як підстави виникнення і припинення цивільних правовідносин; представництво як інститут, що використовується для здійснення угод; загальні правила про терміни, позовна давність.

Особлива частина включає інститути, що регулюють окремі види цивільних правовідносин, наприклад:

1. Правовий інститут особистих немайнових прав фізичної особи.
2. Інститут права власності й інших речових прав, що регулює право володіння, користування і розпорядження власником своїм майном.
3. Право інтелектуальної власності – правовий інститут, який регулює правовідносини, пов'язані з творчою діяльністю.
4. Зобов'язальне право – це цивільно-правовий інститут, що складається з трьох частин. У першій представлені загальні положення про зобов'язання, в другій – загальні положення про договір і в третій – окремі види зобов'язань, які включають норми, що регулюють окремі види договорів (купівля - продаж, обмін, дарування).
5. Спадкове право – правовий інститут, який регулює правовідносини, пов'язані з прийняттям спадку згідно із законом і за заповітом.

Цивільне законодавство

Цивільне законодавство – це система нормативних актів (джерел цивільного права), в яких містяться цивільно-правові норми, що регулюють майнові й особисті немайнові правовідносини.

Якщо скласти цю систему за ієрархією, то основним кодифікуючим джерелом цивільного права, що очолює систему, є Цивільний кодекс України, що вступив у дію з 1 січня 2004 р. Його структура відповідає системі цивільного права. В нього входить шість книг, що містять 1308 статей.

Книга перша включає загальні положення: норми, що визначають об'єкти і суб'єкти цивільного права, операції, представництво, терміни і дати, позовну давність. Книга друга визначає особисті немайнові права фізичної особи. Книга третя присвячена інституту права власності. В четвертій книзі регулюється право інтелектуальної власності, а в п'ятій – зобов'язальне право. Книга шоста присвячена спадковому праву.

До джерел цивільного права також відносять закони України: «Про власність», «Про заставу», «Про захист прав споживачів», «Про банки і банківську діяльність» та багато інших. За період незалежності Верховною Радою України було прийнято більш ніж 900 законодавчих актів.

До структури цивільного законодавства входять крім законів і підзаконні нормативні акти. Найзначніші з них – це постанови Кабінету Міністрів України: «Про порядок визначення арендної плати», «Інструкція про умови ліцензування страхової діяльності», «Правила торгівлі в розстрочку», «Правила користування електричною енергією для населення» та інші. Велика кількість норм цивільного права міститься в актах державних комітетів і відомств, які також мають право видавати обов'язкові для громадян правила, положення, інструкції, накази.

Тема 2 “Цивільні правовідносини”

Цивільні правовідносини – це врегульовані нормами цивільного права майнові й особисті немайнові відносини, учасники яких є носіями цивільних прав і обов'язків.

Цивільні правовідносини слід розглядати як норму права у дії, оскільки вони виникають тільки з конкретних дій щодо реалізації загальнообов'язкових правил поведінки, закріплених у цій нормі, або завдяки порушенню цих правил.

Цивільні правовідносини мають свою структуру. В них традиційно розрізняють такі елементи: суб'єкти; об'єкти; зміст, тобто права і обов'язки.

1. **Суб'єкти цивільного права** – це учасники цивільних правовідносин. Згідно зі ст. 2 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) учасниками цивільних відносин є фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства, тобто апатриди) і юридичні особи (підприємства, установи, організації), а також держава, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави. Можливість суб'єкта стати учасником цивільних правовідносин

називається правосуб'єктністю. Складовими частинами правосуб'єктності є правоздатність і дієздатність. Якщо під правоздатністю розуміють здатність особи мати цивільні права і обов'язки, то під дієздатністю – здатність особи своїми діями набувати для себе права і створювати обов'язки.

2. Під **об'єктом** цивільних правовідносин розуміють все, з приводу чого виникають відповідні правовідносини. Безоб'єктних цивільних правовідносин не існує. Об'єкти цивільного права визначаються в розділі 3 ЦКУ України. До них відносяться: речі, майно, цінні папери, нематеріальні блага (результати інтелектуальної творчої діяльності, інформація, життя, здоров'я, честь, ділова репутація та інші).

3. Зміст цивільних правовідносин становлять права і обов'язки його учасників. Право, що входить до змісту таких правовідносин – це суб'єктивне цивільне право, тобто право, що належить конкретній особі. Суб'єктивний цивільний обов'язок – це встановлена законом міра належної поведінки зобов'язаної особи.

Підстави виникнення цивільних правовідносин

Підставою для виникнення цивільних правовідносин є юридичні факти. **Юридичні факти** – це життєві обставини, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин.

Всі юридичні факти підрозділяють на дві групи: юридичні факти події і юридичні факти дії. Розділення на групи залежить від вольового моменту. Юридичні факти події виникають незалежно від волі та свідомості людей, наприклад, стихійне лихо, смерть людини, закінчення терміну та інші. Унаслідок стихійного лиха можуть виникнути правовідносини щодо відшкодування страховки, внаслідок смерті – правовідносини стосовно успадкування майна померлого.

Юридичні факти дії залежать від свідомої діяльності людини. Їх підрозділяють на правомірні та неправомірні. Правомірними діями можуть бути правочини, юридичні вчинки, адміністративні акти. Правочин – це вольова дія осіб, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків (наприклад, укладання будь-якого виду договору). Юридичні вчинки породжують правові наслідки незалежно від волі осіб, що їх зробили. Так, написання твору літератури, науки або мистецтва не завжди спеціально спрямовано на виникнення правовідносин, але незалежно від бажання митця він набуває авторських прав. Неправомірними ж є дії суб'єктів щодо спричинення шкоди, утримання чужого майна без достатніх підстав.

Цивільна правоздатність

Щоб стати суб'єктом цивільних правовідносин, мати нагоду укласти угоди, громадянин має бути цивільно правоздатним і дієздатним.

Цивільна правоздатність – це здатність громадянина мати цивільні права і обов'язки, вона є невід'ємною властивістю кожної людини, від якої не можна відмовитися або передати її кому-небудь. Цивільна правоздатність виникає у момент народження людини і припиняється з її смертю. Правоздатність не залежить від фізичного і психічного здоров'я людини. І новонароджений, і психічно хворий володіють цивільною правоздатністю в такому ж обсязі, як і доросла здорова людина, оскільки вони можуть стати суб'єктами різних цивільних прав (права власності, спадкоємства, користування житловим приміщенням та інше). Правоздатність слід відрізнити від суб'єктивного права. Правоздатність – це абстрактна можливість мати вказані в законі права і обов'язки, а суб'єктивне право – це вже існуюче право, що належить конкретній особі. Так, права власності на житловий будинок, наприклад, у громадянина може і не бути, але у нього завжди зберігається можливість мати конкретні суб'єктивні права, оскільки чинне законодавство допускає їх набуття. Від суб'єктивного права правоздатність відрізняється ще й тим, що вона не може бути передана іншій особі, як більшість майнових прав. Ніхто не може бути обмежений в правоздатності, окрім випадків і в порядку, передбачених законом. Наприклад, обмеження правоздатності можливе, якщо за вироком суду особа засуджена до позбавлення волі (оскільки в цьому випадку ця особа позбавляється права вибирати місце проживання, рід занять, користуватися житловим приміщенням, посідати певні посади або займатися певною діяльністю та ін.). Будь-які угоди, спрямовані на обмеження правоздатності, признаються недійсними. Наприклад, не буде визнана законною угода, за якою особа зобов'язується не складати заповіт, оскільки це право надано кожній людині законом потенційно. Або ще приклад: громадянин може пообіцяти своїй колишній дружині після розлучення виїхати з міста і дійсно виконує свою обіцянку. Але такий вчинок зовсім не свідчить про обмеження його правоздатності, оскільки у будь-який момент він, володіючи правом на вибір місця проживання, може повернутися. В даному випадку ніякі правові засоби не дозволяють вимагати від такої особи виконання обіцянки, можна тільки говорити про етичну сторону порушення даного слова.

Цивільна дієздатність

Цивільна дієздатність – це здатність громадянина не тільки мати права, але своїми діями реалізувати їх. Якщо правоздатною є будь-яка особа незалежно від віку і стану здоров'я, то дієздатністю може володіти не кожний громадянин. Дієздатність – це стан, коли особа в змозі свідомо вчиняти ті або інші дії (укладати угоди, розпоряджатися майном та ін.). Тому ЦКУ зазначено три види цивільної дієздатності:

1. Часткова цивільна дієздатність осіб, які не досягли 14 років (малолітні особи). Вони мають право здійснювати дрібні побутові

правочини, а також особисті немайнові права на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом (ст. 31 ЦКУ).

2. Неповна цивільна дієздатність фізичних осіб віком від 14 до 18 років. Самостійно такі особи можуть розпоряджатися своїм заробітком, стипендією, бути учасниками юридичних осіб, якщо це не заборонено законом і установчими документами юридичної особи, укладати договір банківського внеску на своє ім'я. Інші правочини неповнолітні особи можуть здійснювати тільки з відома батьків (усиновлювачів) або піклувальників (ст. 32 ЦКУ).

3. Повна цивільна дієздатність. Її набувають фізичні особи, що досягли 18 років, тобто повноліття (ст. 34 ЦКУ). Повна цивільна дієздатність фізичної особи може настати до 18 років у визначених законом випадках, а саме: при реєстрації шлюбу такої фізичної особи (ч. 2 ст. ЦКУ). Повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, що досягла 16 років і працює за трудовим договором; неповнолітній фізичній особі, записаній матір'ю або батьком дитини (ч. 1 ст. 35 ЦКУ); фізичній особі, що досягла 16 років і бажає займатися підприємницькою діяльністю (ч. 3 ст. 35 ЦКУ). Повна цивільна дієздатність у зазначених випадках надається на основі письмової заяви і згоди батьків (усиновлювачів) або піклувальників.

Фізична особа може бути визнана обмежено дієздатною або недієздатною у зазначених законом випадках. На підставі ст. 36 ЦКУ визнати громадянина обмежено дієздатним може тільки суд за ініціативою, як правило, родичів. Суд може обмежити цивільну дієздатність фізичної особи у таких випадках: якщо вона страждає психічним розладом, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати свої дії і (або) керувати ними; якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами та інше і тим самим ставить себе, свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона зобов'язана згідно із законом утримувати, у важке матеріальне становище. Після визнання судом факту обмеженої цивільної дієздатності над фізичною особою встановлюється піклування.

Отже, під обмеженою дієздатністю слід розуміти позбавлення судом громадянина права здійснювати правочини стосовно розпоряджання майном (продавати, купувати, дарувати та ін.), а також одержувати заробітну платню, пенсію й інші доходи та розпоряджатися ними без згоди піклувальника, за винятком дрібних побутових правочинів. Цивільна дієздатність може бути відновлена (ст. 38 ЦКУ) у разі одужання фізичної особи або припинення зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами та ін. Поновлюється обмежена цивільна дієздатність в порядку цивільного судочинства, при цьому піклування над фізичною особою припиняється.

Фізична особа визнається недієздатною внаслідок хронічного, стійкого психічного розладу, неможливості усвідомлювати свої дії та

керувати ними (ст. 39 ЦКУ). Справи про визнання фізичної особи недієздатною можуть порушувати члени її сім'ї, прокурор, органи опіки і піклування, психіатрична лікувальна установа, громадські організації. Після набуття законної сили рішення суду про визнання фізичної особи недієздатною ніякі дії останньої не мають юридичного значення і не можуть спричинити правових наслідків. Над недієздатною особою встановлюється опіка (ст. 41 ЦКУ) і всі угоди від її імені та в її інтересах укладає опікун. При одужанні за позовом опікуна або органу опіки і піклування суд відновлює цивільну дієздатність фізичної особи і припиняє опіку (ст. 42 ЦКУ).

Тема 3 “Опіка і піклування”

Опіка і піклування – це форми правового захисту особистих немайнових і майнових інтересів фізичних осіб, які через об'єктивні причини не можуть самотійно захищати свої законні інтереси.

Опіка як форма правового захисту встановлюється над малолітніми особами, позбавленими батьківської турботи, і фізичними особами, визнаними судом недієздатними (ст. 58 ЦКУ). Опікун – законний представник опікуваного, який замінює його при здійсненні всіх необхідних правочинів, діючи від його імені та в його інтересах. Головна функція опікуна – заповнити відсутню у опікуваного дієздатність. Опіка також встановлюється над майном фізичної особи, визнаної безвісно відсутньою на підставі рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 44 ЦКУ).

Піклування як форма правового захисту встановлюється над неповнолітніми особами (від 15 до 18 років), позбавленими батьківського піклування, і над фізичними особами, визнаними судом обмежено дієздатними (ст. 59 ЦКУ). Опікун діє не від імені підопічного, а разом з ним, даючи згоду на здійснення угод підопічним. Опікун заповнює ту дієздатність підопічного, якої бракує останньому.

Опіка припиняється при досягненні підопічним 14 років, і тоді опікун без спеціального дозволу стає піклувальником. Піклування припиняється при передачі малолітньої особи на піклування батькам і усиновлювачам, при відновленні цивільної дієздатності фізичної особи, визнаної недієздатною (ст. 76 ЦКУ), а також при досягненні фізичною особою повноліття, реєстрації шлюбу неповнолітньої особи, наданні їй повної цивільної дієздатності і у випадку відновлення дієздатності фізичної особи, якщо цивільна дієздатність її була обмежена (ст. 77 ЦКУ).

Тема 4 “Визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою”

Відповідно до чинного цивільного законодавства фізична особа в судовому порядку може бути визнана безвісно відсутньою, якщо

протягом одного року за місцем її постійного мешкання немає відомостей про місце її перебування (ст. 43 ЦКУ). Зацікавлені особи повинні надати суду докази того, що вжито всіх необхідних заходів для встановлення місцезнаходження тієї особи, а також обґрунтувати причини, через які необхідно визнати громадянина безвісно відсутнім (наприклад, його майно приходить в непридатність, розкрадається, утриманці знаходяться у важкому матеріальному становищі та ін.). Якщо ж фізична особа, яка була визнана безвісно відсутньою, з'явилася або було отримано відомості про її місцеперебування, то суд за заявою цієї особи або іншої зацікавленої особи скасовує рішення про визнання фізичної особи безвісно відсутньою (ст. 45 ЦКУ).

Фізична особа може бути в судовому порядку оголошена померлою, якщо за місцем її постійного мешкання немає відомостей про її місце перебування протягом трьох років. Крім того, фізична особа може бути оголошена померлою, якщо вона пропала без вісті при обставинах, що загрожували смертю, або обставинах, що дають підстави припускати її загибель в результаті нещасного випадку (повінь, землетруси, пожежа, корабельна аварія, залізнична катастрофа та ін.) і про місце перебування такої особи немає відомостей протягом шести місяців (ч.1 ст. 46 ЦКУ). Особливий порядок встановлено для оголошення померлим військовослужбовця або іншої особи, зниклої без вісті у зв'язку з військовими діями. Такі особи можуть бути оголошені померлими лише після закінчення двох років з дня припинення військових дій (ч. 2 ст. 46 ЦКУ). Якщо фізична особа, оголошена померлою, з'явилася або було отримано відомості про її місцеперебування, то суд, за заявою цієї особи або іншої зацікавленої особи, скасовує своє рішення про оголошення її померлою (ч. 1 ст. 48 ЦКУ).

Незалежно від часу своєї появи фізична особа, оголошена померлою, має право зажадати від особи, що володіє її майном, його повернення, якщо майно збереглося і безвідплатно перейшло до неї після оголошення фізичної особи померлою. Виняток становлять майно, отримане за набувальною давністю, гроші та цінні папери на пред'явника (ч. 2 ст. 48 ЦКУ). Особа ж, до якої майно перейшло за відшкодованим договором, зобов'язана повернути його, якщо буде доведено, що на момент придбання майна новоявлений власник знав, що фізична особа, оголошена померлою, жива (ч. 3 ст. 48 ЦКУ). Якщо майно особи, оголошеної померлою, перейшло за правом спадкоємства державі, Автономній Республіці Крим або територіальній громаді та було реалізоване, то цій особі повертається сума, отримана від реалізації її майна (ч. 4 ст. 48 ЦКУ).

Тема 5 “Юридичні особи”

Юридична особа – це організація, яка володіє відособленим майном, може від свого імені набувати цивільних прав і обов'язків,

тобто наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може нести самостійну майнову відповідальність, виступати як позивач і відповідач у суді. Створення юридичної особи пов'язано з її державною реєстрацією. З моменту реєстрації виникають цивільна правоздатність і дієздатність юридичної особи. На відміну від фізичних у юридичних осіб правоздатність має спеціальний характер. Предмет, мета, рід діяльності юридичної особи різні та визначені в установчих документах (статуті та засновницькому договорі). Тому юридична особа володіє цивільними правами і має цивільні обов'язки відповідно до мети своєї діяльності, передбаченої в установчих документах. Угоди, що виходять за межі спеціальної правоздатності юридичної особи, недійсні. Так, охоронна фірма не може займатися будівельними роботами, а навчальний заклад – надавати послуги з охорони об'єктів, оскільки така діяльність виходить за межі їх спеціальної правоздатності.

Залежно від порядку створення юридичні особи поділяють на особи приватного і публічного права (ч. 2 ст. 81 ЦКУ). Юридичні особи приватного права створюються їх учасниками (засновниками) на підставі розроблених установчих документів (статуту і засновницького договору, що затверджуються засновниками. Товариство, створене однією особою, діє тільки на підставі статуту, затвердженого цією особою.

Юридична особа публічного права утворюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Юридичні особи мають певні організаційно-правові форми: товариства, установи та ін. Товариством є організація, створена шляхом об'єднання осіб, що мають право участі в цьому товаристві. Залежно від мети створення товариства поділяють на підприємницькі та непідприємницькі.

Підприємницькі товариства – це товариства, що здійснюють свою діяльність з метою отримання прибутку і подальшого розподілу його між учасниками. До підприємницьких товариств відносять виробничі кооперативи і господарські товариства. Чинне законодавство виділяє п'ять видів господарських товариств: акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, повне товариство, товариство з додатковою відповідальністю і командитне товариство. Непідприємницькі товариства – це товариства, які не ставлять перед собою мету отримання прибутку. Проте непідприємницькі товариства, до яких відносять політичні партії, суспільні та релігійні організації, фундації, споживацькі кооперативи (житлові, дачні, будівельні та ін.), можуть разом зі своєю основною діяльністю здійснювати підприємницьку діяльність, якщо інше не встановлено законом. Установою як організаційно-правовою формою є організація, створена однією або декількома особами, які не беруть участі в управлінні нею. Це, як правило, державні організації, навчальні установи та ін.

Ліквідація юридичних осіб може бути:

1) добровільною – за рішенням учасників або органу юридичної особи, вповноваженої на це установчими документами (наприклад, внаслідок закінчення терміну або досягнення мети створення, а також з інших причин, якщо вони були передбачені установчими документами);

2) примусовою – за рішенням суду про визнання державної реєстрації юридичної особи недійсною.

Тема 6 “Об’єкти цивільного права”

Під об’єктом як одним з обов’язкових елементів цивільних правовідносин слід розуміти те, з приводу чого виникають правовідносини. Об’єктами цивільного права можуть бути як матеріальні предмети, так і нематеріальні блага.

За правовим режимом і загальним призначенням об’єкти цивільного права підрозділяють так:

- речі, включаючи гроші та цінні папери (облігації, векселі, депозитні й ощадні сертифікати, банківські ощадні книжки на пред’явника, акції та ін.);

- результати інтелектуальної діяльності, тобто група цивільних правовідносин, що виникли у зв’язку зі створенням і використанням творів науки, літератури, мистецтва, винаходів, промислових зразків, корисних моделей та ін.;

- інформація як особливий об’єкт договірних відносин, пов’язаних з її збиранням, пошуком, зберіганням, переробкою, використанням;

- результати робіт, тобто в даному випадку ознака об’єкта цивільних прав полягає в тому, що результат роботи має бути виражений в предметній формі (створена нова річ, відновлена стара, відрегульована, надбудована та ін.);

- послуги, тобто будь-яка корисна діяльність, починаючи від перевезення, комісії, зберігання і закінчуючи наданням юридичних, медичних, консультаційних та інших послуг;

- нематеріальні блага, такі, як життя, здоров’я, честь і гідність, ділова репутація та ін. Ці блага невід’ємні від особи людини і, відповідно, є невідчужуваними, тобто їх не можна комусь продати або передати.

Залежно від оборотоздатності розрізняють такі об’єкти цивільного права:

1. Вилучені з обороту. Їх відчуження не допускається. Вони не можуть бути предметом цивільно-правових угод. Це, наприклад, стратегічна зброя, об’єкти державної власності, що знаходяться в суспільному користуванні (річки, дороги, національні бібліотеки), порнографічні видання, підроблені грошові знаки та ін.

2. Обмежені в обороті. Вони можуть належати тільки певним учасникам цивільного обороту або знаходитися в обороті за

спеціальним дозволом. Так, наприклад, встановлено спеціальний порядок придбання вогнепальної зброї, газової зброї, сильнодіючих отрут, деяких лікарських препаратів.

3. Такі, що обертаються вільно. Вони можуть відчужуватися, переходити у власність будь-якої особи без яких-небудь обмежень.

Класифікація речей як об'єктів цивільного права

Речі – це матеріальні об'єкти навколишнього світу, з приводу яких виникають цивільні права і обов'язки. Речі класифікують за різних підстав, що має не тільки теоретичне, але й важливе практичне значення.

У цивільному праві виділяють такі класи речей:

1. *Нерухомі та рухомі (ст. 181 ЦКУ)*. Нерухомі речі - це земельні ділянки, будови, ліси, багаторічні насадження, а також майно, яке законодавчо відносять до нерухомого, морські, річкові та повітряні судна, космічні об'єкти.

Решту об'єктів, що не підпадають під цю категорію, відносять до рухомого майна.

2. *Подільні та неподільні (ст. 183 ЦКУ)*. Подільні – це речі, які в результаті розділу не втрачають первинного господарського значення. Наприклад, можна розфасувати мішок цукру по окремих пакетах, перелити бензин з однієї великої канистри в дві або три. Ні бензин, ні цукор при цьому не змінюються. Неподільними є речі, розділ яких на частини неможливий без зміни їх значення, наприклад, предмети меблів, автомобіль та ін.

3. *Споживні та неспоживні (ст. 185 ЦКУ)*. До споживних відносять речі, які в результаті одноразового використання втрачають свою натуральну форму, наприклад, продукти харчування. Неспоживні речі також втрачають властивості, але поступово. Це – предмети одягу та домашнього побуту, автомобіль та інше.

4. *Головна річ і приналежність (ст. 186 ЦКУ)*. За загальним правилом приналежність завжди є складовою частиною головної речі, якщо інше не передбачено договором. Наприклад, продаж фотоапарата припускає і передачу покупцю футляра.

5. *Родові й індивідуально визначені*. Родові речі характеризуються ознаками, загальними для речей даного роду: мірою, вагою, кількістю (цукор, зерно, вугілля). Речі, які наділяють особливими, тільки їм властивими ознаками, що дозволяють виділити їх з маси однорідних, є індивідуально визначеними. Ці речі, як правило, є предметом договору майнового найму. Продуктивне використання деяких речей зумовлює появу нових, які підрозділяються на плоди та доходи. Плоди – це результат органічного розвитку речі (урожай овочів або фруктів, молоко корови). Доходи – це грошові надходження від речі, що знаходиться в цивільному обороті (платня за арендоване майно, відсоток від операції та ін.).

Тема 7 “Поняття цивільно–правового правочину”

Правочин – це дія особи, спрямована на виникнення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків (ч.1 ст. 202 ЦКУ).

Правочин має такі ознаки:

- 1) це завжди вольовий акт, тобто свідомо дія;
- 2) правомірна дія, яка здійснюється відповідно до закону;
- 3) спеціальна спрямованість на виникнення, зміну або припинення цивільних правовідносин: у правочині завжди присутня правова мета (набуття права власності, отримання послуг, виконання робіт та ін.).

Правочини бувають односторонні, двосторонні та багатосторонні. Двосторонні та багатосторонні правочини є договорами. Для здійснення одностороннього правочину достатньо волі однієї сторони (складання заповіту, видача довіреності), двостороннього – необхідний збіг волевиявлення двох сторін (купівля - продаж, оренда та ін.), а для реалізації багатостороннього правочину має бути збіг волі трьох і більше сторін (договір про спільну діяльність).

Залежно від того, чи відповідає обов'язку однієї зі сторін зустрічний обов'язок іншої сторони, правочини підрозділяють на *оплатні та безоплатні*. Якщо для укладення правочину достатньо лише угоди сторін, це – *консенсуальний* правочин. Якщо потрібна ще й передача майна, яке є предметом правочину, то такий його вид називається *реальним* (договір позики). За ступенем зв'язаності з підставами (метою здійснення) правочини бувають каузальні й абстрактні. В каузальному правочині підстава очевидна з його змісту, а в абстрактному *мету правочину* з його змісту неможливо зрозуміти. Абстрактним правочином є, наприклад, вексель, згідно з яким слід виплатити грошову суму, але за якою причини ця сума має бути виплачена, у векселі не вказано.

В ст. 203 ЦКУ зазначено умови чинності правочину:

- його зміст не повинен суперечити актам цивільного законодавства;
- особа, яка здійснює правочин, повинна мати необхідний обсяг цивільної дієздатності;
- волевиявлення учасників правочину має бути вільним і відповідати їх внутрішній волі;
- правочин має здійснюватись у встановленій законом формі;
- бути спрямованим на реальне виникнення правових наслідків, зумовлених ним;
- якщо правочин здійснюється батьками (усиновлювачами), то він не може суперечити правам та інтересам малолітніх, неповнолітніх або непрацездатних дітей.

Форма правочину може бути усною і письмовою. Сторони мають право вибирати форму правочину, якщо не встановлено обов'язкову письмову форму. Усно укладаються правочини, які повністю виконуються сторонами у момент їх здійснення. Найпоширеніший вид таких правочинів – це купівля - продаж за готівковий розрахунок. Усна

форма правочинів допускається також для укладання правочинів на невелику суму. У письмовій формі слід здійснювати такі правочини: між юридичними особами; між фізичними і юридичними особами, окрім правочинів, які повністю виконуються сторонами у момент їх здійснення; між фізичними особами на суму, яка перевищує в двадцять і більше разів розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, окрім правочинів з негайним готівковим розрахунком сторін. Це правочини, які укладають в так званій простій письмовій формі.

Законом визначено правочини, які повинні здійснюватись тільки в нотаріальній письмовій формі, наприклад, правочини, пов'язані з продажем і отриманням в спадок нерухомого майна. Такі правочини підлягають державній реєстрації. Згідно з ч. 4 ст. 209 ЦКУ на вимогу фізичної або юридичної особи будь-який правочин з її участю може бути нотаріально засвідчений. Недодержання обов'язкової нотаріальної форми правочину зумовлює його недійсність.

Правочини, укладені з порушенням вимог закону, не створюють юридичних наслідків і також є недійсними.

Недійсні правочини можна поділити на дві групи: нікчемні й оспорювані.

Нікчемні правочини – це такі, недійсність яких установлена законом, і з цієї причини відновити їх юридичну силу неможливо. Це, наприклад, правочин, укладений юридичною особою, що суперечить його статутній меті, або правочин, укладений недієздатною фізичною особою.

Оспорювані правочини – це такі правочини, які не вважаються автоматично недійсними, але можуть бути визнані такими рішенням суду. Це, наприклад, укладення правочину як результат обману, насильства, помилки, важкої життєвої обставини та ін.

Якщо правочин учинено без наміру створити правові наслідки, які зумовлені ним, він визнається фіктивним (наприклад, дарування з метою уникнути конфіскації майна за вироком суду). Якщо правочин укладено сторонами для приховування іншого правочину, то він визнається удаваним, наприклад: купівля - продаж частини житлового будинку прикривається договором дарування, щоб другий власник цього будинку не зміг скористатися правом переважної купівлі.

Тема 8 “Представництво”

Представництво – це такі правовідносини, відповідно до яких одна особа (представник) на підставі наданих їй повноважень виступає від імені іншої особи (що представляється), безпосередньо створюючи, змінюючи або припиняючи для неї цивільні права і обов'язки (ст. 237 ЦКУ).

Представництво виникає на підставі закону, договору, акта органу юридичної особи та на інших підставах, установлених цивільним законодавством.

Залежно від того, на чому ґрунтуються повноваження представника, розрізняють *законне і договірне представництво*. Законне представництво здійснюють батьки (усиновлювачі) малолітніх і неповнолітніх дітей, а також опікуни малолітніх дітей і фізичних осіб, визнаних недієздатними. Договірне представництво виникає внаслідок угоди між представником і особою, що представляється. Для його здійснення необхідно отримати доручення (ст. 244 ЦКУ). Представництво за дорученням може ґрунтуватися на акті органу юридичної особи. Доручення – це письмовий документ, виданий однією особою (довірителем) іншій особі (довіреному) для представництва перед третьою особою. В дорученні фіксуються межі повноважень представника, який, діючи на підставі доручення, створює права і обов'язки для довірителя.

За обсягом повноважень розрізняють такі види доручень: 1) разове – на здійснення однієї конкретної дії (наприклад, на продаж будинку); 2) спеціальне – на здійснення яких-небудь однорідних дій (наприклад, на отримання пенсії старезної особи, яка не в змозі пересуватися); 3) генеральне – на загальне управління майном довірителя.

У дорученні обов'язково вказуються термін його дії та дата видачі. Якщо термін дії не вказано, то доручення дійсне протягом року з дня видачі. Максимальний термін дії доручення – три роки. Доручення, які видаються громадянам, мають бути засвідчені вповноваженим на це органом. Наприклад, ст. 240 ЦКУ регламентовано порядок передоручення представником своїх повноважень частково або в повному обсязі іншій особі. Доручення, видане в порядку передоручення, підлягає нотаріальному посвідченню; до нотаріального посвідчення прирівнюються також доручення військовослужбовців або інших осіб, що знаходяться на лікуванні в шпиталі, санаторії або в іншій військово-лікувальній установі, посвідчені начальником, його заступником з медичної частини або старшим чи черговим лікарем. Якщо за місцем дислокації військової частини, військово-навчального закладу відсутній нотаріус та інші органи, які виконують нотаріальні дії, доручення робітників, що служать, членів їх сімей і членів сімей військовослужбовців можуть бути посвідчені командиром частини, начальником установи або навчального закладу.

Доручення ж на отримання або видачу грошей і матеріальних цінностей не потребують нотаріального посвідчення, а підписуються головним бухгалтером.

Припиняється представництво за дорученням згідно зі ст. 248 ЦКУ в таких випадках:

- 1) закінчення терміну доручення;
- 2) скасування доручення особою, що дало його;
- 3) відмова представника від здійснення дій, визначених у дорученні;
- 4) припинення юридичної особи, що видала доручення;

5) смерті особи, що видала доручення, оголошення її померлою, безвісно відсутньою, визнання особи недієздатною, обмежено дієздатною;

6) смерті особи, якій було видано доручення, або оголошення її померлою, безвісно відсутньою, визнання особи недієздатною або обмежено дієздатною.

Тема 9 “Захист цивільних прав”

Кожний суб'єкт має право на захист своїх цивільних прав та інтересів у разі їх порушення, невизнання або заперечування. Цивільним законодавством передбачено такі шляхи захисту цивільних прав і інтересів суб'єктів:

- звернення за захистом цивільних прав та інтересів до органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування (ч. 2, ч. 3 ст. 17 ЦКУ);

- Президент України здійснює захист цивільних прав та інтересів у межах повноважень, визначених Конституцією України (ч. 1 ст. 17 ЦКУ);

- нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках, передбачених законодавством (ст. 18 ЦКУ);

- право самозахисту, тобто свого цивільного права і права іншої особи від порушень і протиправних посягань; самозахистом закон визнає застосування засобів протидії, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства (ст. 19 ЦКУ);

Кожна особа має право звернутися до суду за захистом свого особистого немайнового і майнового права й інтересу (ч. 1 ст. 16 ЦКУ).

Звернення до суду суб'єктів цивільного права оформлюється позовною заявою (позовом).

Передбачено такі засоби захисту цивільних прав та інтересів у суді (ч. 2 ст. 16 ЦКУ):

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, що порушує право;
- 4) відновлення положення, що існувало до порушення права;
- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) змінення правовідносин;
- 7) припинення правовідносин;
- 8) відшкодування збитку та інші засоби відшкодування майнової шкоди;
- 9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди;
- 10) визнання незаконними рішення, дії або бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Позовна давність

Позовна давність – це строк, в межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Наявність чітко встановленого строку примушує зацікавлених осіб оперативніше реагувати на порушення свого права, що значно полегшує розгляд вимог. Адже з часом докази втрачаються (свідки забувають або плутають факти, документи також втрачаються або знищуються), отже, встановити істину стає важчим.

Строки позовної давності поділяють на загальні і спеціальні. Загальні поширюються на всі цивільні правовідносини, окрім тих, для яких законом встановлені більш короткі або більш тривалі строки.

Загальна позовна давність встановлюється тривалістю в три роки, а спеціальна позовна давність – в один рік. Її застосовують, зокрема, до вимог:

- про стягнення неустойки (штрафу, пені);
- про спростування недостовірної інформації, поміщеної в засобах масової інформації;
- про переведення на співвласника прав і обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст.362 ЦКУ);
- у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦКУ);
- про розірвання договору дарування (ст.728 ЦКУ);
- у зв'язку з перевезенням вантажу, пошти (ст. 925 ЦКУ);
- про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦКУ).

Позовна давність у п'ять років застосовується до вимог про визнання недійсним правочину, вчиненого під впливом насильства або обману. Позовна давність в десять років застосовується до вимог про застосування наслідків нікчемного правочину (ст.216 ЦКУ). Термін позовної давності може бути збільшений за домовленістю сторін, але не може бути скорочений. Договір про збільшення позовної давності укладається у письмовій формі. Перебіг позовної давності починається, як правило, з моменту, коли у особи виникло право на позов, тобто з того дня, коли особа довідалась або могла довідатись про порушення свого права. Перебіг позовної давності може бути зупинено у таких випадках (ст. 263 ЦКУ):

- якщо пред'явленню позову перешкодила надзвичайна або невідворотна подія (непереборна сила);
- у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, установлених законом;
- у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини;
- якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або інших військових формувань, які переведені на воєнний стан.

Якщо строк позовної давності буде пропущено, то суд може відновити його, якщо визнає причини пропуску поважними.

Тема 10 “Право власності”

Інститут права власності є центральним інститутом цивільного права. Саме його норми впливають на інші правові інститути цивільного права (спадкове право, зобов'язальне право).

Власність – це відношення особи до речі, що належить їй, як до своєї. **Право власності** – це сукупність цивільно-правових норм щодо володіння, користування і розпорядження власником своїм майном. З визначення права власності на підставі ст. 317 ЦКУ і ст. 2 Закону України «Про власність» можна виділити зміст права власності – це право володіння, право користування, право розпорядження.

Право володіння – це сукупність норм, що регулюють юридичне панування особи над річчю. Суб'єктів права володіння поділяють на законних і незаконних власників. Законними власниками можуть бути не тільки власники, але й особи, які за договором (наприклад, договором зберігання) володіють річчю або майном.

Незаконних власників поділяють на дві категорії: сумлінний незаконний власник і несумлінний незаконний власник. Сумлінний незаконний власник – це особа, яка, володіючи чужою річчю, не знала або не могла знати, що вона чужа. Наприклад, куплена в комісійному магазині річ виявляється краденою і впізнається законним власником. Особа, яка придбала цю річ в магазині цілком законно, не знала і не могла знати, що вона знаходиться в розшуку.

Несумлінний незаконний власник – це особа, яка, володіючи чужою річчю або придбаваючи цю річ, знає або безумовно могла знати, що вона чужа, наприклад, неправомірно придбана квартира, коли при її купівлі ігнорувались інтереси малолітніх або неповнолітніх дітей.

Право користування – це сукупність норм, що визначають можливості власника використовувати корисні властивості речі (одержувати прибуток, збирати врожай та ін.). Право користування завжди ґрунтується на праві володіння. Здійснювати право користування власник може як самостійно, так і за допомогою інших осіб. Так, наприклад, власник автомобіля, що не має прав водія, може здійснювати право користування за допомогою члена сім'ї, у якого є права. Для цього власник оформляє доручення на водіння автомобіля іншою особою, але при цьому ні права володіння, ні права користування не позбавляється. Іноді власники обмежені в праві користування. Це може бути пов'язано з обмеженою дієздатністю або недієздатністю власника. Але як тільки обмеження припиняється, право користування повністю відновлюється або ж настає у зв'язку з досягненням власником необхідного віку. Наприклад, користуватися мотоциклом самостійно власник може тільки з 16 років, а автомобилем – з 18 років за наявності посвідчення на право водіння.

Право розпорядження – це сукупність норм, що визначають можливість вирішувати юридичну долю речі, тобто можливість продати її, подарувати, обміняти тощо або тимчасово припинити

здійснення права щодо володіння і користування, тобто здати на зберігання. Також в деяких випадках право розпорядження може здійснювати не сам власник, а інші особи. Так, від імені неповнолітньої особи, що не досягла 14 років, і від імені особи, визнаної недієздатною, угоди укладає опікун. Але це не означає, що власники в цьому випадку позбавлені права розпорядження, – вони лише обмежені в його здійсненні за малолітністю або внаслідок душевної хвороби.

Захист права власності в суді

Захист права власності покладається на суд, господарський суд, третейський суд. Цей захист суб'єкти цивільного права можуть здійснити шляхом подачі позовної заяви (позову) до суду. Залежно від категорії справ, що розглядаються в суді, позови про захист права власності підрозділяються на зобов'язально-правові та речово-правові. До зобов'язально-правових відносять позови щодо відшкодування збитків, заподіяних порушенням договірних або позадоговірних зобов'язань (наприклад, про стягнення пені, штрафу, неустойки при порушенні договору про стягнення збитків та ін.). До речово-правових позовів відносять позови, які пред'являються в тому випадку, коли власник не знаходиться в договірних або інших зобов'язальних правовідносинах з порушником його прав.

Найважливіші засоби захисту права власності – віндикаційний і негаторний позови. В ст. 50 Закону України «Про власність» суть віндикаційного позову виражена так: «Власник має право витребувати своє майно з чужого незаконного володіння». Сторонами у віндикаційному позові виступають: власник речі, який не тільки позбавлений можливості користуватися і розпоряджатися річчю, але вже фактично нею не володіє, і незаконний фактичний власник речі, як сумнівний, так і несумнівний. У несумнівного законний власник завжди може витребувати своє майно. У сумнівного власника витребувати майно можна не завжди, а тоді, коли воно вибуло з володіння без його волі, наприклад, було викрадено або втрачено, або сумнівний незаконний власник безвідплатно придбав його річ. Якщо ж майно вибуло з володіння за волею власника (наприклад, передано на зберігання, в оренду, в заставу) і в результаті протиправних дій сторони за договором опинилося в незаконному володінні сумнівного власника (наприклад, наймач за договором отримав річ і продав її), то власник не може витребувати річ, оскільки сам добровільно віддав її несумнівному контрагенту (контрагент – сторона договору). В цьому випадку власник може подати позов про відшкодування збитків з несумнівного контрагента за договором.

Права й інтереси власника можуть бути порушені, коли майно не вибуває з його володіння, але треті особи створюють перешкоди в користуванні та розпорядженні майном. У цьому випадку власник має право подати до суду негаторний позов. Форма такого позову визначена в п. 2 ст. 48 Закону України «Про власність»: «Власник має

право усунення будь-яких порушень його права, навіть якщо ці порушення не були пов'язані з позбавленням володіння». З негаторним позовом громадяни звертаються до суду досить часто. Подача негаторного позову може бути зумовлена зловживанням владою, самовільною забудовою, перешкодами з боку сусідів щодо користування спільним майном та ін.

Приклад в'индикаційного позову

Районний Ленінський суд м. Харкова,
61093, м. Харків, Полтавський шлях, 20

ПОЗИВАЧ: Плюшкіна Ірина Вікторівна,
61093, м. Харків, вул. Соціалістична, д. 50, кв. 45

ВІДПОВІДАЧ: Шамова Наталія Андріївна,
61093, м. Харків, вул. Соціалістична, д. 50, кв. 9

ПОЗОВНА ЗАЯВА

(про витребування майна з чужого незаконного володіння)

Я, Плюшкіна Ірина Вікторівна, в грудні 2003 року купила санки в подарунок своєму онукові Андрію Денисенку. Факт купівлі санок може підтвердити моя подруга Кузнецова Ольга Іванівна, оскільки вона була присутня при купівлі та сама придбала такі ж санки своєму онукові. Дитина активно експлуатувала санки і під час чергової прогулянки було зламано декілька дощечок на сидінні.

Оскільки я жінка самотня, то попросила полагодити санки свого сусіда Романова Володимира Олександровича. Він санки відремонтував і замість зламаних на сидінні дощечок прилагодив нову дощечку. Потім я пофарбувала її в зелений колір.

Після однієї з прогулянок мій онук залишив санки у дворі (я проживаю на четвертому поверсі), а сам піднявся додому пообідати. Приблизно через 40 хвилин він спустився, щоб продовжити прогулянку. Санок на місці не було, і всі пошуки їх виявилися безрезультатними.

Приблизно через тиждень після втрати, 25.12.03, я побачила, що моя сусідка із сусіднього під'їзду Шамова Наталія Андріївна возить на точно таких же санках з характерною дощечкою на сидінні свою онуку.

Всі мої спроби мирним шляхом домовитися про повернення санок не увінчалися успіхом. Купити своєму онукові нові санки я не маю матеріальної можливості. Тому на підставі ст. 387 ЦКУ, ст. 50 Закону України «Про власність»

ПРОШУ:

1. Прийняти даний позов до розгляду.

2. Зобов'язати відповідача повернути санкції.
3. На підтвердження зазначеного вище викликати до суду двох свідків: мою подругу Кузнецову Ольгу Іванівну і мого сусіда Романова Володимира Олександровича.

Додатки:

1. Копія позовної заяви.
2. Квитанція про сплату держмита.

Підпис позивача

Тема 11 “Право інтелектуальної власності”

Право інтелектуальної власності – це сукупність цивільно-правових норм, що регулюють правовідносини, пов'язані з творчою діяльністю. При цьому цивільне право не регулює безпосередньо саму творчу діяльність, сам процес творчості залишається за межами дії його норм. Функції цивільного права в даному випадку полягають у визнанні авторства на вже створені результати творчої діяльності, встановленні їх правового режиму і захисті прав авторів та інших осіб, що мають авторські права.

Право інтелектуальної власності як правовий інститут має свою специфіку, яка полягає в змісті права інтелектуальної власності. Це не класична тріада правочинності володіння, користування та розпорядження, що складають права власності. Зміст права інтелектуальної власності – це сукупність особистих немайнових і майнових прав суб'єктів.

Особисті немайнові права – це духовна власність творця, і ці права не відчужувані. Особисті немайнові права суб'єктів, права інтелектуальної власності визначені в ст. 423 ЦКУ, а саме:

- 1) право на визнання людини творцем об'єкта права інтелектуальної власності;
- 2) право перешкоджати будь-якому посяганням на право інтелектуальної власності, що може завдати шкоди честі або репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності;
- 3) інші особисті немайнові права, встановлені законом, наприклад, право автора на псевдонім, анонімність та ін.

Особисті немайнові права творця не залежать від майнових прав. Майнові права творців визначено в ст. 424 ЦКУ:

- 1) право на використання об'єктів права інтелектуальної власності;
- 2) виняткове право дозволяти використовувати об'єкт права інтелектуальної власності, в тому числі й забороняти таке використання;
- 3) інші майнові права інтелектуальної власності, встановлені законом, наприклад, право творця брати участь в практичній

реалізації проектів з використанням створеного їм об'єкта, можливість для творця відтворити свій твір, навіть якщо він став власністю іншої особи.

Суб'єктами права інтелектуальної власності є творці об'єктів права інтелектуальної власності. До них належать автори, виконавці, винахідники, раціоналізатори та інші особи, які одержали права на об'єкти інтелектуальної власності згідно з угодою з творцями або відповідно до чинного законодавства (у спадок, у зв'язку із закінченням терміну охорони майнових прав творців та ін.).

Об'єкти права інтелектуальної власності – це матеріально виражений результат розумової (інтелектуальної) діяльності, що надає його творцю виняткове право на нього, яке захищається чинним законодавством, що передбачає презумпцію авторства і відповідні охоронні документи.

Об'єктами права інтелектуальної власності відповідно до ст. 420 ЦКУ є: літературні та художні твори; комп'ютерні програми; компіляції даних (бази даних); наукові відкриття; винаходи, корисні моделі, промислові зразки; сорти рослин, породи тварин; комерційні (фірмові) найменування, торгові марки (знаки товарів і послуг), географічні позначення; комерційні таємниці.

Залежно від об'єктів права інтелектуальної власності можна виділити два основних інститути права інтелектуальної власності: авторське право і суміжні права та право промислової власності.

Правовий інститут авторського права і суміжних прав регулює правовідносини у сфері створення творів літератури, науки, мистецтва. Нормативно-правове регулювання здійснюється на основі ЦКУ, законів України «Про власність» та «Про авторське право і суміжні права».

Суб'єктами безпосередньо авторського права є автори таких об'єктів, як літературні, музичні, аудіовізуальні твори, комп'ютерні програми, скульптури, фотографії, твори архітектури, ілюстрації, карти, плани, переклади, адаптації, аранжировки, збірки творів, енциклопедії, антології (див. ст. 433 ЦКУ).

Суміжні права – це права виконавців, виробників фонограм, а також організацій радіомовлення і телебачення. Вони є суміжними відносно авторських прав, їх роль – посередницька між авторами і широкою аудиторією.

Суб'єктами суміжних прав є: виконавці (актори, музиканти, режисери, диригенти та ін.); виробники фонограм (особи, що першими здійснили звуковий запис виконання); організації ефірного та кабельного віщання (тобто ті, які самі створили передачу).

Авторські права в Україні охороняються презумпцією авторства. Це означає, що якщо автор обнародував себе як творець одного з об'єктів авторського права, то він таким і вважається і не зобов'язаний підтверджувати своє авторство якими-небудь охоронними документами. Проте за своїм бажанням суб'єкт авторського і суміжних

прав може зареєструвати свій об'єкт в Державному департаменті інтелектуальної власності України і отримати авторське свідоцтво (охоронний документ). Особисті немайнові права авторів охороняються безстроково. Термін дії охорони майнових прав авторів закінчується через 70 років, що відлічуються з 1 січня року, наступного за роком смерті автора або останнього із співавторів, якщо мало місце співавторство.

Після закінчення терміну дії майнові права інтелектуальної власності на твір може вільно і безвідплатно використовувати будь-яка особа, крім випадків, установлених законом (наприклад, коли об'єкт права інтелектуальної власності береться під охорону держави у зв'язку з його історичним значенням). Термін дії суміжних майнових прав закінчується через 50 років, який обчислюється з 1 січня року, наступного за роком здійснення першого запису виконання, першої передачі (програми), організації віщання, першого запису відеограми або фонограми. Правовий інститут права промислової власності регулює правовідносини, пов'язані з технічною творчістю. Суб'єктами права промислової власності є автори, винахідники, раціоналізатори, перші користувачі та інші особи, що набули прав на об'єкти права промислової власності – раціоналізаторські пропозиції, торгові марки (товарні знаки), комерційні найменування, комерційні таємниці, винаходи, корисні моделі, промислові зразки.

Три останніх об'єкти, тобто винаходи, корисні моделі та промислові зразки, є також об'єктами патентного права – частини права промислової власності. Винаходи, корисні моделі та промислові зразки виділяють як об'єкти патентного права з тієї причини, що охоронним документом на ці об'єкти є патент, а на товарні знаки, комерційні найменування та інші об'єкти видається свідоцтво.

Для того, щоб за об'єктами патентного права було закріплено певне авторство, суб'єктам патентного права необхідно отримати патент в обов'язковому порядку. Це обумовлено тим, що на відміну від об'єктів авторського права об'єкти патентного права повторювані, вони можуть бути створені незалежно один від одного різними особами і тому вимагають формального офіційного закріплення.

Органом, що здійснює акт визнання новинки як винаходу, корисної моделі або промислового зразка, є також Державний департамент інтелектуальної власності в Україні. Термін дії особистих майнових прав на винахід закінчується через 20 років після дати подачі заявки на нього, на промисловий зразок – через 15 років, а на корисну модель – через 10 років.

Правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням права власності на винаходи, корисні моделі, промислові зразки, окрім ЦКУ, регулюються законами України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки».

Тема 12 “Зобов'язальне право”

Зобов'язання – це правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певну дію (передати майно, виконати роботу, сплатити тощо) або утриматися від певної дії, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку.

Таким чином, сторонами в зобов'язанні є боржник і кредитор. На стороні як боржника, так і кредитора можуть виступати декілька осіб, але учасники зобов'язальних правовідносин завжди чітко визначені.

До підстав виникнення зобов'язань можна віднести такі:

- укладання договорів та інших правочинів;
- створення об'єктів права інтелектуальної власності;
- спричинення майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі та інші юридичні факти;
- цивільні права і обов'язки, що виникають безпосередньо з нормативних актів;
- рішення суду;
- настання або ненастання якої-небудь події.

Види зобов'язань залежно від підстав їх виникнення можуть бути договірними і позадоговірними. Договірне зобов'язання – це таке зобов'язання, в основі якого лежить правочин. В основі позадоговірного зобов'язання можуть бути протиправні дії зобов'язаної особи, наприклад, відшкодування майнових збитків або моральної шкоди, рішення суду, а також зобов'язання, визначені в цивільному законодавстві. Залежно від розподілу прав і обов'язків зобов'язання поділяються на односторонні та двосторонні. Односторонні – це такі зобов'язання, за якими у кредитора є тільки право, а у боржника – тільки обов'язок. Двосторонні – це такі зобов'язання, за якими обидві сторони є носіями прав і обов'язків. В цивільному праві двосторонніх зобов'язань переважна більшість. Якщо в зобов'язальних правовідносинах беруть участь декілька кредиторів або боржників, то залежно від розподілу між ними прав і обов'язків зобов'язання підрозділяють на пайові, солідарні та субсидіарні. Пайові зобов'язання мають місце тоді, коли боржник виконує зобов'язання перед кредитором тільки у розмірі своєї частки. Солідарне – це таке зобов'язання, за яким кредитор має право вимагати його виконання від кожного боржника як в цілому, так і в розмірі частки, яка йому належить. Субсидіарне – це таке зобов'язання, за яким кредитор має право вимагати у разі його невиконання однією особою виконання такого зобов'язання від іншої особи (наприклад, договір, гарантії, ст. 560 ЦКУ).

Забезпечення виконання зобов'язань

Чинне цивільне законодавство передбачає певні правові важелі, що дозволяють впливати на несправного боржника або контрагента, який

не виконує договір, і отримати в цьому випадку задоволення без його згоди за допомогою засобів, що забезпечують виконання зобов'язань. До них відносять: неустойку, поруку, гарантію, заставу, притримання і завдаток.

Неустойка (штраф або пеня) – це грошова сума або майно, яке боржник повинен передати кредитору у разі порушення свого зобов'язання.

Штраф – це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежним чином виконаного зобов'язання.

Пеня – це неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожний день прострочення виконання.

Порука – це договір, за яким поручитель поручається перед кредитором боржника за виконання ним свого обов'язку. Поручитель відповідає перед кредитором за порушення зобов'язання боржником. Поручитель може забезпечувати виконання зобов'язання в цілому або частково. Поручителем може бути як одна особа, так і декілька осіб. Порука найчастіше має місце у відносинах між фізичними особами, коли йдеться про забезпечення виконання зобов'язань.

Гарантія – це такий спосіб забезпечення виконання зобов'язань, за яким банк або інша фінансова установа або страхова компанія (гарант) гарантує перед кредитором (бенефіціаром) виконання боржником (принципалом) свого обов'язку. Гарантія як засіб забезпечення зобов'язань застосовується в основному між юридичними особами.

Завдаток – це грошова сума або рухоме майно, що видається кредитору боржником у рахунок належних з нього за договором платежів, на підтвердження зобов'язання і на забезпечення його виконання. Якщо порушення зобов'язання відбулося з вини боржника, завдаток залишається у кредитора, якщо – з вини кредитора, то він зобов'язаний повернути боржнику завдаток у подвійному розмірі.

Застава – це такий засіб забезпечення зобов'язання, за допомогою якого одна особа (заставодержатель) має право у разі невиконання боржником (заставадавцем) зобов'язання, забезпеченого заставою, отримати задоволення за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом.

Види застави:

- іпотека – застава нерухомого майна, яке залишається у володінні заставодавця або третьої особи;

- заклад – застава рухомого майна, що передано у володіння заставодержателя або за його наказом третій особі.

Якщо предметом застави є нерухоме майно, то договір застави підлягає нотаріальному посвідченню та державній реєстрації. Рухоме майно може бути зареєстровано на підставі заяви заставодержателя

або заставодавця з внесенням запису про реєстрацію до Державного реєстру застав рухомого майна.

Притримання – це такий спосіб забезпечення зобов'язання, при якому кредитор, що правомірно володіє річчю, яка підлягає передачі боржнику, у випадку невиконання останнім в строк зобов'язання щодо оплати цієї речі або відшкодування кредитору пов'язаних з нею витрат має право притримати цю річ у себе до виконання боржником зобов'язання. До кредитора, що притримує річ, не переходить право власності на неї. Він відповідає за втрату, знищення або пошкодження речі. Вимога кредитора, що притримує річ, задовольняється з її вартості згідно зі ст. 592 ЦКУ, тобто після реалізації цієї речі – продажу з публічних торгів, якщо інше не встановлено законом або договором. Якщо публічні торги не відбулися, то за згодою заставодержателя і заставодавця предмет застави може бути переданий у власність заставодавця за початковою ціною.

Цивільно–правовий договір

Цивільно-правовий договір – це юридичний факт, що породжує цивільні правовідносини у вигляді зобов'язань. Під договором у цивільному праві слід розуміти угоду сторін, спрямовану на виникнення, зміну та припинення цивільних правовідносин. Договір є правочином, оснований на волевиявленні двох і більше осіб. Пропозиція щодо укладення договору називається *офертою*, а згода на укладення договору – *акцептом*. Будь-який договір складається з умов, в яких визначаються права і обов'язки сторін. Сукупність цих умов і є змістом договору. Істотними умовами договору є такі, без узгодження яких договір не вважається укладеним. Як правило, це предмет, строк, ціна, якість, кількість. В цивільному праві договори класифікуються так:

1. Залежно від розподілу прав і обов'язків – односторонні та двосторонні. Односторонніми є договори, за якими в одного з учасників є тільки права, а у другого – тільки обов'язки (наприклад договір позики). Двосторонніми є договори, за якими у кожної зі сторін є одночасно і права, і обов'язки. Більшість договорів у цивільному праві – двосторонні (договори купівлі - продажу, поставки, прокату, підряду, міни, контрактації сільськогосподарської продукції та ін.).

2. Залежно від обумовленого договором характеру переміщення матеріальних благ – оплатні та безоплатні. Оплатним є договір, при виконанні якого дія однієї сторони вимагає у відповідь майнової дії іншої, безоплатним – дії однієї сторони не вимагають взаємного задоволення (наприклад договір дарування).

3. Залежно від способу укладання – консенсуальні та реальні. Консенсуальний – це такий договір, який вважається укладеним з моменту, коли сторони дійшли згоди (згода – це підписання договору) за всіма істотними умовами договору. Реальний – це договір, при

укладанні якого разом із узгодженням істотних умов необхідна ще й фактична передача майна.

Залежно від правової мети існують такі групи договорів:

- за реалізацією майна (купівля - продаж: оптова, роздрібна, в кредит; міна, контракція та ін.);
- передачею майна в тимчасове користування (найм (оренда), лізинг, прокат);
- виконанням робіт (підряд, виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт);
- наданням послуг (перевезення, страхування, зберігання, комісія, управління майном, факторинг та ін.);
- передачею результатів творчої діяльності (ліцензійний договір, договір про створення на замовлення і використання об'єкта права інтелектуальної власності);
- інші (договори про спільну діяльність, комерційну концесію та ін.).

Цивільно-правова відповідальність

Порушення зобов'язань за договором не залишається безкарним згідно з чинним цивільним законодавством. За невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором або спричинення позадоговірної шкоди боржник зобов'язаний нести відповідальність, передбачену в договорі або законі. Цивільно-правова відповідальність завжди є майновою. Вона полягає:

- у відшкодуванні кредитору (потерпілому) збитків;
- сплаті в окремих випадках санкцій (штрафу, пені, неустойки).

Збитки містять:

- реальні витрати, яких потерпілий зазнав або має зазнати для відновлення порушеного права, втраченого або пошкодженого майна (витрати на ремонт машини, придбання зіпсованої речі та ін.);
- упущену вигоду, тобто неотримані доходи, які особа одержала б за звичайних умов, якби її право не було порушено.

Цивільно-правова відповідальність настає за наявності таких умов:

1. Протиправність діяння, тобто порушення закону або договору боржником. Протиправною може бути не тільки дія, але й бездіяльність.

2. Заподіяння шкоди, тобто спричинення майнового або морального збитку. Моральна шкода обумовлена етичними або фізичними стражданнями потерпілого.

3. Причинний зв'язок між протиправним діянням і заподіяною шкодою, тобто діяння передувало скоєній шкоді та стало її причиною.

4. Вина, тобто психічне ставлення правопорушника до своєї протиправної поведінки і її результату. Провина може бути у формі наміру та необережності. Намір як форма провини має місце тоді, коли особа передбачала виникнення шкідливих наслідків, бажала цього або байдуже відносилося до їх появи. Необережність

характеризується тим, що особа може передбачати виникнення шкідливих наслідків, але самовпевнено розраховує на їх запобігання або не передбачає появи цих наслідків, але може їх передбачати і має це робити.

У цивільному праві відповідальність настає за наявності будь-якої форми і ступеня вини або за відсутності однієї з названих умов. Наприклад, у разі завдання шкоди при крайній необхідності поведінка особи, що заподіяла шкоду, – правомірна, але відповідальність за заподіяний збиток на неї все ж покладається.

ПРИКЛАДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧ З ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Задача 1.

До суду з позовною заявою про розірвання договору оренди та відшкодування збитків, отриманих унаслідок передачі в оренду своєї квартири, звернулася громадянка Колесникова А.Н. Вона просила суд зобов'язати орендаря Петрова В.П. зробити ремонт в її квартирі, оскільки цей громадянин за час мешкання в орендованій у неї квартирі значно погіршив якість житла. Він постійно влаштовував у цій квартирі вечірки, що закінчувалися пізно вночі. Це могли підтвердити сусіди, які неодноразово зверталися до Колесникової зі скаргами на її квартиронаймача. Також Колесникова А.Н. просила суд стягнути з Петрова В.П. заборговану орендну платню за три місяці, за договором він мав оплачувати мешкання в квартирі щомісячно. Кожного разу при одержанні платні за житло орендодавець писала розписку в двох примірниках. За три неоплачені місяці розписок, звичайно ж, не було.

Яке має бути рішення суду?

РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧІ

На підставі ч. 2, ч. 4 ст. 825 ЦКУ договір оренди має бути розірваним. Якщо знайдуться свідки, які підтвердять, що Петров В.П. за час мешкання в квартирі значно погіршив якість житла, то на підставі ч. 1 ст. 815, ч. 1 ст. 819 ЦКУ має бути задоволена вимога Колесникової А.Н. про здійснення орендарем ремонту квартири. Заборгованість орендної платні також має бути стягнута з Петрова В.П. на підставі ч. 3 ст. 815 та ч. 3 ст. 820 ЦКУ, якщо у суду не буде ніяких сумнівів у тому, що він не вносив її протягом зазначених у позові трьох місяців.

Задача 2.

Громадянин Іванов В.С. звернувся до суду з позовом з приводу неправомірних дій працівників магазину «Быттехника», де він придбав електричну праску марки «Філіпс» за ціною 250 гривень. Гарантійний термін роботи праски, вказаний в гарантійному талоні, становить один рік. Після одноразового використання за призначенням праска перестала працювати. Громадянин Іванов В.С. звернувся до адміністратора магазину з проханням допомоги відремонтувати куплену річ. Йому порадили звернутися до майстерні, в якій здійснювався ремонт речей, що знаходяться на гарантії. Через

тиждень праску відремонтували, але при першому ж використанні вона знову перестала працювати. Прикро вражений цим фактом Іванов вирішив повернути куплений товар неналежної якості до магазину. Адміністратор запропонував йому обміняти несправну праску на іншу, але Іванов В.С. відмовився і наполягав на поверненні грошей. Адміністрація магазину йому в цьому відмовила зі скандалом та образами. При виході з магазину у Іванова В.С. трапився серцевий напад. Було викликано швидку допомогу, факт нездужання зафіксовано в медичному висновку лікаря, який застав свого пацієнта біля магазину «Быттехника» в тяжкому стані.

У заявленому позові гр. Іванов В.С. поставив вимогу повернути йому гроші за праску і виплатити моральний збиток в сумі 2000 гривень.

Яким має бути рішення суду?

РОЗВ'ЯЗАННЯ ЗАДАЧІ

Перша вимога позову громадянина Іванова В.С. буде задоволена на підставі ч. 1 ст. 673, ст. 675, ч. 2 ст. 678 ЦКУ; ч. 3 ст. 19 Закону України «Про захист прав споживачів», п. «д» ч. 1 ст. 14 Закону України «Про захист прав споживачів». Друга вимога позову про відшкодування морального збитку також має бути задоволена на підставі п.1 ч. 2 ст. 23 ЦКУ.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ ЗНАТЬ З ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1. Предметом цивільного права є:

- а) тільки майнові правовідносини;
- б) зобов'язальні правовідносини;
- в) особисті немайнові правовідносини;
- г) особисті немайнові та майнові правовідносини, що складаються між суб'єктами цивільного права?

2. Підставою виникнення цивільних правовідносин є:

- а) юридичні вчинки суб'єктів цивільного права;
- б) тільки договірні зобов'язання;
- в) юридичні факти події та дії?

3. Цивільна правоздатність фізичних осіб настає:

- а) з 14 років;
- б) з 16 років;
- в) з моменту народження;
- г) з 18 років?

4. Повна цивільна дієздатність фізичних осіб настає:

- а) з 18 років;
- б) з 14 років;
- в) з моменту народження;
- г) з 16 років?

5. Опіка як форма правового захисту здійснюється:

- а) над обмежено дієздатними;

- б) над малолітніми особами (до 14 років) і недієздатними;
 - в) над особами від 14 до 16 років;
 - г) тільки над недієздатними особами?
- 6. Піклування як форма правового захисту встановлюється:**
- а) над недієздатними особами;
 - б) над особами від 14 до 16 років та обмежено дієздатними;
 - в) над малолітніми;
 - г) тільки над обмежено дієздатними?
- 7. Безвісно відсутньою може бути визнана фізична особа, про місце перебування якої не було відомостей за місцем її постійного мешкання:**
- а) протягом шести місяців;
 - б) протягом одного року;
 - в) протягом трьох років?
- 8. Померлою може бути визнана фізична особа, якщо про неї не було ніяких відомостей за місцем постійного мешкання і нічого не відомо про місце її перебування:**
- а) протягом п'яти років;
 - б) протягом двох років;
 - в) протягом трьох років?
- 9. Більшість операцій в цивільному праві є такими:**
- а) безвідплатними, односторонніми, реальними, каузальними;
 - б) оплатними, двосторонніми, консенсусними, каузальними;
 - в) оплатними, двосторонніми, реальними, абстрактними;
 - г) оплатними, двосторонніми, консенсусними, абстрактними?
- 10. Доручення як форма довірчого представництва визнається недійсним:**
- а) якщо в ньому не вказано термін дії;
 - б) якщо воно нотаріально не посвідчено;
 - в) якщо не вказано дату видачі?
- 11. Загальна позовна давність, визначена законом, становить:**
- а) п'ять років;
 - б) три роки;
 - в) один рік;
 - г) два роки?
- 12. Зміст права власності становлять:**
- а) право володіння і право розпорядження;
 - б) тільки право володіння;
 - в) майнові й особисті немайнові права;
 - г) право власника володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном?
- 13. Віндикаційний позов – це позов:**
- а) про відшкодування збитків, заподіяних порушенням договору;
 - б) про витребування майна з чужого незаконного володіння;
 - в) про усунення порушень прав користування і розпорядження своїм майном?

14. Негаторний позов – це позов:

- а) про усунення будь-яких порушень прав власника, навіть якщо ці порушення не були пов'язані з позбавленням права володіння;
- б) про відшкодування завданих збитків за позадоговірними зобов'язаннями;
- в) про відшкодування збитків, заподіяних порушенням договору?

15. Змістом права інтелектуальної власності є:

- а) особисті немайнові права творців об'єктів творчої діяльності;
- б) особисті немайнові та пов'язані з ними майнові права творців;
- в) права володіння, користування, розпорядження суб'єктів права інтелектуальної власності?

16. Особисті немайнові права суб'єктів права інтелектуальної власності охороняються:

- а) безстроково;
- б) протягом 70 років після смерті автора;
- в) протягом 20 років після смерті автора;
- г) протягом 50 років після смерті автора?

17. Комп'ютерні програми є об'єктами:

- а) патентного права;
- б) авторського права;
- в) права промислової власності?

18. Об'єктами патентного права є:

- а) твори літератури, науки та мистецтва;
- б) відкриття, раціоналізаторські пропозиції та товарні знаки;
- в) винаходи, корисні моделі, промислові зразки;
- г) винаходи, відкриття, корисні моделі, промислові зразки?

19. Іпотека – це:

- а) вид договору оренди;
- б) застава нерухомим майном;
- в) застава рухомим майном?

20. Якщо за договором формою забезпечення зобов'язання був завдаток і зобов'язання не виконав кредитор, то він:

- а) не несе ніякої відповідальності;
- б) повертає завдаток боржнику;
- в) повертає завдаток боржнику в подвійному розмірі?

21. Оферта – це:

- а) різновид договору оренди;
- б) відмова від укладення договору;
- в) пропозиція щодо укладення договору;
- г) згода на укладення договору?

22. Цивільно-правова відповідальність настає за наявності:

- а) тільки навмисної форми вини;
- б) необережності як форми вини;
- в) як наміру, так і необережності?

Розділ 3. ТРУДОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Тема 1 “Поняття, предмет і принципи трудового права”

Трудове право регулює трудові відносини, що виникають з реалізації працівниками здібностей до праці, а також інші, тісно пов'язані з трудовими суспільні відносини. У систему суспільних відносин, що становлять предмет трудового права, крім власне трудових, входять також відносини, які передують їм, супроводжують їх або впливають з них. Це організаційно-управлінські відносини у сфері праці; відносини щодо працевлаштування; соціально-партнерські відносини; відносини стосовно професійної підготовки і підвищення кваліфікації кадрів безпосередньо на виробництві; з нагляду й контролю за охороною праці та дотриманням трудового законодавства; відносини з вирішення трудових спорів.

До джерел трудового права належать: Конституція України; Кодекс законів про працю України; міжнародні угоди стосовно праці, ратифіковані Україною; закони; підзаконні нормативно-правові акти; акти соціального партнерства; акти місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування; нормативно-правові акти локального характеру.

Основні принципи трудового права закріплено в Конституції України (статті 43, 44, 45, 46, 55, 56, 60). Головним принципом, проголошеним у Конституції, є принцип верховенства права. Принципи трудового права пов'язуються в основному зі змістом ст. 2 КЗпП України. Принцип свободи праці закріплено в ст. 43 Конституції України, низка важливих принципів – в Кодексі законів про працю України. Велике значення має принцип неприпустимості погіршення становища працівника відносно рівня, передбаченого чинним законодавством (ст. 9,9-1 КЗпП). Важливим для трудового права є конституційний принцип збереження рівня існуючих прав і свобод (ст. 22, 157 Конституції України).

Тема 2 “Трудові правовідносини і їх суб'єкти”

Коллективні й індивідуальні трудові відносини виникають у процесі праці та регулюються нормами трудового права.

Суб'єктами індивідуальних трудових правовідносин є найманий працівник і роботодавець, тобто власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган або фізична особа. Правовий статус працівника і роботодавця складається з таких елементів:

- трудової правосуб'єктності;
- основних (статутних) трудових прав та обов'язків;
- юридичних гарантій цих прав і обов'язків;
- відповідальності за порушення трудових обов'язків.

Фізичні особи можуть вступати у трудові правовідносини з 16 років. За згодою одного з батьків або особи, що їх замінює, можуть, як виняток, прийматися на роботу особи, що досягли 15 років. Допускається прийом на роботу учнів з 14 років у порядку, передбаченому ст.188 КЗпП України. В окремих випадках встановлюється граничний вік для виконання деяких робіт. Іноземні громадяни також мають право займатися трудовою діяльністю відповідно до Закону України від 4 лютого 1994 р."Про правовий статус іноземців".

Трудова правосуб'єктність юридичної особи виникає з моменту її державної реєстрації та продовжується до її ліквідації. Трудова правосуб'єктність роботодавця – фізичної особи – виникає на момент досягнення нею 18 років.

Необхідно розрізняти роботодавців – юридичних осіб (підприємства, установи, організації) і роботодавців – фізичних осіб. До останніх належать як приватні, так і фізичні особи, зареєстровані суб'єктами підприємницької діяльності. В ст. 46 Господарського кодексу України зазначено, що підприємці мають право укладати з громадянами договори щодо використання їхньої праці. Підприємець зобов'язаний забезпечити належні та безпечні умови праці, оплату праці, не нижчу від визначеної законом, та її своєчасне одержання працівниками, а також інші соціальні гарантії, включаючи соціальне і медичне страхування, соціальне забезпечення відповідно до законодавства України.

Відповідно до ст. 24-1 КЗпП України трудові відносини, що виникають між фізичною особою-роботодавцем і найманим працівником, оформляють у порядку, встановленому Міністерством праці та соціальної політики України за участю державної служби зайнятості. При цьому слід брати до уваги такі нормативно-правові акти: Порядок реєстрації трудового договору між працівником і фізичною особою і Форму трудового договору між працівником і фізичною особою, затверджені наказом Мінпраці від 08.06.2001 р. за № 260. Потрібно враховувати змінення, внесені наказом Мінпраці та Мінюсту України від 08.06.2001 р. за № 259 до Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників.

Суб'єктами колективних трудових правовідносин є роботодавці, організації роботодавців (їх об'єднання), трудові колективи, профспілки (їх об'єднання), органи соціального партнерства, примирно-посередницькі органи з вирішення трудових спорів та ін. Представництво у колективних трудових правовідносинах відбувається на підставі закону, внутрішнього правового акта організації, рішення виборного органу первинної профспілкової організації.

Задача 1.

Іванов уклав трудову угоду з адміністрацією кінотеатру "Мир", за якою його бригада зобов'язалася відремонтувати підлоги. Робота

тривала 20 днів. Після її закінчення під час розрахунку Іванов вимагав виплатити всім членам бригади винагороду за надурочні роботи. Адміністрація відмовилася, посилаючись на те, що хоч Іванов і зазначався в договорі бригадиром, однак склад бригади та прізвища її членів у договорі не були вказані.

Як вирішити спір між Івановим та адміністрацією кінотеатру?

Задача 2.

Збори учасників товариства з обмеженою відповідальністю "Ялта – Стамбул", створеного за участю іноземного інвестора, затвердили Положення "Про персонал товариства", в якому зазначено таке:

- учасники товариства зобов'язалися працювати в товаристві на підставі трудового договору;
- займання відповідної посади учасником товариства має бути обумовлено контрактом з генеральним директором товариства;
- для всіх учасників товариства встановлюється право використання робочого часу за власним розсудом;
- учасники товариства окрім дивідендів одержують за свою працю заробітну плату;
- праця найманих працівників регулюється трудовим законодавством України.

Проаналізуйте дані положення з точки зору відповідності їх чинному законодавству, в тому числі й трудовому.

Задача 3.

Директор школи уклав з Никіфоровим угоду, відповідно до якої Никіфоров протягом двох місяців мав здійснити скління вікон у школі. Закінчивши роботу, Никіфоров поставив додаткові вимоги: по-перше, збільшити оплату (оскільки він працював у вихідні дні, а робота в ці дні оплачується в підвищеному розмірі), по-друге, оплатити лікарняний листок за 10 днів.

Які відносини виникли в даному випадку, якою галуззю права вони регулюються? Чи підлягають задоволенню вимоги Никіфорова?

Задача 4.

Первинна профспілкова організація звернулася до суду з позовом про визнання незаконною і такою, що не підлягає застосуванню, умову колективного договору, яка надає право роботодавцеві за наявності економічних труднощів направляти працівників у відпустку без збереження заробітної плати на термін до двох календарних місяців. Суд відмовив у задоволенні вимоги, мотивуючи своє рішення тим, що позивачем не наведено доказів фактичного застосування роботодавцем даної умови колективного договору, тому права працівників у зв'язку з його висновком не порушені. Суд також указав, що колективний договір не є нормативно-правовим актом.

Чи є рішення суду законним та обґрунтованим?

Тема 3 “Роль профспілок у регулюванні трудових правовідносин”

Згідно з Конституцією України громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів. Професійні спілки є громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної діяльності. Професійні спілки утворюються без попереднього дозволу на основі вільного вибору їх членів. Усі професійні спілки мають рівні права (ст.36 Конституції України).

Право громадян на об'єднання у професійні спілки передбачено в ст. 243 КЗпП України.

Права профспілок, їх об'єднань визначаються Конституцією України, Законом України "Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності", КЗпП України, іншими нормативно-правовими актами. Крім глави 16 КЗпП повноваження виборного органу первинної профспілкової організації визначено в гл. 2 "Колективний договір", а також в інших статтях КЗпП (ст. 43, 45, 52, 61, 64, 66, 67, 69, 71, 79, 80, 86, 96, 97, 160, 161, 193, 226 та ін.). Необхідно звернути увагу на ст. 247 КЗпП України. Повноваження профспілок передбачені також законами України "Про колективні договори і угоди", "Про охорону праці", "Про оплату праці".

Кожна профспілка і її об'єднання діють на основі чинного законодавства і свого статуту. Статuti (положення) профспілок приймаються на з'їздах, конференціях, засновницьких або загальних зборах членів профспілки відповідного рівня і не повинні суперечити законодавству України. Професійні спілки, їх об'єднання у своїй діяльності незалежні від органів державної влади і органів місцевого самоврядування, роботодавців, інших громадських організацій, політичних партій, вони їм не підзвітні та не підконтрольні.

Відповідно до ст. 252-1 КЗпП України трудовий колектив підприємства утворюють всі громадяни, які своєю працею беруть участь в його діяльності на основі трудового договору (контракту, угоди), а також інших форм, що регулюють трудові відносини працівника з підприємством.

Компетенцію та повноваження трудового колективу і його виборних органів визначено в статуті підприємства, де зазначено також і орган, що має право представляти інтереси трудового колективу (рада трудового колективу, рада підприємства, виборний орган первинної профспілкової організації та ін.)

Задача 1.

Генеральний директор Одеського державного виробничого об'єднання "Автосервіс" вирішив укласти контракт з гр. Гринько про

його призначення на посаду директора Жовтневого філіалу, що входить до складу об'єднання. Рада трудового колективу виступила проти такої кандидатури. Генеральний директор поставив запитання юрисконсульту:

1. Чи потрібно погоджувати контракт з профкомом?
2. Чи має юридичне значення думка ради трудового колективу?
3. Чи може в цій ситуації бути підписаний контракт?

Задача 2.

Директор заводу оголосив догану члену виборного органу первинної профспілкової організації Антоновій за порушення трудової дисципліни. Вважаючи наказ незаконним, Антонова звернулася зі скаргою до виборного органу, вказавши, що керівництво зводить з нею рахунки за її справедливі вимоги щодо поліпшення умов праці жінок на підприємстві.

Чи законні дії директора? Яке рішення може прийняти виборний орган первинної профспілкової організації в цьому випадку?

Задача 3.

Адміністрація автотранспортного підприємства звернулася до виборного органу первинної профспілкової організації з поданням про дачу згоди на звільнення водія Лучкова за неодноразові прогули та провезення безквиткових пасажирів. Орган профспілкової організації згоди не дав. Адміністрація звернулася зі скаргою на рішення цього органу в обком профспілки працівників автотранспортних підприємств, вимагаючи примусити виборний орган дати згоду на звільнення.

Яке рішення може винести обком профспілки?

Чи можна оскаржити рішення профкому в суді?

Тема 4 “Колективний договір і його значення в регулюванні трудових правовідносин”

Поняття колективного договору можна розглядати в трьох значеннях:

- як інститут трудового права;
- як правовий акт;
- як акт соціального партнерства.

Колективний договір – це локальний нормативно-правовий акт, який регулює трудові, соціально-економічні відносини між роботодавцем і працівниками конкретного підприємства.

Змістом колективного договору є узгоджені сторонами умови (положення), які можна розділити на три види: нормативні, обов'язкові й організаційні.

Нормативні умови колективного договору – це локальні норми права, встановлені сторонами в межах їхньої компетенції, які поширюються на працівників цієї організації.

У ст. 7 Закону України "Про колективні договори і угоди" міститься зразок переліку питань, за яким у договір можуть включатися взаємні зобов'язання сторін.

Організаційні умови, пов'язані з регламентацією порядку укладання, змінення та припинення дії колективного договору (умови про термін дії, контроль за його виконанням, порядок внесення змінень і доповнень, відповідальність за порушення та невиконання договору).

Угоди регулюють соціально-партнерські відносини на більш високому рівні (державному, галузевому, регіональному на двосторонній основі). Сторони угод визначені в ст. 3 Закону України "Про колективні договори і угоди".

Процедура ведення колективних переговорів і механізм вирішення розбіжностей регламентовані ст.10,11 Закону України "Про колективні договори і угоди". Право на ведення колективних переговорів вперше закріплено законом від 1 липня 1993 р. відповідно до норм Міжнародної організації праці.

Колективний договір (угода) набирає чинності з дня його підписання представниками сторін або з дня, зазначеного в ньому. Строк дії колективного договору визначається угодою сторін.

Колективні договори реєструють місцеві органи виконавчої влади відповідно до ст. 9 Закону України "Про колективні договори і угоди" та Постанови Кабінету Міністрів України від 5 квітня 1994 р. за № 225.

Необхідно звернути увагу на порядок змінення і доповнення колективного договору протягом терміну його дії.

У ст. 17, 19, 20 Закону України "Про колективні договори і угоди" визначено порядок притягнення до відповідальності за ухилення від участі в переговорах, порушення та невиконання колективного договору (угоди), а також неподання інформації, необхідної для колективних переговорів і здійснення контролю.

Задача 1.

Директор автотранспортного підприємства і голова виборного органу первинної профспілкової організації склали і підписали колективний договір, після чого в наказі по підприємству було оголошено, що договір набув чинності.

Чи законні дії директора автотранспортного підприємства і голови виборного органу первинної профспілкової організації комітету?

Який існує порядок укладання колективного договору?

Задача 2.

У колективному договорі заводу було записано: "Інженерно-технічні працівники, помічники майстрів і слюсарі-наладчики зобов'язані приходити на роботу за 30 хвилин до початку зміни, щоб підготувати

обладнання та завдання для робітників, і залишати робоче місце через 20 хвилин після закінчення зміни. Компенсація за понаднормові відпрацьовані години надається відповідно до чинного законодавства".

Чи законні подібні умови колективного договору?

Задача 3.

У колективний договір заводу було включено такий пункт: "З метою зниження захворювання працівників адміністрація і профспілковий комітет зобов'язуються:

1) не приймати працівників на роботу без попереднього медичного огляду або без довідки лікаря про стан їх здоров'я;

2) скласти список всіх працівників, які хворіли, і направити їх на медичний огляд;

3) систематично проводити виробничу гімнастику, а осіб, які ухиляються від неї без поважних причин, притягати до дисциплінарної відповідальності."

Дайте оцінку змісту даного пункту колективного договору.

Задача 4.

Виборний орган первинної профспілкової організації поставив перед дирекцією заводу питання про звільнення з посади начальника відділу постачання в зв'язку з тим, що він не забезпечив виконання умов колективного договору про придбання для заводу захисного приладдя. Його відсутність стала причиною нещасного випадку.

Яке рішення має прийняти директор заводу?

Які види відповідальності передбачені за невиконання зобов'язань за колективним договором?

Тема 5 "Трудовий договір, його зміст і види. Оформлення на роботу. Укладення трудового договору"

У ст. 43 Конституції України закріплено положення про свободу праці. Кожен має право на працю, що містить можливість заробляти собі на життя, працю, яку він вільно вибирає або на яку вільно погоджується.

Трудовий договір у системі трудового права займає центральне місце. Його можна розглядати в трьох аспектах:

- як угоду про працю робітника;
- юридичний факт, що є підставою виникнення та формою існування трудових правовідносин у часі;
- один з центральних інститутів трудового права, тобто систему правових норм, які регулюють укладення, змінення та припинення трудового договору.

У ст. 21 КЗпП України визначено трудовий договір як угоду між працівником і власником підприємства, установи, організації або

уповноваженим ним органом або фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган або фізична особа зобов'язуються виплачувати працівникові заробітну плату та забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи і передбачені законодавством про працю, колективним договором і угодою сторін.

Трудовий договір укладають, як правило, у письмовій формі. В ст. 24 КЗпП України наведено випадки, коли дотримання письмової форми є обов'язковим. Відповідно до ст. 23 КЗпП трудовий договір може бути:

- 1) безстроковим, що укладається на невизначений строк;
- 2) на визначений строк, установлений за погодженням сторін;
- 3) укладеним на час виконання певної роботи.

Строковий трудовий договір укладається у випадках, коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк з урахуванням характеру роботи, умов її виконання, інтересів працівника та в інших випадках, передбачених законодавчими актами.

При укладенні трудового договору громадянин зобов'язаний пред'явити паспорт або інший документ, що посвідчує його особу, трудову книжку, а у випадках, передбачених законодавством, – документ про освіту (спеціальність, кваліфікацію), стан здоров'я та інші документи.

На підставі ст. 25 КЗпП України при укладенні трудового договору забороняється вимагати деякі відомості та документи, подання яких не передбачено законодавством.

При укладенні трудового договору може бути обумовлено угодою сторін встановлення строку випробування з метою перевірки відповідності працівника дорученій роботі (ст. 26 – 28 КЗпП).

Відповідно до ч. 3 ст. 21 КЗпП особливою формою трудового договору є контракт, в якому строк його дії, права, обов'язки і відповідальність сторін (у тому числі й матеріальна), умови матеріального забезпечення і організації праці робітника, а також умови розірвання договору, в тому числі дострокового, можуть установлюватися угодою сторін. Сфера застосування контракту визначається законом. Від звичайного трудового договору він відрізняється більш широким колом умов, які визначаються угодою сторін. Контракт дозволяє більш детально регламентувати трудові права і обов'язки працівника та роботодавця. Контракт укладається в письмовій формі (ст. 24) в двох примірниках, підписується роботодавцем і працівником і набуває чинності з моменту підписання або з дати, визначеної сторонами в контракті, незалежно від того, був виданий наказ про зарахування на роботу чи ні.

До обов'язкових умов контракту можна віднести:

- 1) строк його дії;

- 2) права і обов'язки сторін;
- 3) відповідальність сторін.

Контракт укладається на певний строк. У випадках невиконання або неналежного виконання сторонами зобов'язань за контрактом він може бути достроково розірваний з попередженням відповідної сторони за два тижні. За два місяці до закінчення терміну дії контракту за угодою сторін він може бути продовжений або укладений на новий строк.

Задача 1.

При прийомі на роботу на посаду конструктора і технолога від Власенка П.Д. та Іванчука О.Б. адміністрація ТОВ "Бриг" вимагала пред'явити такі документи:

- паспорт і трудову книжку;
- диплом про закінчення вузу;
- характеристику з попереднього місця роботи;
- довідку про стан здоров'я.

Чи правомірна вимога адміністрації?

Задача 2.

При розгляді трудового спору в суді про стягнення заробітної плати зі слюсаря Алієва К.П. за три місяці роботи з МП "Альфа" було встановлено, що його прийняття на роботу не було належним чином оформлено, зокрема, не було відповідного наказу. Нарахування заробітної плати документально не підтверджувалось. Необхідно встановити, коли саме Алієв К.П. уклав трудові відносини з МП "Альфа".

Вирішіть спір. Які правові наслідки виникають при неналежному оформленні трудових відносин?

Задача 3.

Власник малого приватного підприємства "Вест" видав розпорядження, у якому йшлося про таке:

- ввести контрактну форму трудового договору для всіх працівників підприємства;
- начальнику відділу кадрів попередити працівників про це рішення в двотижневий термін та укласти з ними контракти;
- при відмові укласти контракт працівників звільняти за п. 1 ст. 40 КЗпП України;
- передбачити в контрактах повну матеріальну відповідальність працівників за шкоду, заподіяну підприємству;
- встановити строк дії контракту – один рік.

Дайте правовий аналіз наведених положень розпорядження власника.

Тема 6 “Зміна умов трудового договору”

За ст. 31 КЗпП України власнику або вповноваженому ним органу заборонено вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором. Розглядаючи питання, пов'язані зі зміною суттєвих умов трудового договору, потрібно розрізняти переведення на іншу роботу від переміщення на інше робоче місце.

Під *переведенням* на іншу роботу розуміють змінення однієї з необхідних умов трудового договору – трудової функції або місця роботи. Зміна трудової функції означає змінення спеціальності, кваліфікації, посади.

Змінення місця роботи означає перехід на роботу до іншого підприємства (установи, організації), з яким було укладено трудовий договір, а також переведення на роботу в інший населений пункт.

У ч. 1 ст. 32 КЗпП сказано, що переведення на іншу роботу на тому ж підприємстві, установі, організації, а також переведення на роботу до іншого підприємства або в іншу місцевість, хоча б разом з підприємством, допускається тільки за згодою працівника, за винятком випадків, передбачених у ст. 33 КЗпП, та в інших випадках, передбачених законодавством.

Невихід працівника на роботу у зв'язку з незаконним переведенням не можна вважати прогулом без поважних причин.

Слід відрізняти переведення на інше місце роботи від переміщення на інше робоче місце (ч. 2 ст. 32 КЗпП).

На відміну від переведення при *переміщенні* місце роботи і трудова функція, які обумовлені трудовим договором, не змінюються. Змінюється лише конкретне робоче місце, конкретний структурний підрозділ (цех, відділ, ділянка та ін.). Переміщення не потребує згоди працівника. Однак власник або уповноважений ним орган не має права переміщати працівника на роботу, протипоказану йому за станом здоров'я.

У зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці допускається змінення суттєвих умов праці, якщо робота продовжується за тією ж спеціальністю, кваліфікацією або посадою. Про змінення суттєвих умов праці (системи та розміру оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, змінення розрядів і найменування посад) та прийняття адміністрацією інших рішень працівник має бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці.

Змістом ст. 114 КЗпП України передбачено збереження заробітної плати при переведенні та переміщенні на іншу постійну нижчеоплачувану роботу.

Однією з юридичних підстав змінення конкретних умов трудового договору є атестація працівників.

Задача 1.

Зуєв С.М. був прийнятий на роботу до автотранспортного підприємства шофером легкового автомобіля. Наказом по АТП він був переміщений на роботу водієм автобуса. За відмову від виконання наказу директор АТП перевів Зуєва С.М. на роботу вантажником строком на три місяці.

Чи правомірні дії директора?

Задача 2.

Наказом начальника будівельного комбінату Кондратюк Р.О. була переміщена з котельної до бойлерного цеху комбінату на таку ж посаду, на якій вона і працювала. Кондратюк від переведення відмовилася та звернулася до суду з позовом про поновлення її на колишній роботі. В позовній заяві вона вказала, що нове місце роботи знаходиться на значній відстані від її будинку, що істотно погіршує умови праці, оскільки вона страждає безліччю захворювань.

Визначіть правомірність такого переміщення.

Чим відрізняється переведення на іншу роботу від переміщення?

Задача 3.

Електрик Миронов Д.Л. був переміщений з ремонтного цеху судоремонтного заводу в механічний цех. Миронов відмовився приступити до роботи, оскільки на новому робочому місці у нього зменшився розмір заробітної плати. Директор заводу для обґрунтування правомірності такого рішення послався на ч. 2 ст. 32 КЗпП України, що передбачає можливість переміщення працівника без його згоди у межах одного підприємства на інше робоче місце за тією ж спеціальністю, кваліфікацією або посадою, обумовленою трудовим договором.

Дайте правову оцінку цієї ситуації.

Тема 7 “Підстави припинення трудового договору”

Потрібно розрізняти загальні та додаткові підстави припинення дії трудового договору. Загальні підстави припинення дії трудового договору закріплені в ст. 36 КЗпП України.

Необхідно розглянути додаткові підстави припинення трудового договору з деякими категоріями працівників, передбачені ст. 7, 41 КЗпП України, а також окремими нормативно-правовими актами (відносно сумісників, тимчасових і сезонних працівників, державних службовців та ін.).

Положення ст. 38, 39 КЗпП України встановлюють порядок розірвання трудового договору з ініціативи працівника. Чинне законодавство дозволяє розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця тільки в передбачених законом випадках. Загальні підстави розірвання трудового договору з ініціативи власника або

уповноваженого ним органу закріплені в ст. 40 КЗпП України, а додаткові підстави щодо окремих категорій працівників за певних умов – у ст. 41 КЗпП України. В ст. 42, 42-1, 43-1 КЗпП України наведено загальний порядок розірвання трудового договору з ініціативи власника або уповноваженого ним органу.

У ст. 43 КЗпП України зазначено, що розірвання трудового договору на основі п.1 (окрім випадку ліквідації підприємства, установи, організації), 2 – 5, 7 ст. 40 і п. 2, 3 ст. 41 цього Кодексу може бути проведено лише за попередньою згодою виборного органу (профспілкового представника) первинної профспілкової організації, членом якої є працівник.

Трудовий договір може бути розірвано за ініціативою не тільки його сторін, а й третіх осіб, тобто органів, що не є стороною трудового договору (ст. 45 КЗпП України).

Припинення дії трудового договору потрібно відрізнити від відсторонення працівника від роботи, яке не передбачає розірвання трудових правовідносин, а лише припиняє виконання працівником його трудової функції. Як правило, заробітна плата за цей час не виплачується. Відсторонення від роботи завжди є тимчасовим і допускається у виняткових випадках, передбачених законодавством (ст. 46 КЗпП України).

Задача 1.

Водій Полтавської лікарні швидкої допомоги Кошелєв О.І. був затриманий працівниками ДАІ за кермом власного автомобіля в нетверезому стані, внаслідок чого його позбавили права на управління транспортними засобами строком на один рік. Наступного дня Кошелєва О.І. було звільнено з роботи за п. 2 ст. 40 КЗпП у зв'язку з невідповідністю займаній посаді.

Кошелєв звернувся до суду з вимогою поновлення на роботі. В позовній заяві він пояснив, що затриманий був працівником ДАІ у вихідний день за кермом власної автомашини, отже, трудової дисципліни не порушував. Адміністрація не погодила звільнення Кошелєва О.І. з виборним органом первинної профспілкової організації, не запропонувала йому іншої роботи.

Як повинен вирішити цю справу суд?

Задача 2.

Трофимова Ю.Д., студентка денної форми навчання національного університету, одночасно працювала на півставки лаборантом кафедри філософії. За академічну заборгованість вона була відчислена з університету і одночасно звільнена з посади лаборанта. Трофимова Ю.Д. звернулася до суду з позовом про відновлення на роботі.

Суддя, вважаючи, що Трофимова Ю.Д. працювала за сумісництвом і звільнена у зв'язку з припиненням навчання, визнав звільнення

законним. Трофимова оскаржила рішення районного місцевого суду до апеляційного.

Що таке сумісництво? Який порядок укладення та розірвання трудового договору про роботу за сумісництвом? У яких правовідносинах з університетом знаходилася Трофимова Ю.Д.?

Яким має бути рішення суду?

Задача 3.

Економіст будівельно-монтажного управління Лопатюк Р.Д. подала заяву про звільнення з роботи за власним бажанням. Через два тижні адміністрація управління заявила, що не може знайти на цю посаду іншого працівника, відмовилась приймати робочу документацію і видати їй трудову книжку. Лопатюк Р.Д. звернулася в юридичну консультацію за роз'ясненням: чи може вона самовільно залишити роботу і куди їй слід звернутися з вимогою про розірвання трудового договору.

Вирішіть цю справу.

Задача 4.

Прохоров С.М. працював економістом в АТ "Арола". Наказом від 24 жовтня 2004 р. він був звільнений за ст. 38 КЗпП України. Вважаючи звільнення неправомірним, він звернувся до суду з позовом про поновлення його на роботі, посилаючись на те, що 10 жовтня 2004 р. він подав заяву про звільнення з роботи за власним бажанням, 22 жовтня того ж року він захворів, після хвороби вирішив не звільнитися, а коли прийшов на роботу 3 листопада 2004 р., його повідомили, що він звільнений згідно з поданою заявою.

Який існує порядок розірвання трудового договору з ініціативи працівника? Чи включається час хвороби в строк попередження про звільнення за власним бажанням?

Вирішіть спір.

Тема 8 “Робочий час і час відпочинку”

Робочий час – це встановлений законодавством відрізок календарного часу, протягом якого працівник відповідно до правил внутрішнього трудового розпорядку, графіка роботи або умов трудового договору зобов'язаний знаходитися на своєму робочому місці та виконувати обов'язки згідно з укладеним трудовим договором.

Час відпочинку – це частина календарного періоду, протягом якої працівник має бути звільненим від виконання трудових обов'язків і може використовувати його за своїм розсудом для задоволення своїх інтересів та поновлення працездатності.

У ст. 45 Конституції України зазначено, що це право забезпечується наданням днів щотижневого відпочинку, а також оплачуваної щорічної відпустки, встановленням максимальної тривалості робочого часу,

скороченого робочого дня щодо окремих професій і виробництв, скороченої тривалості роботи в нічний час. Максимальна тривалість робочого часу, мінімальна тривалість відпочинку і оплачуваної щорічної відпустки, вихідні та святкові дні, а також інші умови здійснення цього права визначаються законом.

Чинним законодавством встановлено три види робочого часу: нормальної тривалості, скорочений і неповний.

Нормальна тривалість робочого часу працівників не може перевищувати 40 годин на тиждень. Додержання скороченого робочого часу, встановленого законодавством, є обов'язковим для всіх роботодавців незалежно від форми власності підприємств. Скорочений робочий час не тягне за собою зниження розміру заробітної плати. Неповний робочий час – це частина встановленої тривалості робочого часу, яка визначається угодою сторін (ст. 50, 51, 52, 53, 56 КЗпП України).

При роботі в нічний час встановлена тривалість зміни скорочується на одну годину. Нічним вважається час з 22 години до 6 години (ст. 54, 55, 57 – 60 КЗпП України).

При змінних роботах працівники чергуються в змінах рівномірно в порядку, зазначеному правилами внутрішнього трудового розпорядку. Призначення працівника на роботу протягом двох змін підряд забороняється.

Нормою робочого часу є встановлена законом для працівника тривалість його робочого часу за певний календарний період – день, тиждень, місяць. *Режим робочого часу* – це розподіл роботи протягом певного календарного періоду (доба, тиждень, місяць).

Згідно з чинним законодавством застосовуються в основному два види обліку робочого часу – щоденний і сумарний. У першому випадку враховується кожний робочий день, у другому – кожний календарний тиждень з дотриманням норми (40 годин на тиждень).

Надурочні роботи можуть проводитися з дозволу виборного органу первинної профспілкової організації підприємства, установи, організації (ст. 62, 63, 64, 65 КЗпП України).

Від надурочної роботи необхідно відрізнити режим ненормованого робочого часу. *Ненормований робочий день* – це особливий режим робочого часу, який встановлюється для певної категорії працівників у разі неможливості нормування часу трудового процесу.

Законодавством встановлено такі види часу відпочинку: перерви протягом робочого дня (зміни); щоденний відпочинок (міжзмінна перерва); вихідні дні (щотижневий відпочинок); святкові та неробочі дні; відпустки.

Відпустка – це час відпочинку, який обчислюється у календарних днях і надається працівникам зі збереженням місця роботи та заробітної плати (Закон України "Про відпустки" від 15 листопада 1996 року).

Щорічна основна відпустка надається працівникам тривалістю не менш як 24 календарних дні. Щорічні додаткові відпустки надаються понад основну згідно із законодавством, колективним договором, угодою і трудовим договором. Загальна тривалість щорічних основної та додаткових відпусток не може перевищувати 59 календарних днів.

Закон України "Про відпустки" передбачає перенесення щорічної відпустки (ст.11 Закону), поділ щорічної відпустки на частини, відкликання з відпустки (ст. 12 Закону).

Необхідно знати, як обчислюється стаж роботи, що дає право на щорічну відпустку (ст. 9 Закону), як проводиться оплата відпусток (розд. 5 Закону "Про відпустки").

Задача 1.

Технік Кондрашова З.З. звернулася із заявою до директора заводу з проханням встановити їй неповний робочий тиждень, оскільки вона змушена здійснювати догляд за тяжко хворим батьком, який проживає разом з нею в одній квартирі, а також вона одна виховує дитину віком 12 років. Директор заводу відмовив Кондрашовій З.З. в проханні, посилаючись на те, що умови підприємства не дозволяють йому дати згоду на встановлення неповного робочого часу, та запропонував звільнитися за власним бажанням.

Які існують підстави і порядок встановлення неповного робочого часу?

Чи законні дії директора заводу?

Задача 2.

Адміністратор готелю "Харків" Антонова І.І. працювала 1 і 2 травня, в зв'язку з чим звернулася до директора готелю з проханням компенсувати їй роботу в святкові дні. Антоновій І.І. було в цьому відмовлено з тієї причини, що вона працювала в святкові дні згідно з графіком чергувань.

Чи правомірна відмова директора?

Чи компенсується робота в святкові та неробочі дні?

Задача 3.

Єгоров О.Л. працював слюсарем на малому підприємстві "Оріон". Відпрацювавши рік, він вимагав надання йому відпустки, в чьому йому було відмовлено з посиланням на те, що підприємство приватне, а відпустка надається тільки на державних підприємствах.

Чи правомірна відмова роботодавця?

Хто має право на відпустку?

Задача 4.

До юрисконсульта заводу звернулися працівники з питанням про правомірність наказу директора заводу про надання відпустки без

збереження заробітної плати строком на два місяці у зв'язку з відсутністю сировини для виконання робіт.

Якою може бути відповідь юрисконсульта?

Чи має право роботодавець надавати відпустку в цьому випадку без збереження заробітної плати?

Тема 9 “Правове регулювання оплати праці”

Оплата праці – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу.

Оплата праці складається з основної та додаткової заробітної плати, інших заохочувальних і компенсаційних виплат.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад встановленої норми, за трудові успіхи та винахідливість і особливі умови праці. До інших заохочувальних і компенсаційних виплат належать виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік.

Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту некваліфіковану працю, нижче якої не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці.

Небхідно відрізнити заробітну плату від винагороди, передбаченої цивільно-правовими договорами (підряду, доручення та ін.) і Законом України "Про оплату праці", де визначено сфери державного і договірнього регулювання оплати праці, а винагорода за цивільно-правовими договорами регулюється їх сторонами.

Заробітну плату необхідно відрізнити від гарантійних виплат і доплат, а також від компенсаційних виплат. На підставі розд. 2, 3 Закону України "Про оплату праці" визначають сфери державного і договірнього регулювання оплати праці.

Організація оплати праці на підприємствах складається з певної кількості елементів. Основним елементом є тарифна система, яка використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників поділяють залежно від їх кваліфікації та розрядів тарифної сітки, яка є основою формування та диференціації розмірів заробітної плати.

Під тарифною системою розуміється комплекс різних нормативно-правових актів. Тарифна система містить: тарифні сітки, тарифні ставки, схеми посадових окладів і тарифно-кваліфікаційні характеристики.

Важливим елементом організації оплати праці є нормування праці. Система норм праці складається з норм, що найширше застосовуються: норм часу та виробітку, обслуговування, чисельності

(ст. 85, 92 КЗпП України). Рекомендації щодо нормування праці в галузях народного господарства затверджені Постановою Міністерства праці України від 19 травня 1995 р. за № 2.

Відповідно до ч. 1 ст. 97 КЗпП оплата праці працівників здійснюється за погодинною, відрядною або іншими системами оплати. Погодинна і відрядна можуть доповнюватися преміальною системою оплати праці, що регламентується локальними положеннями про преміювання.

Від премій, передбачених системою оплати праці, необхідно відрізнити разові премії, які застосовуються як засіб заохочення. Вони не можуть бути предметом трудового спору.

Враховуючи, що Законом України передбачено договірне регулювання оплати праці, необхідно розібратися в цій системі, предметі договірної системи оплати, правових умовах укладання та дії угод на державному, галузевому, регіональному і виробничому рівнях згідно із Законом України "Про колективні договори і угоди".

Глава 7 "Оплата праці" КЗпП України визначає правову природу гарантійних виплат і доплат, а також компенсаційних виплат (слід ознайомитися зі ст. 119 – 123, 126 КЗпП України).

При кожній виплаті заробітної плати загальний розмір усіх відрахувань не може перевищувати 20%, а у випадках, передбачених законодавством, – 50% заробітної плати, що належить до виплати працівникам.

Задача 1.

Івашова Л.Ж. працювала економістом на приватному підприємстві. Після восьми місяців роботи їй була надана відпустка згідно з графіком відпусток. Однак в оплаті відпустки, на яку розраховувала Івашова Л.Ж., було відмовлено. Адміністрація мотивувала відмову тим, що підприємство не є державним і працівники одержують досить високу заробітну плату.

Івашова звернулася за роз'ясненням до юридичної консультації.

Якою має бути відповідь Івашовій Л.Ж.?

Задача 2.

Нормувальниці Пахомовій О.С. було надано відпустку по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Через два роки і три місяці Пахомова О.С. за власним бажанням почала працювати на умовах неповного робочого часу.

Якою має бути оплата її праці: пропорційно відпрацьованому часу або з виплатою посадового окладу в повному розмірі за відпрацьований місяць?

Задача 3.

При укладенні колективного договору було прийнято положення щодо преміювання працівників підприємства. В ньому вказувалося,

що робітникам основних професій премія виплачується в розмірі 30% від заробітку за виконання і перевиконання завдань належної якості.

У травні премію згідно з цим положенням належало виплатити всім робітникам – відрядникам механічного цеху, однак її ніхто не одержав. Як пояснив начальник цеху, йому не було виділено коштів на виплату премії через те, що ці кошти було витрачено в минулому місяці. Виник трудовий спір.

Чи правомірні дії адміністрації підприємства?

Чи мають право робітники звернутися до органу, який розглядає трудові спори, з вимогою виплатити премії?

Тема 10 “Трудова дисципліна”

Трудова дисципліна – це сукупність нормативно–правових приписів, які регулюють трудові обов’язки сторін трудових відносин, спрямовані на забезпечення належного процесу праці.

Трудова дисципліна регулюється положеннями гл. 10 КЗпП України, законодавчими актами, правилами внутрішнього трудового розпорядку, технічними та посадовими інструкціями, статутами підприємств, установ, організацій, колективними і трудовими договорами.

Трудова дисципліна на підприємствах, в установах, організаціях забезпечується створенням необхідних організаційних та економічних умов для нормальної високопродуктивної роботи, свідомим ставленням до праці, використанням методів переконання, виховання, а також заохочення до сумлінної праці.

Згідно зі ст.142 КЗпП України трудовий розпорядок на підприємствах, в установах, організаціях визначається правилами внутрішнього трудового розпорядку, які затверджуються на зборах трудових колективів за поданням власника або уповноваженого ним органу та виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника) на основі типових правил, також зберігають дію “Типові правила внутрішнього трудового розпорядку для робітників і службовців підприємств, установ, організацій”, затверджені постановою Держкома праці СРСР за узгодженням з ВЦРПС від 20. 07.1984 р.

У деяких галузях народного господарства з урахуванням окремих категорій працівників діють статuti і положення щодо дисципліни.

Згідно зі ст. 143 КЗпП до працівників підприємств, установ і організацій можуть застосовуватися будь-які заохочення, що містяться в затверджених трудовими колективами правилах внутрішнього трудового розпорядку.

Згідно зі ст. 147 КЗпП за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано один з видів стягнення: догана або звільнення. При накладенні дисциплінарного стягнення використовують підстави звільнення, передбачені п.п. 3, 4, 7, 8 ст. 40 і

п.1 ст. 41 КЗпП. Порядок подання оскаржень і зняття дисциплінарних стягнень оговорюються в ст. 147-151 КЗпП.

У трудовому законодавстві виділяють загальну і спеціальну дисциплінарну відповідальність. Загальна регулюється правилами внутрішнього трудового розпорядку та поширюється на всіх працівників, крім тих, для кого введено спеціальну дисциплінарну відповідальність. Можна назвати два види спеціальної відповідальності:

- 1) встановлена спеціальними законодавчими актами;
- 2) відповідальність працівників на основі статутів і положень щодо дисципліни.

Згідно зі ст. 147–1 КЗпП дисциплінарні стягнення застосовуються органом, якому надано право приймати на роботу (обрання, затвердження та призначення на посаду) працівника. На працівників, які несуть дисциплінарну відповідальність за статутами, положеннями та іншими актами законодавства щодо дисципліни, дисциплінарні стягнення можуть накладатися також органами, що стоять вище вказаних органів.

Задача 1.

Токар Рябцев Н.О., що працював у ТОВ "Проммонтаж", допустив грубе порушення технологічної дисципліни, за що йому було оголошено догану, знижено кваліфікаційний розряд, а роботу над продукцією, яка виявилася браком, не оплатили. Також Рябцева Н.О. було притягнуто до матеріальної відповідальності за скоєну шкоду.

Чи є правомірним накладення одночасно чотирьох стягнень?

Задача 2.

У правилах внутрішнього трудового розпорядку ТОВ "Грант" є пункти, що передбачають позбавлення відпустки за прогул без поважної причини, накладення штрафу в розмірі двох мінімальних заробітних плат на особу, яка з'явилася на роботі в нетверезому стані, позбавлення премій, передбачених системою оплати праці за порушення трудової дисципліни.

Дайте правову оцінку зазначеним положенням.

Задача 3.

Наладчик Корнєв В.Л. спізнився на роботу на 40 хвилин. У зв'язку з цим начальник цеху через три дні направив директору заводу доповідну записку, в якій просив оголосити наладчику догану. Через тиждень директор заводу видав наказ, в якому Корнєву оголошувалася догана за спізнення на роботу. Корнєв В.Л. звернувся до КТС із заявою, в якій просив догану з нього зняти, оскільки спізнився він тому, що йому довелося в цей день їхати на роботу з передмістя. Пояснювальну записку щодо цього випадку у нього ніхто не вимагав і в суті справи адміністрація не розібралася.

Вирішіть спір.

Задача 4.

Шофер Рябов С.М. працював на автомашині 10 годин підряд, після чого йому було наказано працювати ще три години. Рябов П.С. відмовився виконувати це розпорядження, посилаючись на те, що у зв'язку зі втомою він не зможе безпечно вести машину. За це йому було оголошено догану.

Дайте правову оцінку діям адміністрації.

Тема 11 “Матеріальна відповідальність працівників”

Матеріальна відповідальність – це юридична відповідальність за майнові збитки, заподіяні працівником підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових обов'язків.

Суб'єктами матеріальної відповідальності є працівник, з одного боку, і роботодавець – юридична або фізична особа, з іншого. Матеріальна відповідальність сторін трудового договору виникає тільки при завданні шкоди під час виконання трудових обов'язків. Трудове законодавство встановлює два основних види матеріальної відповідальності працівників: обмежену і повну (ст. 132, 133, ст. 134, ст. 135-1, 135-2, 135-3 КЗпП України). Порядок покриття шкоди, заподіяної працівником, визначено в ст. 136 КЗпП України.

Задача 1.

Лаборант Губаренко О.П., виконуючи лабораторні дослідження, ввімкнув прилад до лінії високої напруги, внаслідок чого він став повністю непридатний до роботи. Наказом по інституту Губаренку було оголошено догану і його зобов'язали відшкодувати заподіяний збиток у повному розмірі. Губаренко О.П. заперечував, посилаючись на те, що прилад він зіпсував випадково і застосування двох стягнень за одну провину незаконно.

Чи можливе застосування матеріальної відповідальності одночасно з дисциплінарною?

Чи є навмисна вина необхідною умовою для покладання на працівника матеріальної відповідальності?

Яку відповідальність може нести Губаренко О.П. за знищення приладу?

Задача 2.

З вини завідувача склада Фірсова К.Р. зіпсувалося дві тонни м'ясних продуктів, втрати становили 20000 грн. Фірсов пояснив, що м'ясопродукти були зіпсовані у зв'язку з вимкненням електроенергії, але деякі м'ясопродукти можуть бути використані, наприклад, м'ясні

консерви, строк реалізації яких ще не закінчився, а умови зберігання були додержані.

Чи може бути притягнутий до відповідальності Фірсов К.Р.?

Які існують умови притягнення працівників до матеріальної відповідальності?

Тема 12 “Правове регулювання охорони праці”

Конституція України серед основних прав людини в ст. 43 вказує на право кожного працюючого на належні, безпечні та здорові умови праці. Основні положення щодо реалізації цього права визначають ст. 153 - 170 КЗпП України, Закон України "Про охорону праці" від 14 жовтня 1992 р. (в ред. Закону України від 21.11.2002 р.), підзаконні нормативно-правові акти, положення, правила, інструкції, локальні акти і угоди з охорони праці.

Охорона праці – це інститут трудового права, тобто сукупність норм, спрямованих на забезпечення умов праці, безпечних для життя і здоров'я працівників.

Необхідно розкрити права і обов'язки роботодавця щодо організації охорони праці, навчання працівників, проведення попереднього інструктажу з техніки безпеки та виробничої санітарії, дотримання правових розпоряджень у галузі охорони праці, з'ясувати права і обов'язки працівників щодо додержання правил (нормативів) охорони праці.

Слід приділити увагу Положенню про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань та аварій на виробництві, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 21.08.2001р. за № 1094; Порядку організації та проведення медико-соціальної експертизи втрати працездатності, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 4. 04. 1994 р. за № 221.

При вивченні питання щодо відшкодування збитків у разі ушкодження здоров'я працівників необхідно ознайомитися із Законом України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", ст. 163 - 169, 187 КЗпП, ст. 9, 10 Закону України "Про охорону праці", наказами Міністерства охорони здоров'я України від 29. 12.1993 р. за № 256 та від 22.03.1996 р. за № 59. За порушення законодавства про працю і охорону праці можна застосовувати такі види відповідальності, як дисциплінарна, матеріальна, адміністративна та кримінальна.

Задача 1.

Монтажник Кондрашов А.П. неодноразово порушував вимоги інструкції з охорони праці. 10 березня начальник будуправління, побачивши, що Кондрашов А.П., розбираючи риштування на третьому поверсі будинку, не користується монтажним поясом, оголосив йому

догану. Тим же наказом було оголошено догану начальнику дільниці, де працював Кондрашов А.П., за те, що начальник не забезпечує виконання правил з охорони праці.

Чи правомірні дії начальника будуправління?

Задача 2.

Хімік–аналітик Костікова З.О. відмовилася пройти інструктаж щодо правил роботи з новими реактивами, які надійшли до лабораторії. Вона без поважних причин не з'явилась на інструктаж, за що адміністрація оголосила їй догану. Наступного дня при змішуванні реактивів у неї в руках вибухнула колба і Костікова З.О. отримала великі опіки.

Назвіть і проаналізуйте склад правопорушень за цим випадком.

Хто несе відповідальність за цей нещасний випадок?

У чому полягає матеріальна відповідальність?

Задача 3.

Токареві Петрову С.Д. було оголошено догану за роботу на верстаті без захисних окулярів, а слюсарю Іванову – за відмову від проходження медичного огляду. Через три дні Петров знову отримав зауваження за роботу без окулярів, а слюсар Іванов відмовився пройти медичний огляд. Директор заводу, одержавши згоду профкому, звільнив їх з роботи за п. 3 ст. 40 КЗпП.

Чи правильні дії директора?

Тема 13 “Порядок розгляду трудових спорів”

Трудові спори – це неврегульовані шляхом безпосередніх переговорів розбіжності між працівником (колективом працівників) і власником підприємства (уповноваженим ним органом) з приводу застосування норм трудового законодавства, а також установа нових або змінення існуючих умов праці.

Необхідно з'ясувати поняття трудових спорів, причини їх виникнення. Моментом виникнення індивідуального трудового спору є звернення із заявою до відповідного органу, що розглядає трудові спори.

Трудові спори класифікують за суб'єктами, змістом, характером і порядком розгляду.

За суб'єктами розрізняють індивідуальні та колективні трудові спори. Суб'єктами індивідуальних спорів є працівник і роботодавець (власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган або фізична особа).

Залежно від виду трудового спору визначається порядок його вирішення. Для вирішення індивідуальних трудових спорів щодо застосування законодавства про працю передбачено два способи: 1) загальний порядок, коли суперечка спочатку розглядається в комісії

з трудових спорів (КТС), а у випадку незгоди працівника або роботодавця з рішенням КТС – в судовому порядку; 2) безпосередньо у районних судах.

Необхідно проаналізувати поняття підвідомчості трудових спорів, а у зв'язку з цим – зміст ст. 222, 224, 232 КЗпП України. Слід вивчити порядок розгляду індивідуальних трудових спорів, при цьому обов'язково проаналізувати положення Конституції України про способи захисту прав і свобод людини і громадянина.

Необхідно знати порядок організації КТС, строк звернення до неї, порядок і терміни розгляду трудових спорів у КТС, оскарження її рішень. У випадку невиконання власником або уповноваженим ним органом рішення КТС воно підлягає примусовому виконанню (ст. 230 КЗпП).

Вивчаючи питання про розгляд трудових спорів у суді, необхідно з'ясувати, хто і в які строки може звернутися до суду з позовною заявою (ст. 233, 234 КЗпП України), як вирішуються справи про поновлення на роботі незаконно звільнених або переведених на іншу роботу працівників (ст. 235 КЗпП), в яких випадках оплачується вимушений прогул, задовольняються грошові вимоги, покладається матеріальна відповідальність на службову особу, винну в незаконному звільненні або переведенні на іншу роботу працівника. Для цього необхідно вивчити відповідні статті глави 15 КЗпП України.

При розгляді питання про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) слід звернутися до Закону України від 3 березня 1998 р. "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)".

Необхідно вивчити ст. 6 Закону України «Про вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)». Розгляд колективного трудового спору (конфлікту) здійснюється з питань, передбачених:

- пунктами "а" і "б" ст. 2 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" – примирною комісією, а в разі неприйняття рішення у строки, встановлені ст. 9 Закону, – трудовим арбітражем;
- пунктами "в" і "г" ст. 2 Закону України "Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)" – трудовим арбітражем.

Необхідно знати порядок формування примирної комісії, трудового арбітражу, терміни та порядок вирішення ними колективного трудового спору (конфлікту), ст. 44 Конституції України, ст. 17 Закону «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)».

Задача 1.

Потапова О.Л. працювала в їдальні № 10 тресту їдалень Московського району калькулятором та одночасно була головою профспілкового комітету цієї їдальні. Наказом по тресту їдалень за порушення трудової дисципліни вона була звільнена з роботи за п. 3 ст. 40 КЗпП України.

Вважаючи звільнення незаконним, Потапова О.Л. звернулася до місцевого районного суду з позовом про поновлення на попередній посаді. Ухвалою суду позивачці було відмовлено у прийнятті позовної заяви з тих мотивів, що вона не зверталася за вирішенням спору до комісії з трудових спорів.

Чи законна ухвала суду?

Задача 2.

Чанишева К.С. звернулася до районного суду з вимогою про визнання необґрунтованою відмови у прийнятті її на роботу директора заводу Ляхова П.О. і компенсації моральної шкоди. Вона послалася на те, що їй було обіцяно працевлаштування на заводі. На момент подання позову до суду на заводі були вакантні посади відповідно до її спеціальності та кваліфікації, однак їй відмовили в прийнятті на роботу.

На думку Чанишевої К.С., причиною відмови послужили неприязні стосунки, що склались з директором через те, що вона протягом тривалого часу наполягає на своєму працевлаштуванні на заводі за наявності вакантних робочих місць.

Чи підвідомчий цей спір районному суду?

Розділ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Тема 1 “Предмет господарського права”

Господарське право, як і будь-яку іншу юридичну дисципліну, можна визначити за наявності ознак, тобто сукупності суспільних відносин, які регулюються нормами господарського права. З цієї точки зору господарське право – це система норм, яка регулює господарські відносини, тобто відносини, в які вступають організації, підприємці в процесі своєї господарської діяльності.

Ст. 1 Господарського кодексу України (ГКУ) зазначає, що предметом регулювання є господарські відносини, які виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

Поняття «*господарська діяльність*» визначається в ст. 3 ГКУ, де зазначено, що під цим поняттям розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт або надання оплачуваних послуг, які мають цінове визначення.

Здійснюють господарську діяльність господарюючі суб'єкти-власники або власники основних фондів та оборотних коштів. Згідно з ГКУ метою господарської діяльності може бути отримання прибутку (підприємництво) або вона може здійснюватися без такої мети (некомерційна господарська діяльність). Остання відбувається для підтримки необхідних матеріально-технічних умов функціонування

підприємства, є господарським забезпеченням діяльності негосподарюючих суб'єктів.

Таким чином, *предмет господарського права* – це сукупність господарських відносин, які складаються між господарюючими суб'єктами, органами управління в процесі організації та здійснення господарської діяльності, виробництва та реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг.

Сутність господарського права визначається задачами, які воно покликане вирішувати в суспільстві. Призначення господарського права – системне правове забезпечення господарської діяльності, що здійснюється на професійній основі. Таким чином, суть господарського права полягає в тому, що воно є інструментом, засобом забезпечення порядку в господарському обороті, додержання в економіці стабільних «правил гри» (правових норм), адекватних економічним реаліям.

Принципи господарського права – це керівні положення, що визначають характер правового регулювання господарських відносин. Основні принципи господарського права:

- свобода господарської діяльності в межах закону;
- рівний захист державою прав усіх суб'єктів господарювання;
- свобода руху капіталів, товарів і послуг;
- демонополізація економіки і розвиток сумлінної конкуренції;
- обмеження втручання держави в господарські відносини;
- державний і суспільний захист інтересів споживача;
- забезпечення законності та правопорядку в господарській діяльності.

На основі цього **господарське право** можна визначити як систему правових норм, що регулюють господарські відносини в процесі організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Тема 2 “Господарські правовідносини”

У сфері економіки виникають і функціонують різноманітні відносини, пов'язані з господарською діяльністю. *Господарські відносини* – це вид суспільних відносин, в якому зв'язок між суб'єктами господарювання полягає в їх юридичних правах та обов'язках.

Господарський кодекс України в ст. 3 вказує, що сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими є такі відносини, які виникають між суб'єктами господарювання при безпосередньому здійсненні господарської діяльності.

Під *організаційно-господарськими* розуміють відносини, які складаються між господарюючими суб'єктами та суб'єктами організаційно-господарських повноважень (органи державної влади) в процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарські – це відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання або між суб'єктом господарювання і його підрозділами.

Господарські відносини мають певні ознаки.

По-перше, в них бере участь обмежене коло суб'єктів:

- господарські організації;
- державні й недержавні органи, які здійснюють управління економікою (міністерства, господарські об'єднання та ін.);
- фізичні особи, зареєстровані як підприємці;
- державні та суспільні організації, які є споживачами продукції, товарів і послуг.

По-друге, об'єктами господарських відносин є засоби досягнення господарського інтересу – речі, гроші та цінні папери; нематеріальні блага, які використовуються при здійсненні господарської діяльності (фірмове найменування, товарний знак, комерційна таємниця).

Третьою ознакою господарських відносин є їх матеріальний зміст, тобто суспільне виробництво та реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг. *Змістом* господарських відносин є юридичні права і обов'язки їх учасників. *Особливістю* господарських відносин – їх структурна складність. У багатьох випадках обов'язкам кожного з суб'єктів кореспондують права не одного, а декількох інших суб'єктів. Господарським відносинам властива тривалість. Це зумовлюється звичайно стійкими зв'язками між учасниками господарювання, великими часовими інтервалами господарських процесів (у важкій промисловості, капітальному будівництві).

Господарські правовідносини класифікують за такими ознаками:

1) за **характером**:

- відносини щодо безпосереднього здійснення господарської діяльності;
- відносини стосовно управління господарською діяльністю (державна реєстрація, ліцензування, патентування та ін.);

2) за **взаємним положенням сторін**:

- горизонтальні, учасники яких рівноправні;
- вертикальні, де один учасник виступає як орган управління.

3) за **сферою діяльності**:

- внутрішньогосподарські;
- міжгосподарські.

4) за **галузями народного господарства і сферами управління**:

- промисловості;
- сільського господарства;
- транспорту;

5) за **об'єктами правового регулювання**:

- речові;
- зобов'язальні.

Тема 3 “Правове регулювання господарської та підприємницької діяльності”

До 2004 р. сферу підприємницької діяльності в нашій країні регулювала безліч законів і підзаконних актів (джерела права). З ухваленням Верховною Радою України Цивільного й Господарського кодексів їх кількість значно зменшилася.

До джерел господарського та підприємницького права належать:

1. **Конституція України**, що закріплює загальні принципи здійснення підприємницької діяльності. Так, згідно зі ст. 42 Конституції кожен має право на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Водночас підприємницька діяльність депутатів, службово-посадових осіб державних органів і органів місцевого самоврядування обмежується законом.

Норми Конституції є нормами прямої дії. Це означає, що конституційні права та свободи підприємців діють безпосередньо. Саме вони визначають мету й зміст законів та інших нормативних актів, зміст і напрям діяльності органів законодавчої й виконавчої влади, органів місцевого самоврядування.

2. **Закони**, що є основними джерелами права в правовій державі. До законодавчого регулювання підприємництва відносяться кодифікуючі нормативні акти (кодекси). Серед кодексів основну роль у сфері підприємницької діяльності відіграє **Господарський кодекс України**, прийнятий 16.01.2003 р. (вступив у дію 1 січня 2004 р.). Цей кодекс відповідно до Конституції встановлює правові основи господарської діяльності, яка базується на різноманітності суб'єктів господарювання різних форм власності. Кодекс визначає основні положення господарювання в Україні й регулює господарські відносини.

Новий **Цивільний кодекс** вступив у дію з 1 січня 2004 р. Саме він регламентує майнові та пов'язані з ними особисті немайнові відносини, які виникають під час підприємницької діяльності: порядок укладання та виконання договорів і відповідальність за їх порушення.

Інші кодекси також мають велике значення в регулюванні відносин між суб'єктами підприємницької діяльності. Так, на підставі **Господарсько-процесуального кодексу** розв'язуються господарські суперечки між підприємствами, установами, організаціями, іншими юридичними особами та громадянами-підприємцями. **Митний кодекс** встановлює порядок переміщення через кордон України товарів і предметів, які поставляються відповідно з договорами, оплати мита та інших митних зборів, а також процедуру митного контролю.

3. **Декрети Кабінету Міністрів України** – основний вид нормативних актів, які мають силу закону. Правом видавати декрети у сфері підприємницької діяльності цей орган державної влади користувався до 21 травня 1993 р. Проте деякі декрети діють до цього

часу, наприклад, декрет «Про приватизацію земельних ділянок» від 26.12.1992 р.

4. **Укази Президента України**, що очолюють систему підзаконних нормативних актів (указ від 03.02.1998 р. «Про усунення обмежень, які стримують розвиток підприємницької діяльності»).

5. Інші **підзаконні нормативні акти органів державної влади** (ухвали й розпорядження Кабінету Міністрів України, міністерств, відомств, комітетів та ін.).

У ст. 42 ГКУ наведено визначення підприємницької діяльності. Отже, **підприємництво** – це самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами підприємницької діяльності (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та отримання прибутку.

Суб'єктами підприємництва визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відособлене майно й несуть відповідальність щодо своїх зобов'язань в межах цього майна, окрім випадків, передбачених законодавством.

Суб'єктами підприємництва можуть бути:

- господарські організації – юридичні особи, створені згідно з Цивільним кодексом України, підприємства різної форми власності, а також інші юридичні особи, що здійснюють господарську діяльність і зареєстровані у встановленому законом порядку;
- громадяни України, іноземці й особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність і зареєстровані як підприємці;
- філіали, представництва, інші відособлені підрозділи господарських організацій, створені ними для підприємницької діяльності; ці підрозділи діють без статусу юридичної особи на основі права оперативно-господарського використання майна.

Ознаки підприємницької діяльності

Підприємництво – самостійна діяльність. Це означає, що підприємець самостійно вибирає організаційну форму підприємницької діяльності. Фізичні особи також можуть реєструватися як громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності та діяти без створення якої-небудь організаційно-правової форми. Підприємці мають право без обмежень ухвалювати рішення та вести самостійно будь-яку діяльність, яка не заборонена законом (ст. 43 ГКУ).

Підприємництво – це систематична діяльність. Проте чітких кількісних критеріїв систематичності законодавством не визначено. В цьому випадку використовується «аналогія закону», тобто, посилаючись на декрет Кабінету Міністрів України від 17.03.1993 р. «Про податок на промисел», систематичним вважається продаж

виготовлених, а також куплених речей, продукції, товарів, який здійснюється більше чотирьох разів протягом календарного року.

Підприємництво – це діяльність на власний ризик. За порушення договірних зобов'язань суб'єкт підприємницької діяльності несе самостійну відповідальність, передбачену законодавством України, тобто підприємець бере на себе як позитивні, так і негативні наслідки підприємницької діяльності.

Метою підприємництва є отримання прибутку. Якщо метою будь-якої діяльності не є одержання прибутку, вона не може вважатися підприємницькою. Господарський кодекс України чітко розподіляє господарську діяльність на комерційну і некомерційну. Перша називається підприємництвом і відрізняється від другої саме тим, що окрім досягнення економічних та інших результатів має метою отримання прибутку (вигоди) від господарювання.

Підприємництво здійснюється юридичними і фізичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності. Це означає, що такою діяльністю можуть займатися лише ті юридичні та фізичні особи, які одержали статус підприємців згідно із законом.

Принципи підприємницької діяльності:

1. *Вільний вибір видів підприємницької діяльності* згідно з п.1 ч.1 ст. 44 ГКУ. Суб'єкт діяльності самостійно вирішує, яким її видом йому зайнятися з урахуванням обмежень, встановлених законодавством. Цей принцип тісно пов'язаний з принципом самостійного формування підприємцем програми діяльності та вільного вибору постачальників і споживачів продукції (п.1 ч. 2 ст. 44 ГКУ).

2. *Вільне наймання працівників*. Суб'єкти підприємницької діяльності мають право приймати на роботу фізичних осіб. Проте необхідно пам'ятати про обмеження, передбачені законом, відносно найму іноземців та осіб без громадянства (вони повинні отримати дозвіл державної служби зайнятості населення на працевлаштування).

3. *Вільне розпорядження прибутком*, який залишається після виплати податків та інших платежів. Проте законодавство передбачає випадки обмеження цього принципу, наприклад, коли грошові кошти слід використати строго за цільовим призначенням.

4. *Самостійне здійснення суб'єктом підприємницької діяльності зовнішньоекономічної діяльності*, використання підприємцем його частини валютної виручки за власним розсудом.

Суб'єкти підприємницької діяльності.

Загальні положення

1. **Фізичні особи.** Ст. 50 ЦКУ свідчить, що право займатися підприємництвом має фізична особа з повною дієздатністю. В ст. 24 ЦКУ наведено визначення фізичної особи: це людина-учасник цивільних відносин. Таким чином, можна зробити висновок, що фізичною особою вважаються громадяни України, іноземці й особи

без громадянства. Фізична особа реалізує своє право на підприємницьку діяльність за умови, що вона зареєструвалася як суб'єкт підприємницької діяльності в порядку, передбаченому законом, і ця особа не обмежена в цивільній правоздатності та дієздатності.

Згідно з ЦКУ повна дієздатність фізичної особи настає з моменту досягнення нею повноліття (18 років). Проте в п. 3 ст. 35 ЦКУ сказано, що повна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла 16 років і бажає зайнятися підприємництвом. Для цього потрібен письмовий дозвіл батьків або осіб, що їх замінюють. В законодавстві України міститься ряд обмежень для фізичної особи щодо права здійснення підприємницької діяльності. Наприклад, не можуть займатися підприємницькою діяльністю народні депутати України, державні службовці, Президент України, військовослужбовці тощо.

2. Юридичні особи – це організації, створені й зареєстровані у встановленому законом порядку (ст. 80 ЦКУ). Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю та дієздатністю, може бути позивачем і відповідачем у суді.

Оскільки підприємництво в Україні здійснюється в будь-якій організаційно-правовій формі за вибором підприємця, засновник (власник майна) має право вибрати будь-яку організаційну форму для створення майбутньої юридичної особи з тих, які передбачені законом. Стаття 83 ЦКУ містить перелік організаційно-правових форм юридичних осіб: “Юридичні особи можуть утворюватися у формі товариства, установи і в інших формах, передбачених законом”.

Товариством визнається організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі в цьому товаристві. Товариство може бути створено і однією особою. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі.

Установою є організація, створена однією або декількома особами (засновниками), які не беруть участі в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їх майна для досягнення мети, визначеної засновниками, за рахунок їх майна.

Створення юридичної особи

1. Згідно зі ст. 87 ГКУ для створення юридичної особи її засновники мають розробити установчі документи, які оформляються у письмовій формі та підписуються всіма засновниками. Установчими документами товариства є статут або засновницький договір. Установчим документом установи є статутний акт.

2. Юридична особа вважається створеною з моменту її державної реєстрації. Дані державної реєстрації вносять до єдиного державного реєстру. До нього входять також дані про організаційно-правову форму юридичної особи, її найменування, місцезнаходження, органи управління, філіали та представництва, мету створення та інші відомості, встановлені законом.

При зміні найменування, місцезнаходження юридична особа підлягає перереєстрації.

Припинення юридичної особи

Юридична особа припиняється в результаті передачі всього її майна, прав та обов'язків іншій юридичній особі – правонаступнику внаслідок *реорганізації* (злиття, приєднання, поділу, перетворення, виділу) або в результаті *ліквідації*.

Юридична особа припиняє своє існування з моменту внесення до єдиного державного реєстру запису про припинення.

Реорганізація юридичної особи

Злиття має місце, коли дві та більше юридичних осіб об'єднуються в одну. При цьому всі майнові права і обов'язки переходять до юридичної особи, яка створена на підставі акта передачі.

Приєднання характеризується тим, що одне підприємство приєднується до іншого зі втратою юридичної самостійності й стає частиною цього підприємства, до якого переходять всі права і обов'язки реорганізованої юридичної особи.

Поділ – це коли одна юридична особа поділяється на дві або більше новоутворених юридичних осіб з розподілом відповідних прав і обов'язків між ними на підставі розподільчого акта.

Перетворення – змінення організаційно-правової форми суб'єкта підприємницької діяльності; при цьому до нової юридичної особи переходять все майно, права і обов'язки попередника.

Виділ – виділення однієї юридичної особи зі складу іншої. При цьому продовжує існувати і той суб'єкт, зі складу якого виділилася нова юридична особа. До новоутвореного суб'єкта (суб'єктів) переходять права і обов'язки відповідно до розподільчого балансу.

Ліквідація юридичної особи

Юридична особа ліквідується:

- за рішенням її учасників (засновників);
- за рішенням суду про визнання недійсною державної реєстрації юридичної особи внаслідок допущених при її створенні порушень, які не можна усунути, а також в інших випадках, передбачених законом.

Ліквідацією визнається припинення юридичної особи без правонаступництва.

Особливий порядок ліквідаційної процедури передбачено законодавством при проведенні процедури банкрутства. Ліквідаційні заходи здійснює ліквідаційна комісія, яка створюється особою, що

ухвалила відповідне рішення про ліквідацію. Орган, що ухвалив таке рішення, встановлює порядок і термін проведення ліквідації, а також термін для заяви претензій кредиторами, який не може бути менше двох місяців з моменту оголошення про ліквідацію. З дня призначення ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження щодо управління справами підприємства. Після закінчення терміну для пред'явлення вимог кредиторами комісія складає проміжний ліквідаційний баланс, який затверджується засновниками юридичної особи або органом, який ухвалив рішення про ліквідацію. Ліквідаційна комісія розміщує в офіційному виданні за місцем знаходження підприємства публікацію про його закриття та порядок і терміни заяви кредиторами претензій. Майно юридичної особи, яке залишилось після задоволення вимог кредиторів, розподіляється між його учасниками. Юридична особа вважається ліквідованою з дня внесення до державного реєстру відповідного запису.

Підприємства

Згідно з ГКУ **підприємство** – це самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом місцевого самоврядування або іншими суб'єктами для задоволення суспільних і особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної або іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому законом.

Види підприємств: приватне, державне, комунальне, колективне, господарське товариство.

Приватне підприємство діє на основі приватної власності одного або декількох громадян, іноземців, осіб без громадянства і їх праці або з використанням найманої праці. Приватним є і підприємство, яке діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання (юридичної особи).

Державне підприємство створюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на основі відособленої частини державної власності. Майно державного підприємства знаходиться в державній власності й закріплюється за таким підприємством на правах господарського ведення або оперативного управління. Органом управління державного підприємства є його керівник, що призначається органом, у сферу управління якого входить підприємство і який є підзвітним цьому органу.

Комунальне підприємство створюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на основі відділення частини комунальної власності та входить до сфери його управління. Орган, в сферу управління якого входить комунальне підприємство, є представником власника – відповідної територіальної громади – і виконує її функції.

Колективне підприємство ґрунтується на колективній власності засновника (засновників). До них відносяться кооперативи, підприємства суспільних або релігійних організацій та ін.

Господарським товариством визнаються підприємства й інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою отримання прибутку. Господарські товариства можуть бути створені у формах повного товариства, командитного товариства, товариства з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерного товариства.

Об'єднання підприємств

Згідно зі ст.118 ГКУ *об'єднанням підприємств* вважається господарська організація, створена у складі двох або більше підприємств з метою координації їх виробничої, наукової і іншої діяльності для вирішення загальних економічних і соціальних завдань.

Види об'єднань підприємств (ст.120 ГКУ):

1. *Асоціація* – договірне об'єднання, створене з метою постійної координації господарської діяльності підприємств, що об'єдналися. Така координація може здійснюватися у формі централізованого забезпечення членів асоціації текстами нормативних актів, ознайомлення громадськості з діяльністю підприємств-членів та ін. Асоціація не має права втручатися у виробничу і комерційну діяльність своїх учасників.

2. *Корпорація* – договірне об'єднання, створене на основі виробничих, наукових і комерційних інтересів з метою проведення певної господарської діяльності. Відмінність корпорації від інших об'єднань полягає в делегуванні їй окремих повноважень щодо централізованого регулювання діяльності кожного з учасників.

3. *Консорціум* – тимчасове статутне об'єднання підприємств для досягнення його учасниками певної загальної господарської мети. Консорціум використовує ресурси, які йому виділяють учасники, централізовані ресурси, виділені для фінансування відповідних програм, а також кошти, які надходять з інших джерел, в порядку, визначеному в його Статуті. У разі досягнення мети створення консорціум припиняє свою діяльність.

4. *Концерн* – статутне об'єднання підприємств, а також інших організацій з централізацією функції управління на основі їх фінансової залежності від одного або групи учасників об'єднання. Учасники концерну наділяють його частиною своїх повноважень, у тому числі правом представляти їх інтереси у відносинах з органами влади, іншими підприємствами і організаціями.

Підприємства, які входять до складу об'єднань, зберігають права юридичних осіб. У свою чергу, всі зазначені об'єднання підприємств є

юридичними особами, мають самотійний і зведений баланси, рахунки в банках, печатки.

Тема 4 “Правове регулювання банкрутства”

Банкрутство – це визнана господарським судом нездатність боржника відновити свою платоспроможність і задовольнити визнані судом вимоги кредиторів не інакше як через застосування ліквідаційної процедури.

Отже, головною підставою для застосування процедури банкрутства є неплатоспроможність підприємця. *Неплатоспроможність* означає нездатність суб'єкта підприємницької діяльності виконати свої майнові зобов'язання перед кредиторами після настання терміну їх оплати, а також зобов'язання щодо сплати податків і зборів не інакше як через відновлення платоспроможності.

Згідно з законодавством України однією з ознак банкрутства є закінчення тримісячного терміну з дня, встановленого для погашення безперечних вимог кредиторів. Другою ознакою є сума заборгованості боржника перед кредиторами, яка дорівнює 300 мінімальним заробітним платам на день подачі заяви до господарського суду про початок процедури банкрутства.

Суб'єктами процедури банкрутства, з одного боку, виступає **боржник**, а з другого – **кредитор**. На місці *боржника* можуть бути юридичні й фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності. Юридичні особи, які не займаються підприємницькою діяльністю (згідно зі своїм статутом), і фізичні особи–непідприємці не можуть брати участь в процедурі банкрутства. *Кредитором* визнається *юридична або фізична особа*, яка має в установленому порядку підтвержені документами вимоги відносно майнових зобов'язань боржника, щодо сплати заборгованості по заробітній платі працівникам боржника, а також *органи Державної податкової інспекції та інші органи, які здійснюють контроль за правильністю і своєчасністю сплати податків і зборів* (органи місцевого самоврядування або центральні органи виконавчої влади).

Окрім сторін в процедурі банкрутства беруть участь арбітражний керівник (розпорядник майна, ліквідатор), власник майна боржника, в деяких випадках – Фонд держмайна України, державний орган з питань банкрутства, представник працівників боржника та ін.

Стадії процедури банкрутства

1. Відкриття провадження по справі про банкрутство. На цій стадії суд розглядає заяву на відповідність умовам прийому до розгляду.

Заява подається у письмовій формі з усіма необхідними документами та додатками. Обов'язково додається квитанція про сплату державного мита. Суддя може прийняти заяву до розгляду,

відмовити в прийомі заяви, залишити її без розгляду, про що виносить відповідну ухвалу не пізніше п'яти днів з дня надходження заяви. Ухвала надсилається сторонам.

2. Підготовче засідання суду (оцінка поданих документів, заслуховування пояснень сторін, призначення розпорядника майна та ін.).

3. Виявлення всіх кредиторів. На початку провадження по справі публікують оголошення про початок процедури банкрутства. В місячний термін з дня публікації оголошення всі кредитори повинні подати до суду письмові заяви про майнові претензії до боржника та документи, що підтверджують ці претензії.

4. Створення ліквідаційної комісії, яка виконує розрахунок з кредиторами, веде господарську діяльність підприємства і розпоряджається його майном.

5. Припинення процедури банкрутства. Процедура банкрутства припиняється в таких випадках: 1) укладено мирову угоду; 2) затверджено звіт ліквідатора; 3) боржник виконав всі зобов'язання перед кредиторами; 4) кредитори не подали заяв з вимогами до боржника після відкриття справи про банкрутство за заявою боржника.

Ліквідаційна процедура

Якщо суд прийняв ухвалу про визнання боржника банкрутом, відкривається ліквідаційна процедура. Термін цієї процедури не може бути більше 12 місяців, але суд має право продовжити його ще на шість місяців. У першу чергу боржник розраховується з кредиторами, черговість яких установлюється законом.

Насамперед задовольняються такі вимоги:

- забезпечені заставою;
- розрахунок з працівниками, оплата вихідної допомоги;
- витрати на публікацію;
- витрати арбітражного керівника на збереження і утримання майна та ін.

У другу чергу сплачується заборгованість підприємства перед працівниками: заробітна плата, допомоги та інші виплати. У третю чергу задовольняються вимоги щодо оплати всіх необхідних податків та обов'язкових платежів, у четверту – вимоги кредиторів, що виникли внаслідок господарської діяльності боржника, в п'яту – вимоги щодо повернення внесків членів трудового колективу в Статутний фонд підприємства, в шосту – всі інші вимоги.

Тема 5 “Господарські зобов'язання”

Поняття “зобов'язання” в нашому законодавстві розкривається як у Цивільному, так і Господарському кодексах. Оскільки це поняття

більш широке за своїм змістом, ніж поняття “господарське зобов'язання”, наведемо його визначення з нового ЦКУ.

Ст. 509 ЦКУ: «зобов'язання – це правовідносини, в яких одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь іншої сторони (кредитора) певні дії або утриматися від них, а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язків».

Згідно з ГКУ (ст. 173) **господарським зобов'язанням** визнається зобов'язання, яке виникає між суб'єктами господарювання, через яке один суб'єкт (боржник) зобов'язаний вчинити певні дії господарського або управлінського характеру на користь іншого суб'єкта або утриматися від них, а інший суб'єкт (кредитор) має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язків.

Підстави виникнення зобов'язань

Господарські зобов'язання виникають у таких випадках:

- безпосередньо із закону або іншого нормативного акту, що регулює господарську діяльність;
- з акту управління господарською діяльністю;
- з господарського договору або інших угод, передбачених законом;
- внаслідок спричинення шкоди, придбання або зберігання майна суб'єктом господарювання за рахунок іншого суб'єкта без достатніх на те підстав;
- в результаті створення об'єктів інтелектуальної власності й інших дій суб'єкта, а також внаслідок подій, з якими закон пов'язує виникнення правових наслідків у сфері господарювання.

Суб'єкти зобов'язання – це особи, що беруть участь в ньому: кредитор і боржник. *Кредитор* – це сторона, що має право вимагати здійснення якихось дій. *Боржник* – сторона, зобов'язана виконати дії або утриматися від них.

У зобов'язаннях на стороні як боржника, так і кредитора може бути одна або декілька осіб.

Види господарських зобов'язань:

1. *Майново-господарські*, що виникають при здійсненні господарської діяльності, внаслідок якої одна сторона повинна вчинити на користь іншої сторони певну господарську дію або утриматися від неї.

2. *Організаційно-господарські*, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктами господарювання і суб'єктом організаційно-господарських повноважень, коли зобов'язана сторона повинна вчинити на користь іншої сторони певну дію або утриматися від неї.

Більшість господарських зобов'язань виникає з договорів, які укладають між собою суб'єкти господарської діяльності. Договір – це угода сторін, спрямована на виникнення, змінення або припинення господарських прав та обов'язків. Він є єдиним документом, який

містить права і обов'язки сторін. І саме в ньому сторони передбачають санкції, тобто ті несприятливі наслідки, які з'являються при невиконанні зобов'язань згідно з даним договором.

Тема 6 “Господарський договір”

Згідно зі ст. 626 ЦКУ **договір** – це угода двох або більше сторін, спрямована на встановлення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

Господарський кодекс України не дає визначення господарського договору, проте в юридичній літературі висловлюється думка про те, що *господарським* може вважатися договір, укладений між суб'єктами підприємницької діяльності для досягнення господарських і комерційних результатів. Це виробництво та реалізація продукції, виконання робіт, надання послуг.

Види договорів:

1) за суб'єктним складом:

- односторонні – одна сторона бере на себе обов'язок перед іншою стороною виконати певні дії або утриматися від них, а інша сторона наділяється лише правом вимоги без виникнення зустрічного обов'язку щодо першої сторони (дарування, договір позики);
- двосторонні – правами і обов'язками наділяються обидві сторони;
- багатосторонні – укладаються більш ніж двома сторонами;

2) за способом виникнення:

- реальні – договори, які вважаються укладеними з моменту передачі речі (дарування, договір позики);
- консенсусні – договори, які виникають з моменту досягнення сторонами згоди на укладення договору (купівля - продаж, оренда);

3) за еквівалентною ознакою:

- оплатні – виконання договору приносить прибуток обом сторонам;
- безоплатні – виконання договору приносить прибуток одній стороні, наприклад договір дарування.

Форма договору

Відносно господарських договорів діє загальне правило, згідно з яким вони мають бути укладені в письмовій формі (ст. 208 ЦКУ). Разом з цим ст. 639 ЦКУ дає можливість сторонам вибирати будь-яку форму договору. Отже, **господарські договори** – це частина цивільно-правових договорів, спрямованих на передачу товарів, виконання робіт і послуг з метою здійснення підприємницької діяльності або з іншою метою, не пов'язаною з особистим споживанням. При цьому сторонам договору (або одній з них) необхідно мати мету – отримання прибутку. Договір вважається

укладеним, якщо між сторонами в належній формі досягнуто угоди за всіх істотних умов.

Зміст господарського договору становлять договірні умови, які підрозділяються на обов'язкові (істотні) та додаткові.

Істотні умови – це умови, визнані законом і необхідні для виконання договорів певного виду, а також умови, за якими на вимогу однієї із сторін має бути досягнуто згоди. Це умови, без яких договір певного виду не може бути укладений. Але у будь-якому випадку сторони повинні узгоджувати умови щодо предмета договору, ціни та терміну його дії (ст.180 ГКУ). Моментом укладення договору є момент отримання акцепту (відповіді зі згодою) особою, що направила пропозицію про укладення договору (оферту). Якщо для укладення договору необхідна передача майна, договір вважається укладеним з моменту його передачі.

Якщо договір підлягає обов'язковій державній реєстрації, то він вважається укладеним з моменту його реєстрації (договір доручення).

Тема 7 “Господарсько-правова відповідальність”

За порушення у сфері господарювання суб'єкти господарських відносин несуть господарсько-правову відповідальність. Даний вид відповідальності здійснюється шляхом застосування до порушника господарських санкцій. Це гарантує захист прав і законних інтересів громадян, організацій та держави й забезпечує правопорядок у сфері господарювання.

Функції господарсько-правової відповідальності

Штрафна функція. Оскільки господарсько-правова відповідальність зумовлена протиправною поведінкою, ця функція є реакцією на вже скоєні дії у вигляді відповідальності шляхом покарання порушника економічними санкціями. Ця функція відображається в таких санкціях, як неустойка, штраф і пеня.

Функція попередження правопорушень. Її суть полягає в тому, що внаслідок застосування відповідальності не тільки усувається факт правопорушення, але й застосовуються правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов.

Компенсаційна функція. Суть функції – у відновленні порушеного майнового становища потерпілого шляхом реалізації на його користь компенсаційних майнових санкцій, стягнутих з порушника.

Стимулююча функція. Вона властива практично всім видам санкцій. Її метою є задоволення економічного інтересу потерпілого шляхом стимулювання порушника до правомірної поведінки.

Господарські санкції – засоби впливу на правопорушника у сфері господарювання, в результаті застосування яких наступають несприятливі економічні та правові наслідки.

Види господарських санкцій:

1. *Відшкодування збитку.* В ч.1 ст. 224 ГКУ сказано: «учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання або встановлені вимоги до здійснення господарської діяльності, повинен відшкодувати заподіяний цим збиток суб'єкту, права й законні інтереси якого порушені». Під збитком розуміються витрати, понесені правою стороною, втрату або пошкодження майна, а також неотримані доходи (ст. 224 ГКУ).

2. *Штрафні санкції.* Згідно зі ст. 230 ГКУ такими визнаються господарські санкції у вигляді грошової суми (неустойки), яку учасник господарських відносин зобов'язаний сплатити у разі порушення ним правил здійснення господарської діяльності, невиконання або неналежного виконання господарських зобов'язань.

3. *Оперативно-господарські санкції* – заходи оперативного впливу на правопорушника з метою припинення або попередження повторного порушення зобов'язання. Вони застосовуються самими сторонами в односторонньому порядку. Підставою для застосування даних санкцій є факт порушення господарського зобов'язання іншою стороною. Цей вид санкцій може використовуватися потерпілою стороною в позасудовому порядку і без пред'явлення попередньої претензії до порушника.

Види оперативно-господарських санкцій:

- одностороння відмова від виконання своїх зобов'язань із звільненням правої сторони від відповідальності за це;
- відмова правої сторони від подальшого виконання зобов'язання, порушеного іншою стороною, або повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором зобов'язання;
- відмова від майбутніх господарських відносин зі стороною, що порушила зобов'язання, та ін.

Адміністративно-господарські санкції – заходи організаційно-правового або майнового характеру, спрямовані на припинення правопорушення суб'єкта господарювання та ліквідацію його наслідків. Цей вид санкцій застосовують уповноважені органи державної влади або місцевого самоврядування.

Види адміністративно-господарських санкцій:

- вилучення прибутку;
- адміністративно-господарський штраф;
- ануляція ліцензії (патенту);
- обмеження або припинення діяльності підприємця та ін.

Підстави господарсько-правової відповідальності

Підставою господарсько-правової відповідальності учасника господарських відносин є вчинення ним правопорушення в сфері господарювання. Учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання або порушення правил господарської діяльності, якщо не доведе, що

ним були вжиті всі заходи для недопущення господарського правопорушення. За невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання або порушення правил ведення господарської діяльності порушник відповідає майном, що належить йому. Сторони можуть передбачити деякі обставини, які через свій надзвичайний характер є підставами для звільнення їх від господарської відповідальності.

Тема 8 “Правове регулювання біржової діяльності”

Одним з найважливіших учасників ринкового процесу є **біржі** – створені підприємцями організації, що формують оптовий ринок товарів шляхом організації та регулювання біржових торгів. Існують два основні види бірж: товарна і фондова.

В ст. 279 Господарського кодексу України наведено визначення поняття “**товарна біржа**” як особливого суб'єкта господарювання, який надає послуги при укладанні біржових договорів, визначенні попиту та пропозицій щодо товарів, товарних цін, вивчає, упорядковує товарообіг і сприяє пов'язаним з ним торговельним операціям. Основна функція біржі – регулятивна. Вона визначає курс товарних цін, попиту та пропозицій.

Товарна біржа – юридична особа, що діє на принципах самоврядування і господарської самостійності, має відособлене майно, самостійний баланс, рахунки в банках, печатку з найменуванням.

Створення товарної біржі здійснюється шляхом укладання угоди між її засновниками, яка визначає порядок і принципи створення біржі, склад засновників, їх обов'язки, розмір і терміни сплати пайових, вступних і періодичних внесків. Товарна біржа діє на підставі статуту, який затверджується засновниками біржі, котрими можуть бути фізичні та юридичні особи, окрім органів державної влади й місцевого самоврядування, а також державних і комунальних підприємств, що утримуються за рахунок державного бюджету. Біржа підлягає обов'язковій державній реєстрації.

Основна мета біржі – сприяти зведенню в одному місці попиту й пропозицій на певні товари.

Товарні біржі розрізняються таким чином:

- залежно від асортименту товару – вузькоспеціалізовані, спеціалізовані, універсальні;
- від характеру біржових операцій – біржі реального товару (предмет купівлі - продажу є реальним товаром), ф'ючерсні (торгують контрактами на товар, тобто правом на купівлю);
- від ступеня відкритості – публічні (брати участь в торгах можуть як члени біржі, так і відвідувачі), закриті.

Для забезпечення функціонування ринку цінних паперів створюється **фондова біржа** – акціонерне товариство, яке зводить

попит і пропозиції щодо цінних паперів, сприяє формуванню їх біржового курсу і здійснює свою діяльність відповідно до законодавства, статуту та правил фондової біржі. Об'єктами операцій фондової біржі є акції, облігації місцевих позик і підприємств, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, векселі.

Фондова біржа створюється не менш ніж двадцятьма засновниками – торговцями цінними паперами, які мають відповідний дозвіл і внесли в статутний фонд не менше 10000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Біржа підлягає державній реєстрації.

Діяльність фондової біржі спрямована виключно на організацію укладання договорів купівлі - продажу цінних паперів.

Діяльність фондової біржі припиняється, якщо кількість її членів протягом установленого законом терміну залишається меншою, ніж мінімальна кількість, визначена законом.

Правила біржової торгівлі є основним документом, що регулює порядок здійснення біржових угод, вони встановлюють правила поведінки учасників торгів, посадовців і працівників бірж, визначають зміст біржових угод і встановлюють гарантії їх виконання.

Біржові угоди

Біржовими угодами називають дії громадян та організацій, спрямовані на встановлення, змінення та припинення прав та обов'язків, які вчинені на біржі в результаті біржових торгів. На біржові угоди поширюються всі норми ЦКУ, що регулюють цивільно-правові угоди і договори.

Згідно зі ст. 15 Закону «Про товарну біржу» біржовою угодою є договір, що має сукупність обов'язкових ознак:

- це договір купівлі - продажу, міни, поставки товарів, допущених до обігу на товарній біржі;
- його учасниками є члени біржі або брокери;
- його рекомендовано до реєстрації на біржі не пізніше наступного за здійсненням угоди дня.

Зміст біржових угод не підлягає розголошуванню.

Залежно від часу виконання біржові угоди поділяють:

- на угоди з негайним виконанням (товар є на складі й негайно передається покупцеві);
- термінові (угоди на строк); видами термінових угод є форвардні та ф'ючерсні контракти, а також опціон.

Форвардні контракти укладаються за умови, що купівля товару буде здійснена в майбутньому за ціною, визначеною на день укладення договору, а *ф'ючерсні* передбачають купівлю товару в майбутньому за ціною, встановленою на момент виконання договору.

Опціон – документ, який засвідчує право придбати (продати) цінні папери (товари, кошти) на визначених умовах у майбутньому з фіксацією ціни на час укладання опціону або на час такого придбання за рішенням сторін контракту.

Розділ 5. АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Тема 1 “ Структура та система адміністративного права ”

Адміністративне право є одним з найкрупніших фундаментальних елементів правової системи України. Будучи відносно самостійною сукупністю юридичних норм, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин специфічним методом правової дії, воно виділяється в системі інших галузей права як найбільш розгалужена та найоб'ємніша галузь.

Предметом адміністративного права є комплекс суспільних відносин, що складаються у зв'язку з реалізацією функцій державного управління в ході здійснення виконавчої та розпорядчої діяльності. Адміністративно-правові норми спрямовані, по-перше, на регулювання адміністративної діяльності, організаційних, управлінських відносин у суспільстві. По-друге, норми адміністративного права, обмежуючи сферу свободи соціального індивідуума на користь суспільству, створюють правоохоронний режим, здійснюють функцію боротьби з адміністративними правопорушеннями. Звідси випливає розділення адміністративного права на публічне і приватне.

Публічне право – це сукупність норм права, що регулюють правовідносини стосовно держави. Класичний приклад зовнішнього публічного права – міжнародне право.

Адміністративне публічне право – це внутрішнє публічне право, оскільки воно охоплює правові норми, які застосовуються у відносинах між державою і юридичними особами, що не належать іноземній державі. Такі норми містяться в законах України «Про власність», «Про об'єднання громадян» та ін.

Адміністративне приватне право – це законодавство, що регулює паспортний режим, порядок переміщення іноземних громадян у країні та ін., воно охоплює норми, які регулюють відносини, що виникають між державою та фізичними особами.

Об'єкт адміністративного права – управління як особливі відносини між людьми на правовій або організаційній основі. Управління – це юридично владна підзаконна діяльність органів державного управління, практичне виконання законодавства в процесі управління різними сферами життя суспільства, діяльність системи органів виконавчої влади.

Суб'єктами адміністративного права є:

- державні органи всіх гілок влади, прокуратура, адміністрація державних підприємств, організацій;
- посадовці державних органів;
- власники;
- об'єднання громадян;
- громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства.

Тема 2 “Громадяни як суб’єкти адміністративного права”

Адміністративно-правовий статус громадян України становить органічну й найважливішу частину їх загального правового статусу, встановленого Конституцією. Саме Конституція України в ст. 3, 21 - 24, 51 - 57, 65 - 68 визначає основні права, свободи і обов'язки людини й громадянина. В цих статтях закріплено найважливіші положення, що відносяться до правового статусу особи, її взаємовідносин з державою і її органами. Тому права і обов'язки громадян у сфері адміністративного права в основному похідні від конституційних прав, свобод та обов'язків, конкретизованих у багатьох законах і підзаконних нормативно-правових актах. Крім того, адміністративно-правовий статус громадян України обумовлюється також деякими міжнародними правовими актами через закріплене Конституцією України їх співвідношення з правовою системою нашої країни (порівняємо, наприклад, Конституцію України із Загальною декларацією прав людини, прийнятою резолюцією 217A/III Генеральної асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р.). Таким чином, зміст адміністративно-правового статусу людини і громадянина становлять конкретизовані та деталізовані конституційні права, свободи і обов'язки громадян, закріплені в нормах адміністративного права, а також гарантії реалізації цих прав і свобод, забезпечені механізмом їх захисту органами держави та місцевого самоврядування.

З точки зору змісту права і обов'язки громадян у сфері діяльності виконавчої державної влади є надзвичайно широкими. Зокрема, ці права виникають:

а) в результаті соціально-політичної активності громадян, їх участі в державному управлінні (це – право на державну службу; внесення пропозицій; отримання необхідних документів та інформації у встановленій формі; право організувати суспільні об'єднання, брати в них участь і виходити з них; присікати протиправні дії; засновувати засоби масової інформації та ін.);

б) внаслідок сприяння держави в реалізації громадянами конституційних прав і свобод у соціально-культурній сфері (право одержувати платні блага, наприклад, пенсію за станом здоров'я); користуватися безкоштовними благами (бібліотеками, парками та ін.); одержувати організаційну (наприклад, у працевлаштуванні), технічну, санітарно-епідеміологічну та інші допомоги.

Діяльність органів державного управління може бути нормативною, виконавчою та правоохоронною.

Система органів державного управління:

1. Президент (глава держави).
2. Кабінет Міністрів (виконавча влада, центральний колегіальний орган).
3. Міністерства й відомства (центральні органи галузевого і міжгалузевого управління).

4. Місцеві органи (обласні та районні держадміністрації, виконавчі комітети рад народних депутатів).

5. Адміністрація державних підприємств.

Державне управління здійснюється за допомогою певних методів, зокрема адміністративних, тобто методів впливу на діяльність підприємств, установ, організацій, посадовців, трудових колективів і громадян з боку органів державного управління шляхом установлення обов'язків, а також примушення, що спирається на владні повноваження і систему підлеглості. Для практичного вирішення питань державного управління застосовуються методи попередження, переконання, примусу. Ці методи найбільш відповідають механізму відносин типу «влада – підлеглість».

Попередження – профілактичний метод управління, спрямований на попередження неправомірної поведінки.

Переконання – основна моральна установка, визначальна мета і напрям інтересів людини. Ці моральні уявлення передаються окремим людям і колективам шляхом роз'яснення, пропаганди, агітації.

Примус – безпосереднє застосування органами держуправління у випадках, визначених законом, заходів і дій для забезпечення належного порядку в суспільстві.

Адміністративний примус – різновид державного примусу, окремий інститут адміністративного права, який за своїм статусом зобов'язаний втручатися у сферу правових інтересів правопорушника й інших суб'єктів права.

Адміністративний примус містить такі засоби запобігання адміністративним правопорушенням: адміністративне попередження й адміністративне стягнення. Законодавчою основою цього є Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП), Митний кодекс, закони “Про міліцію”, “Про службу безпеки”, “Про державний кордон”, “Про надзвичайний стан”. Ці закони ґрунтуються на нормах «Загальної декларації прав людини» 1998 р.

Адміністративне припинення – це група заходів попередження, що використовується, коли необхідно припинити в примусовому порядку протиправні дії, запобігти їх шкідливим наслідкам і забезпечити притягнення винних до відповідальності.

Адміністративна відповідальність – одна з форм юридичної відповідальності громадян і посадовців за здійснення ними адміністративних правопорушень.

Підставою для притягнення до адміністративної відповідальності є порушення адміністративних правил. До їх числа відносять, наприклад, правила поведінки в суспільних місцях, правила паспортного режиму, дорожнього руху.

Суб'єктами адміністративної відповідальності можуть бути фізичні особи, які досягли 16 років. Законодавством встановлені певні обмеження щодо притягнення до відповідальності неповнолітніх,

посадових осіб; іноземців, які згідно з міжнародними угодами та законами користуються правом імунітету стосовно юрисдикції України.

Адміністративне стягнення – це покарання, форма адміністративної відповідальності. Застосування його неможливе без юридичної оцінки скоєного, встановлення вини, наявності інших елементів складу правопорушення.

До основних адміністративних стягнень (ст. 24 КУпАП) належать: попередження, штраф, позбавлення спеціального права (права управління транспортними засобами, права полювання), виправні роботи, адміністративний арешт. До осіб, які не є громадянами України, може бути застосовано також адміністративне видворення за межі України (ст. 24 КУпАП і ст. 32 Закону України «Про правовий статус іноземців»).

До додаткових адміністративних стягнень, згідно з ч. 1 ст. 25 КУпАП, можуть бути віднесені: *відшкодувальне вилучення предмета*, що був знаряддям здійснення або безпосереднім об'єктом адміністративного порушення; *конфіскація предмета*, що був знаряддям здійснення або безпосереднім об'єктом адміністративного порушення, а також грошей, отриманих унаслідок здійснення адміністративного порушення.

Найпоширенішими мірами адміністративного стягнення є попередження і штраф.

Попередження як основна міра адміністративного стягнення має моральний характер і застосовується при здійсненні незначної провини. Його зміст полягає в офіційному (від імені держави) засудженні протиправного діяння органом адміністративної юрисдикції та попередженні правопорушника про неприпустимість подібних дій надалі.

Штраф на відміну від попередження є мірою суто матеріального (грошового) характеру. Його розмір встановлюється та стягається виключно в грошовому виразі.

Рішення про застосування адміністративного стягнення може бути оскаржено правопорушником у суді, який має право припинити виконання покарання. Рішення суду за скаргою про адміністративне правопорушення є остаточним і оскарженню не підлягає. Проте його може оскаржити прокурор у порядку нагляду.

Тема 3 “Адміністративний і прокурорський нагляд у сфері реалізації виконавчої державної влади”

Нагляд як засіб забезпечення законності та дисципліни у сфері реалізації дій виконавчої державної влади є особливим видом правоохоронної діяльності, що здійснюється спеціально уповноваженими на те державними органами. Залежно від суб'єктів, що здійснюють наглядові функції, розрізняють два види нагляду: адміністративний і прокурорський.

Адміністративний нагляд – це особливий вид правоохоронної діяльності, що здійснюється спеціально уповноваженими органами (посадовцями). Він полягає в систематичному й безпосередньому спостереженні за належним дотриманням державними органами, підприємствами, установами, організаціями (їх посадовцями), а також громадянами загальнообов'язкових правил, норм, вимог і стандартів, що діють у сфері реалізації виконавчої державної влади.

Метою адміністративного нагляду є забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави шляхом попередження та припинення порушень законності та дисципліни в процесі здійснення управлінської правоохоронної діяльності. Нагляд виконує система спеціальних державних органів, що утворюють три автономні групи.

Важливою формою державного нагляду є також прокурорський нагляд. Його правова основа і функції визначені Конституцією України, Законом «Про прокуратуру» від 5 листопада 1991 р., а також окремими відомчими нормативними актами.

Розділ 6. КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Тема 1 “Загальні положення кримінального права”

Поняття «кримінальне право» вживається в двох значеннях:

1. Кримінальне право – це галузь законодавства, яка містить систему юридичних норм, певних правил поведінки, що існують у суспільстві. Ці норми встановлюють лише найвищі органи законодавчої влади.

2. Кримінальне право – це наука, яка вивчає кримінальне право, тобто теорію кримінального права, наукову дисципліну, доктрину.

Основна функція кримінального права – охоронна, оскільки його завдання – охороняти від злочинних посягань найважливіші соціальні цінності.

Кримінальне право поділяється на дві частини – загальну і особливу. В загальній частині зосереджено загальні норми, які визначають підстави кримінальної відповідальності, а також поняття злочину. Це норми, які застосовуються до всіх злочинів. В особливій частині визначається кримінальна відповідальність за окремі, конкретні злочини.

Загальна частина кримінального права

Як було вже зазначено, ця частина кримінального права регламентує загальні норми, що визначають поняття злочину та кримінальну відповідальність за них.

Злочином визнається суспільно небезпечне, протиправне, винне й каране діяння (дія або бездіяльність).

Суспільна небезпека – це здатність діяння, його властивість заподіювати істотну шкоду існуючим суспільним відносинам або ставити правопорядок під загрозу спричинення такої шкоди.

Протиправність означає, що тільки те діяння, яке прямо передбачене кримінальним законом як злочин, може вважатися злочинним.

Вина у злочині може бути навмисною або за необережністю.

Караність не означає, що кожний злочин обов'язково має бути покараним, а мається на увазі, що за конкретне діяння в Кримінальному кодексі України передбачено кримінальне покарання.

Класифікація злочинів дає змогу точно встановити відповідність діяння, вчиненого суб'єктом складу злочину, описаному кримінальним законом. Всі злочини за характером їх небезпеки класифікують за такими чотирма групами:

1. Злочини, що не мають великої суспільної небезпеки, тобто умисні злочини, за які законом передбачено максимальне покарання не більше трьох років позбавлення волі, а також необережні злочини, за які законом передбачено покарання не більше п'яти років позбавлення волі.

2. Злочини середньої тяжкості – умисні злочини, за які законом передбачено максимальне покарання не більше п'яти років позбавлення волі, або ж необережні злочини, за які законом передбачено покарання понад п'ять років позбавлення волі.

3. Тяжкі злочини – умисні злочини, за які законом встановлено максимальне покарання не більше десяти років позбавлення волі.

4. Особливо тяжкі – умисні злочини, за які передбачено покарання понад десять років позбавлення волі або довічне ув'язнення.

Підставою кримінальної відповідальності є скоєння особою такого діяння, яке характеризується кримінальним законом як злочин. Будь-яке діяння, передбачене кримінальним законом, має свої ознаки, а сукупність ознак, що визначають діяння як злочин, становлять склад злочину.

Склад злочину – це сукупність юридично об'єктивних і суб'єктивних ознак, зазначених у законі, що визначають діяння як злочин.

Виділяють такі елементи складу злочину:

1. Об'єкт злочину – благо, що охороняється законом, тобто певні суспільні відносини, яким заподіюється шкода в результаті здійснення злочину і яке поставлено під охорону кримінальним законом. Об'єкт злочину підрозділяється на такі види:

- загальний об'єкт – сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом;

- родовий об'єкт – частина загального об'єкта, тобто група однорідних суспільних відносин, на які робить замах однорідна група злочинів;

- безпосередній об'єкт – частина родового об'єкта, тобто ті суспільні відносини, на які безпосередньо робить замах конкретний злочин.

Деякі склади злочинів характеризуються двома безпосередніми об'єктами – це основний безпосередній і додатковий безпосередній об'єкти. Основний безпосередній об'єкт — це суспільні відносини,

яким заподіюється злочином збиток. Додатковий безпосередній об'єкт – суспільні відносини, яким заподіюється збиток спільно, разом з основним об'єктом. Від об'єкта слід відрізнити **предмет злочину** – річ матеріального світу, дію з якою закон пов'язує з певною кваліфікацією злочину і, отже, з певною відповідальністю.

2. Об'єктивна сторона злочину – його зовнішня сторона, тобто те, в чому злочин виражається в навколишньому середовищі. В об'єктивну сторону входять такі ознаки:

- діяння – активна поведінка суб'єкта злочину або бездіяльність – пасивна поведінка суб'єкта злочину;

- наслідки злочину – ті змінювання та шкода, заподіяні об'єкту посягання; існують злочини з матеріальним складом, тобто злочини, для об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення не тільки діяння, але й суспільно небезпечних наслідків, і з формальним складом, для об'єктивної сторони яких закон вимагає встановлення лише діяння;

- причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками – об'єктивно існуючий зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками, тобто коли діяння породжує настання суспільно небезпечних наслідків.

3. Суб'єкт злочину – фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності та спроможна при скоєнні злочину усвідомлювати свої дії.

4. Суб'єктивна сторона – внутрішня сторона злочину, тобто психічне ставлення особи до скоюваного діяння і його злочинних наслідків, виражене у формі наміру або необережності. Намір може бути як прямим, так і непрямим. Прямий намір виражається в тому, що особа усвідомлює суспільну небезпеку свого діяння, передбачає його наслідки і бажає їх настання, непрямий – в тому, що особа усвідомлює суспільну небезпеку свого діяння, передбачає його наслідки і свідомо допускає їх настання.

Необережність буває двох видів:

- злочинна самовпевненість – особа передбачала настання суспільно небезпечних наслідків скоюваного нею діяння, але легковірно розраховувала на їх запобігання;

- злочинна недбалість – особа не передбачала можливостей настання суспільно небезпечних наслідків, хоча могла й мала це зробити.

У цілому ряді випадків особами скоюються вчинки, що нагадують собою злочинні діяння, але через їх сутнісні ознаки виключають злочинність діяння і, отже, кримінальну відповідальність. До них належать:

- необхідна оборона – правомірний захист від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння шкоди особі, що робить замах;

- крайня необхідність – дія, що полягає в тому, що особа захищається від загрожуючої небезпеки, якої в даних умовах неможливо було запобігти іншими засобами, за умови, що заподіяна шкода менш значна, ніж шкода, якої запобігли.

У кримінальному праві існують також стадії злочину, тобто певні етапи, ступені підготовки й здійснення умисного злочину, що розрізняються між собою за характером виконаних дій і моментом припинення злочинної діяльності. Стадії злочину підрозділяються на такі види:

- приготування до злочину, тобто пошук або пристосування засобів, знарядь, або інше навмисне створення умов для здійснення злочину;

- замах на злочин, тобто умисна дія, безпосередньо спрямована на здійснення злочину, але не доведена до кінця з причин, не залежних від волі винного;

- закінчений злочин – дії особи, що мають всі ознаки складу злочину, які описані в законі.

На практиці часто мають місце ситуації, коли в одному злочині беруть участь дві особи й більше. В таких випадках виникає **співучасть** – об'єднання двох або більше осіб для скоєння спільного й умисного злочину. За характером ролей, які виконують співучасники, та стійкістю суб'єктивних зв'язків між ними розрізняють такі форми співучасті:

1) за об'єктивними ознаками:

- проста співучасть – всі співучасники є виконавцями злочину, тобто всі вони виконують однакові функції;

- складна співучасть – співучасники виконують різні функції.

2) за суб'єктивними ознаками:

- співучасть без попередньої угоди – діяльність одного співучасника приєднується до діяльності інших співучасників в процесі здійснення злочину, але до його закінчення;

- співучасть за попередньою угодою – діяльність одного співучасника приєднується до діяльності інших співучасників до початку здійснення злочину.

Види співучасників:

- виконавець – особа, що безпосередньо здійснила злочин;

- організатор – особа, яка організувала здійснення злочину або керувала його здійсненням;

- підбурювач – особа, що схилила до здійснення злочину;

- посібник – особа, яка сприяла здійсненню злочину.

У кримінальному праві існує таке поняття, як **множинність злочинів**. Це означає, що особою вчинено два або більше злочинних діянь, кожне з яких має ознаки самостійного складу злочину. Структурним елементом множинності злочинів є одиничний злочин, що передбачений законом як один злочин із самостійним складом.

Види одиничних злочинів:

1) простий одиничний – злочин, який характеризується наявністю однієї дії й одного результату, або злочин, що має дві дії, або злочин, що складається з однієї дії й спричиняє два або більше наслідків.

2) складений одиничний злочин, до якого відносять:

- триваючий злочин, тобто одиничний злочин, який, почавшись внаслідок дії або бездіяльності особи, скоюється безперервно протягом більш-менш довгого часу;

- продовжуваний злочин – ряд тотожних злочинних дій, що спрямовані на досягнення загальної мети і є складовими в цілому єдиному злочині;

- складений злочин, тобто злочин, що складається з двох або більше злочинних діянь, кожне з яких є окремим злочином, але їх сукупність за органічної єдності утворює один одиничний злочин, об'єднаний ознаками однієї статті ККУ.

Множинність злочинів поділяють на три види:

- сукупність злочинів – особою вчинено два або більше злочинів, передбачених різними статтями ККУ;

- повторність злочинів – особою вчинено два або більше злочинів незалежно від того, була особа осуджена за перші з них чи не була;

- рецидив злочинів – особа скоює злочини після засудження за раніше скоєний злочин.

У боротьбі зі злочинністю покарання – це міра державного примусу, воно примушує особу до певної правомірної поведінки, це міра, яка призначається лише за злочин.

Метою покарання є:

1) виправлення осудженого – покарання накладається з метою, щоб особа після відбуття покарання не вчинила нового злочину;

2) спеціальне попередження – покарання має впливати на осудженого з метою запобігання новим злочинам;

3) загальне попередження – дія, спрямована на осіб, які злочини не скоювали, з метою утримання їх від здійснення злочину.

Покарання, передбачені в КК України, являють собою певну систему покарань, тобто встановлений кримінальним законом обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку і в певному співвідношенні.

Покарання класифікують таким чином:

1) за способом або порядком їх призначення:

- основні – покарання, що призначаються як головні, самостійні й не можуть бути додатком до інших видів покарань;

- додаткові – покарання, які не можуть призначатися самостійно, а тільки як додаток до основних;

- змішані – покарання, які можуть фігурувати і як основні, і як додаткові до основних;

2) залежно від визначення терміну – на термінові та разові;

3) залежно від суб'єктів, до яких покарання може застосовуватися:

- загальні – покарання, що можуть застосовуватися до будь-якої особи, що вчинила злочин;
- спеціальні – покарання, які можуть застосовуватися до певної, більш вузької категорії осіб.

Загальні начала призначення покарання – це встановлені законом критерії, якими має керуватися суд при призначенні покарання щодо кожної конкретної справи. Розглянемо ці критерії:

- суд призначає покарання в межах, визначених статтею закону, що передбачає відповідальність за скоєний злочин;
- суд призначає покарання у точній відповідності до положень загальної частини ККУ;
- призначаючи покарання, суд зобов'язаний керуватися професійною правосвідомістю, враховувати характер і ступінь суспільної небезпеки злочину, особу підсудного і обставини справи, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

При сукупності злочинів особа скоює два або більше самостійних злочинних діянь, кожне з яких підпадає під ознаки певної статті ККУ. Стосовно призначення покарання за сукупністю злочинів існують різні законодавчі системи:

- повного складання покарань, тобто скільки злочинів, стільки й покарань, що підлягають повному підсумовуванню;
- обмеженого складання, коли сума покарань обмежується певною межею;
- поглинання, при якій більш суворе покарання призначене за один із злочинів, що входять до сукупності, перекриває (поглинає) менш суворе;
- обов'язкового підвищення покарання – коли суд, що призначив покарання за сукупністю шляхом поглинання, зобов'язаний згідно з законом підвищити це покарання до певної межі;
- змішані – в них застосовують одночасно систему обмеженого складання й систему поглинання або поєднання цих систем із системою обов'язкового підвищення покарання.

Призначення покарання за сукупністю злочинів проходить два етапи:

- призначення покарання окремо за кожний із злочинів, що входять до сукупності;
- визначення остаточного покарання за сукупністю цих злочинів.

ККУ передбачає два види призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом:

- призначення покарання більш легкого, ніж передбачено законом, тобто суд визначає осудженому той вид покарання, який вказано в санкції відповідної статті, але це покарання призначається у розмірі, меншому за мінімально обумовлений санкцією статті;
- перехід до більш м'якого виду покарання – суд призначає покарання, не вказане в санкції, але більш легке за своєю мірою, виходячи з порівняльної тяжкості покарань.

Кримінальний закон передбачає також і звільнення від покарання. Сюди входить цілий комплекс питань. Розглянемо їх.

Давність – це закінчення передбаченого законом строку після здійснення злочину або після винесення звинувачувального вироку, коли за умов, указаних у законі, неможливе притягнення особи до кримінальної відповідальності або виконання винесеного у справі вироку.

Судимість — це вступ до законної сили звинувачувального вироку суду з призначенням особі конкретного покарання, внаслідок чого формується певний правовий статус особи, пов'язаний з цілим рядом обмежень. Наявність судимості спричиняє появу несприятливих наслідків, а саме:

- дає можливість визнати особу особливо небезпечним рецидивістом;
- призначити більш суворий вид позбавлення волі;
- є кваліфікуючою обставиною, що обтяжує відповідальність, тягне за собою більш тяжку кваліфікацію злочину;
- є обставиною, яка обтяжує відповідальність при призначенні покарання;
- перешкоджає застосуванню таких інститутів, як взяття на поруки, передача матеріалів справи до товариського суду;
- обмежує застосування умовного, умовно-дострокового звільнення від покарання.

Погашення та зняття судимості є формами припинення стану судимості. Після погашення або зняття судимість є неіснуючою і ні в яких випадках не може братися до уваги. **Погашення судимості** відбувається автоматично. Після відбуття покарання або після закінчення певного, встановленого в законі строку, якщо він не був перерваний вчиненням нового злочину, стан судимості автоматично припиняється. Виділяють три види погашення судимості:

- у зв'язку із самим фактом звільнення від покарання;
- з нагоди сприятливого закінчення випробувального терміну при умовному звільненні, відстрочення виконання вироку;
- після відбуття покарання й закінчення після цього певного терміну, встановленого в законі.

Зняття судимості здійснюється судом за умов, які встановлені в законі. В результаті такого рішення суду припиняється стан судимості. Зняття судимості може здійснюватися також актами амністії або помилування. Але у будь-якому випадку щодо питання про зняття судимості ухвалюється певне рішення. Зняття судимості не може відбуватися автоматично. Існує три види зняття судимості:

- з особи, що відбула покарання понад десять років позбавлення волі, за умови, якщо ця особа протягом восьми років з дня відбуття покарання не вчинила нового злочину й суд визнає, що, зважаючи на її виправлення, є підстави вважати цю особу такою, що не має судимості.

- з особливо небезпечного рецидивіста незалежно від терміну відбутого ним покарання, якщо протягом восьми років з дня відбуття покарання він не вчинив нового злочину й суд визнає, що він виправився і немає підстав вважати його особою, що має судимість;

- дострокове зняття судимості згідно з клопотанням суспільних організацій або трудового колективу; достроковим це зняття судимості називається тому, що воно реалізується до закінчення термінів погашення або зняття судимості, встановлених в законі.

Дострокове зняття судимості допускається тільки у випадках:

- коли судимість одержано в результаті призначення й відбуття покарання у вигляді позбавлення волі;

- якщо є клопотання суспільних організацій або трудового колективу;

- коли суд встановлює, що особа виправилася і немає підстав вважати, що вона має судимість (є підстави для зняття з неї судимості достроково).

Мотивовану ухвалу про зняття судимості суд виносить після розгляду цього питання в судовому засіданні.

Тема 2 “Поняття особливої частини кримінального права, її система та значення”

Особлива частина кримінального права є сукупністю правових норм, що визначають, які діяння є злочинами й передбачають покарання за їх здійснення. В наш час на перше місце серед задач Кримінального кодексу України (ККУ) поставлена задача всебічної охорони особи.

Нормами особливої частини ККУ необхідно керуватися при виконанні задач правосуддя стосовно кримінальних справ, а саме:

- не допускати засудження тих, в діях яких немає складу злочину;

- притягати до відповідальності винних, тобто тих, хто умисно або за необережністю вчинив діяння, що містить склад злочину;

- кваліфікувати скоєне діяння правильно, тобто відповідно до статті, що передбачає склад саме цього злочину.

Кваліфікація злочину – це точне встановлення ознак складу злочину, описаних в особливій частині ККУ, фактичним обставинам справи, встановленим у ході попереднього розслідування. Кваліфікація виражена у формулюванні, яка описується в обвинувальному висновку й вирoku суду. Таким чином, кваліфікація злочину є завершальною стадією застосування кримінально-правових норм.

Система особливої частини кримінального права – це систематизація її норм, яка проводиться за родовим об'єктом. Послідовність розташування розділів особливої частини визначається ступенем важливості родового об'єкта, тобто тих суспільних відносин, які охороняються цим розділом.

ККУ складається з двадцяти розділів. Найтяжчими злочинами в українській державі є особливо небезпечні злочини проти основ

національної безпеки України, тому їм відведено перший розділ. Родовим об'єктом всіх цих злочинів є політичні й економічні основи української держави. В середині цього родового об'єкта аналізовані злочини поділяються на чотири групи:

1. Злочини, які містять замах на основи зовнішньої безпеки України. До них відносять такі злочини: **державна зрада** – діяння, умисно здійснене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній недоторканності, обороноздатності або державній безпеці України; **шпигунство**, що відрізняється від державної зради суб'єктом злочину, оскільки суб'єктом державної зради є тільки громадянин України, а суб'єктом шпигунства є тільки іноземний громадянин або особа без громадянства.

2. Злочини, що містять замах на основи конституційного ладу України. До цієї групи злочинів відносять **посягання на життя державного діяча** – умисне вбивство або замах на його вбивство.

3. Злочини, які містять замах на основи внутрішньої безпеки і економічної системи України. До їх числа належить **диверсія**, яка характеризується здійсненням вибухів, підпалів, затоплень або інших суспільно-небезпечних дій, спрямованих на масове знищення людей і тварин, спричинення шкоди їх здоров'ю шляхом отруєння, поширення на значній території епідемій, а також руйнування військових об'єктів.

4. Злочини, які містять замах на міжнародні відносини України з іноземними державами. До цієї групи відносять **посягання на життя представника іноземної держави**, скоєне з метою викликати міжнародні ускладнення, яке характеризується виною у вигляді прямого наміру за наявності спеціальної мети – викликати певні ускладнення на міжнародній арені.

Другий, третій та четвертий розділи особливої частини ККУ містять викладення системи злочинів проти особи. Ці злочини можна поділити на чотири групи:

1. Злочини проти життя – **вбивство**: протиправне, умисне або необережне позбавлення життя будь-якої людини. Умисні вбивства також підрозділяють на три групи:

- за обтяжливих обставин;
- пом'якшувальних обставин;
- без обтяжливих і пом'якшувальних обставин.

До обтяжливих обставин відносять вбивства: вчинене з користі; з хуліганських спонукань; у зв'язку з виконанням потерпілим службового або суспільного обов'язку; двох і більше осіб; жінки, що знаходилася в стані вагітності; з особливою жорстокістю; з метою приховати інший злочин або полегшити його здійснення; особливо небезпечним рецидивістом; учинене повторно.

До пом'якшувальних обставин відносять вбивство, зроблене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок незаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого.

2. Злочини проти здоров'я – спричинення тілесних пошкоджень, які класифікують за трьома ступенями:

- **тяжкі тілесні пошкодження**, завжди небезпечні для життя в момент спричинення (втрата працездатності потерпілого понад 33% від загальної працездатності), наслідками яких є:

- втрата якого-небудь органа або функцій якого-небудь органа (наприклад, втрата зору, слуху, руки, ноги та ін.);

- душевна хвороба;

- переривання вагітності;

- непоправне знівечення особи;

- **середньої тяжкості тілесні пошкодження**, які не є небезпечними для життя; наслідків цього злочину не існує, проте має місце тривалий розлад здоров'я або тривале порушення функцій якого-небудь органа, втрата працездатності становить від 10 до 33%, а також тривалий розлад здоров'я – більше 21 дня;

- **легкі тілесні пошкодження**, що не є небезпечними для життя та здоров'я; наслідків цього злочину також не існує, втрата працездатності – до 10%, короточасний розлад здоров'я – від 6 до 21 дня.

3. Злочини проти свободи, честі та гідності особи. До цієї групи відносять такі злочини:

- незаконне позбавлення волі або викрадення людини;

- захоплення заручників; підміна дитини; торгівля людьми; експлуатація дітей;

- незаконне поміщення до психіатричної установи.

4. Злочини проти статевої недоторканності особи. До цієї категорії відносять такі злочини:

- зґвалтування — статеві зносини з жінкою із застосуванням фізичного насильства, погрози або з використанням безпорадного стану потерпілої;

- насильницьке задоволення статевої пристрасті в збоченій формі;

- примушування до вступу у статевий зв'язок;

- статеві зносини з особою, що не досягла статевої зрілості;

- розбещення неповнолітніх.

У п'ятому розділі описано злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. До таких відносять:

- вчинення перешкод здійсненню виборчого права; порушення таємниці голосування; порушення законодавства про референдум;

- порушення недоторканності житла, таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається засобами зв'язку або через комп'ютер;

- ухилення від сплати аліментів на утримання дітей;

- здійснення перешкод законній діяльності професійних союзів, політичних партій, суспільних організацій; грубе порушення

законодавства про працю; порушення авторського права та суміжних прав.

Важлива роль в кримінальному праві належить регламентації злочинів проти власності, які містяться в шостому розділі особливої частини ККУ. Ці злочини поділяють на корисливі та некорисливі.

Розглянемо корисливі злочини.

Крадіжка – вилучення майна, яке здійснюється за відсутності власника або інших осіб і злочинець вважає, що його дії непомітні для оточення. Обов'язковою ознакою складу цього злочину є предмет, тобто майно, яке на праві власності належить державним, колективним організаціям або окремим громадянам. Цей злочин – з матеріальним складом і тому вважається закінченим з моменту, коли злодій вилучив майно і одержав реальну нагоду розпорядитися або користуватися ним.

З суб'єктивної сторони крадіжка скоюється тільки з прямим наміром, за корисливим мотивом і з корисливою метою.

Грабіж – відкрите, протиправне викрадення майна, без насильства або пов'язане з насильством, не небезпечним для життя й здоров'я потерпілого. Грабіж, як і крадіжка, вважається закінченим злочином з моменту, коли злочинець викрав майно і отримав реальну нагоду розпорядитися або користуватися ним.

Розбій – відкритий або таємний (несподіваний) для потерпілого напад з метою заволодіння майном, пов'язаний з небезпечним для життя й здоров'я насильством або із загрозою застосування такого насильства. Підвищена суспільна небезпека такого злочину полягає в тому, що при розбою – два безпосередні об'єкти: основний – власність, додатковий – особа. З об'єктивної сторони розбій формальний і до того ж склад злочину усічений, оскільки злочин вважається закінченим з моменту нападу з метою заволодіння чужим майном, тобто на стадії замаху на чужу власність.

Вимагання – діяння, що виражається у поставленні з корисливих мотивів вимоги передати приватне майно громадян чи право на нього, або здійсненні яких-небудь дій майнового характеру, або ж вимоги передати державне або колективне майно чи право на таке майно, пов'язаної як із загрозою застосувати насильство до потерпілого або близьких йому осіб, пошкодити або знищити їх майно, так і з насильством, пошкодженням або знищенням майна. Вимагання – злочин з формальним і усіченим складом, тому вважається закінченим з моменту поставлення вимоги, пов'язаної із загрозами, насильством, пошкодженням або знищенням майна незалежно від досягнення винною особою поставленої мети.

Шахрайство – заволодіння державним, колективним або приватним майном шляхом обману або зловживання довір'ям. Закінченим цей злочин вважається з моменту фактичного отримання винним майна або права на нього.

До некорисливих злочинів відноситься умисне або необережне пошкодження державного, колективного або приватного майна.

Сьомий розділ регламентує злочини у сфері господарської діяльності. Сюди входять:

- контрабанда, що виражається в діянні, пов'язаному з незаконним переміщенням товарів, валюти, історичних і культурних цінностей, отруйних, сильнодіючих, радіоактивних, вибухових речовин, зброї або боєприпасів через кордони України;
- фіктивне підприємництво;
- порушення законодавства щодо бюджетної системи України; ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Восьмий розділ особливої частини ККУ містить перелік злочинів проти навколишнього середовища, до яких відносять:

- порушення правил екологічної безпеки, забруднення або псування земель;
- порушення правил охорони надр та ін.

Дев'ятий розділ особливої частини ККУ регламентує злочини проти суспільної безпеки держави, до яких відносять умисні та необережні злочини, що являють собою замах на основи державного управління у сфері відносин між расами, націями, релігіями, у сферах обороноздатності, суспільної безпеки та цивільного правопорядку, а також у сфері економічних відносин. На відміну від особливо небезпечних ці злочини скоюються без мети підриву основ Української держави. До їх числа відносять:

- бандитизм – дії постійної озброєної групи з двох і більше осіб, що організувалися заздалегідь для здійснення нападів на підприємства, установи, організації будь-якої форми власності або окремих осіб;
- терористичний акт, тобто застосування зброї, здійснення вибуху або інших дій, що створили небезпеку для життя або здоров'я людини, або спричинили значні майнові збитки, або зумовили настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії вчинені з метою порушення суспільної безпеки, страхання населення, провокації військового конфлікту, міжнародного ускладнення або з метою впливу на прийняття рішень, здійснення або нездійснення дій органами державної влади або органами місцевого самоврядування, посадовцями цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, або з метою привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних або інших поглядів винного (терориста), а також погрози здійснення вказаних дій з тією ж метою.

Десятий розділ описує злочини проти безпеки виробництва. До їх складу відносять порушення:

- вимог законодавства про охорону праці;
- правил безпеки під час виконання робіт підвищеної небезпеки.

Одинадцятий розділ особливої частини ККУ регламентує злочини проти безпеки руху і експлуатації транспорту. До таких видів злочинів належать:

- порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного або повітряного транспорту;
- пошкодження шляхів сполучення та транспортних засобів;
- крадіж або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського або річкового судна;
- ненадання допомоги судну і особам, що терплять біду, та ін.

Дванадцятий розділ особливої частини ККУ присвячено злочинам проти громадського порядку та моралі. До них відносять:

- групове порушення громадського порядку, тобто організацію групових дій, що являють собою грубе порушення громадського порядку або істотне порушення роботи транспорту, підприємства, установи або організації, а також активну участь в таких діях;

- масові заворушення, що супроводжуються насильством над особою, погромами, підпалами, знищенням майна, захопленням будівель або споруд, насильним виселенням громадян, опором представникам влади із застосуванням зброї або інших предметів, що використовувалися як зброя, а також активну участь у масових заворушеннях;

- хуліганство – грубе порушення громадського порядку з виявленням явної неповаги до суспільства, яке супроводжувалося особливою зухвалістю або виключним цинізмом, та ін.

Тринадцятий розділ особливої частини ККУ класифікує злочини у сфері обороту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення.

До чотирнадцятого розділу особливої частини ККУ входять злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення мобілізації.

П'ятнадцятий розділ особливої частини ККУ містить класифікацію злочинів проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування і об'єднання громадян.

Шістнадцятий розділ регламентує злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин, систем і комп'ютерних мереж. Їх підрозділяють на такі види:

- незаконне втручання в роботу електронно-обчислювальних машин, систем і комп'ютерних мереж;

- викрадення, привласнення комп'ютерної інформації або заволодіння нею шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем;

- порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних систем.

Сімнадцятий розділ особливої частини ККУ систематизує злочини у сфері службової діяльності, до яких відносять:

- зловживання владою або службовим становищем; перевищення влади або службових повноважень;

- посадову фальсифікацію та посадову халатність;

- одержання, давання, а також провокацію хабара.

Вісімнадцятий розділ класифікує злочини проти правосуддя.

Дев'ятнадцятий розділ особливої частини ККУ містить перелік злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, так звані військові злочини, якими визнаються злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, скоєні військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних або спеціальних зборів. До них відносять:

- непокору, тобто відкриту відмову від виконання наказу начальника, а також інше умисне невиконання наказу;
- дезертирство, тобто самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилитися від військової служби;
- розголошення відомостей військового характеру, що складають державну таємницю;
- добровільну здачу в полон;
- мародерство – викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих або поранених, та ін.

Останній розділ особливої частини ККУ завершується характеристикою злочинів проти миру, безпеки людства, а також міжнародного порядку. До їх складу входять:

- пропаганда війни – публічні заклики до агресивної війни або розв'язування військового конфлікту;
- порушення законів і звичаїв війни;
- застосування зброї масового знищення;
- екоцид – масове знищення рослинного або тваринного світу, забруднення атмосфери або водних ресурсів;
- геноцид – діяння, умисно скоєне з метою повного або часткового знищення якої-небудь національної, етнічної, расової або релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи або спричинення їм тяжких тілесних пошкоджень, створення для групи життєвих умов, розрахованих на повне або часткове її фізичне знищення, зменшення дітонародження або перешкоди йому в такій групі, або шляхом насильної передачі дітей з однієї групи до іншої;
- піратство, тобто використання з метою одержання матеріальної винагороди або іншої особистої вигоди озброєного або неозброєного судна для захоплення іншого морського або річкового судна, застосовуючи насильство, пограбування або інші ворожі дії відносно екіпажу або пасажирів такого судна;
- найманство – вербування, фінансування, матеріальне забезпечення, навчання найманців з метою використання в озброєних конфліктах щодо інших держав або насильних діях, спрямованих на скинення державної влади або порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у військових конфліктах або діях.

Бібліографічний список

1. Конституція України. – К.: ЮРІНКОН, 1996. – 54 с.
2. Цивільний кодекс України.– Х.: Одіссей, 2004.– 408 с.
3. Кодекс законів про працю України. – Х.: Одіссей, 2003. – 160 с.
4. Кодекс законів про працю України: Науково-практичний коментар. – 4-е вид., доп. і переробл. – Х.: Одіссей, 2004. – 736 с.
5. Господарський кодекс України. – Х.: Одіссей, 2004. – 248 с.
6. Кримінальний кодекс України. – Х.: Одіссей, 2001. – 239 с.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення. – Х.: Одіссей, 2004. – 263 с.
8. Основи правознавства: Навч. посібник / За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіх. – К.: Знання, 2000. – 358 с.
9. Ківалов С.В., Музиченко П.П. Основи правознавства України: Навч. посібник. – Х.: Одіссей, 2002. – 336 с.
10. Прокопенко В.І. Трудове право України: Підручник. – 2-е вид. – Х.: Консум, 2000. – 480 с.
11. Трудове право України: Практикум / Г.І. Чанишева, Н.Б. Болотіна, Т.М. Додіма, О.Л. Олейников. – К.: Юрінком-Інтер, 1999. – 288 с.
12. Прокопенко В.І. Трудове право: Навч. посібник. – К.: Вентурі, 1996. – 224 с.
13. Луценко О.С. Правове регулювання контрактної форми трудового договору. – Д.: Сталкер, 1999. – 288 с.
14. Трудове право України в питаннях і відповідях: Навч. посібник. – 4-е вид., переробл. і доп. / За ред. В.В. Жернакова. – Х.: Одіссей, 2005. – 673 с.
15. Бурак В.Я. Трудові спори: порядок їх вирішення в Україні. – Д.: Знання, 2003. – 382 с.
16. Юридичний словник–довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.
17. Хавронюк М.І., Мірошник М.І. Юридичний довідник для населення: Ваш консультант на всі випадки життя. – К.: АСК, 1999. – 672 с.
18. Адміністративне право України: Підручник / За ред. Ю.Б. Бітяка. – К.: Юрінком-Інтер, 2005. – 544 с.
19. Пахомов И.Н. Административное право: Общая часть. – Х.: Одіссей, 2003. – 283 с.
20. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком-Інтер – Право, 2001. – 494 с.

Зміст

Розділ 1. ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	3
Тема 1. Конституційне право і законодавство України як основа регулювання суспільних відносин	3
Тема 2. Конституція – Основний Закон держави і суспільства	4
Тема 3. Громадянин і держава. Правовий статус людини і громадянина.....	6
Тема 4. Верховна Рада України — єдиний орган законодавчої влади держави.....	8
Тема 5. Система органів виконавчої влади України. Правовий статус Президента України. Органи місцевого самоврядування	9
Тема 6. Судова влада і правоохоронні органи в Україні	12
Розділ 2. ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	15
Тема 1. Загальна характеристика цивільного права в Україні.....	15
Тема 2. Цивільні правовідносини	18
Тема 3. Опіка і піклування.....	22
Тема 4. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою.....	22
Тема 5. Юридичні особи	23
Тема 6. Об'єкти цивільного права	25
Тема 7. Поняття цивільно-правового право чину	27
Тема 8. Представництво	28
Тема 9. Захист цивільних прав.....	30
Тема 10. Право власності	32
Тема 11. Право інтелектуальної власності.....	35
Тема 12. Зобов'язальне право	38
Розділ 3. ТРУДОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО	46
Тема 1. Поняття, предмет і принципи трудового права	46
Тема 2. Трудові правовідносини і їх суб'єкти	46
Тема 3. Роль профспілок у регулюванні трудових правовідносин	49
Тема 4. Колективний договір і його значення в регулюванні трудових правовідносин.....	50
Тема 5. Трудовий договір, його зміст і види, оформлення на роботу. Укладення трудового договору.....	52
Тема 6. Зміна умов трудового договору	55
Тема 7. Підстави припинення трудового договору	56
Тема 8. Робочий час і час відпочинку	58
Тема 9. Правове регулювання оплати праці	61
Тема 10. Трудова дисципліна	63
Тема 11. Матеріальна відповідальність працівників.....	65
Тема 12. Правове регулювання охорони праці	66
Тема 13. Порядок розгляду трудових спорів	67
Розділ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ЗАКОНОДАВСТВО	69
Тема 1. Предмет господарського права	69
Тема 2. Господарські правовідносини	70

Тема 3. Правове регулювання господарської та підприємницької діяльності	72
Тема 4. Правове регулювання банкрутства	79
Тема 5. Господарські зобов'язання	80
Тема 6. Господарський договір.....	82
Тема 7. Господарсько-правова відповідальність	83
Тема 8. Правове регулювання біржової діяльності	85
Розділ 5. АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	87
Тема 1. Структура та система адміністративного права	87
Тема 2. Громадяни як суб'єкти адміністративного права	88
Тема 3. Адміністративний і прокурорський нагляд у сфері реалізації виконавчої державної влади.....	90
Розділ 6. КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО.....	91
Тема 1. Загальні положення кримінального права	91
Тема 2. Поняття особливої частини кримінального права, її система і значення	98
Бібліографічний список	105

Биканов Микола Андрійович
Гордеюк Алла Олександрівна
Гуцу Світлана Федорівна
Мкртчян Марина Жораївна
Петрук Володимир Миколайович

ПРАВознавство

Редактори: В.М. Коваль, Л.О. Кузьменко

Зв. план, 2006

Підписано до друку 09.10.2006.

Формат 60 x 84 1/16. Папір. офс. №2. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 6,0. Обл.-вид. арк. 6,75. Наклад 100 прим.

Замовлення 541 Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
«Харківський авіаційний інститут»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

<http://www.khai.edu>

Видавничий центр «ХАІ»

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu